

«У МЕНЕ БУВ ДІМ»:

ЛЮДИ ПОХИЛОГО ВІКУ В УКРАЇНІ ТА ЇХНІЙ ДОСВІД
ВІЙНИ, ПЕРЕМІЩЕННЯ І ДОСТУПУ ДО ЖИТЛА

AMNESTY
INTERNATIONAL

Amnesty International – це рух з 10 мільйонів людей, який мобілізує все населення світу та бореться за зміни, щоб всі люди могли користуватися своїми правами людини.

Наше бачення світу – щоб люди, які мають владу, дотримувалися обіцянок, поважали міжнародне право та відповідали за свої вчинки.

Ми незалежні від будь-якого уряду, політичної ідеології, економічних інтересів чи релігії – нас фінансують переважно членські та індивідуальні внески.

Ми віримо, що солідарність і співчуття можуть змінити наше суспільство на краще.

© Amnesty International 2022
Якщо не зазначено інше, вміст у цьому документі ліцензується відповідно до ліцензії Creative Commons (з посиланням на джерело, некомерційна, без похідних, міжнародна 4.0).
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Більше інформації можна дізнатися на сторінці дозволів на нашому сайті www.amnesty.org

Якщо власником авторських прав на певний матеріал є не Amnesty International, до такого матеріалу не застосовується ліцензія Creative Commons.

Вперше опубліковано 2022 року організацією Amnesty International Ltd., Peter Benenson House, Істон-стріт 1, Лондон WC1X 0DW, Велика Британія

Індекс: EUR 50/6250/2022
Мова оригіналу: англійська

amnesty.org

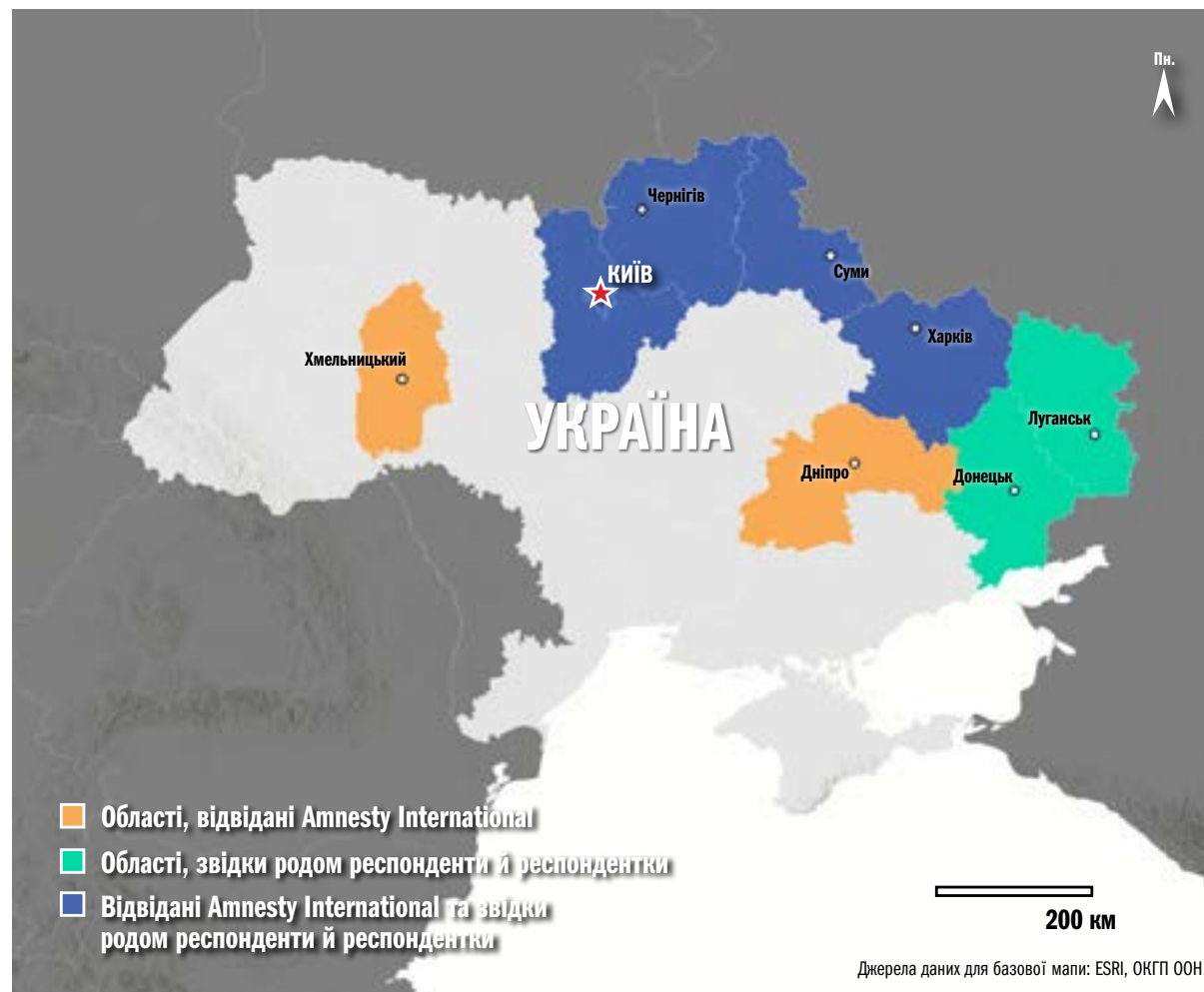
Фото на обкладинці:
Ганна Селівон стоїть у своєму зруйнованому будинку в Чернігові, Україна
© Amnesty International

ЗМІСТ

1. ВСТУП	3
2. МЕТОДОЛОГІЯ	14
3. ПЕРЕДУМОВИ	18
3.1 ЛЮДИ ПОХИЛОГО ВІКУ В УКРАЇНІ	19
3.2 УСТАНОВИ В УКРАЇНІ	22
4. ЛІТНІ ЛЮДИ ТА ПЕРЕМІЩЕННЯ	26
4.1 ВТРАТА ДОМІВОК	28
4.2 ВТРАТА МЕРЕЖ ПІДТРИМКИ	31
4.3 ФІНАНСОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ	34
4.4 СТАН ЗДОРОВ'Я ТА ТРАВМИ	41
4.5 ПСИХОЛОГІЧНА ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ІНВАЛІДНІСТЬ	45
5. РИЗИКИ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ	47
5.1 ДИНАМІКА ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ	49
5.2 НЕМАЄ ДОСТУПНИХ АЛЬТЕРНАТИВ	53
5.3 У ПАСТЦІ УСТАНОВ	55
5.4 УМОВИ УТРИМАННЯ В УСТАНОВАХ	61
6. НЕБЕЗПЕЧНІ ЖИТЛОВІ УМОВИ	67
6.1 РИЗИКИ ДЛЯ БЕЗПЕКИ ТА ЗДОРОВ'Я	68
6.2 НЕБЕЗПЕЧНІ ЖИТЛОВІ УМОВИ	71
7. ЕВАКУАЦІЯ	80
8. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	85
РЕКОМЕНДАЦІЇ	87

МАПА УКРАЇНИ

↑ На mapі зображені області, які відвідала Amnesty International, а також звідки родом респонденти й респондентки. Деякі області, відвідані Amnesty International, збігаються з областями, звідки родом респонденти й респондентки.

1. ВСТУП

Російському повномасштабному вторгненню в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, вже характерні жадливі неповага до життів цивільного населення та часті воєнні злочини. Росія невибірково атакувала українські міста, зокрема й забороненими типами зброї, здійснювала позасудові страти на територіях під її контролем та обстрілювала об'єкти інфраструктури, які чітко були позначені як цивільні, в таких місцях як Маріуполь. Понад 16000 цивільних в Україні було вбито або поранено — це число, як стверджує Організація Об'єднаних Націй, скоріш за все, применшене, — іще мільйони людей були змушені покинути свої домівки.

Україна, де люди віком понад 60 років складають близько однієї чверті населення, є однією із «найстаріших» країн планети. Згідно з HelpAge International, пропорційне відношення літніх людей, яких зачепила війна в Україні, вище ніж у будь-якому іншому конфлікті, що нині триває. Ця доповідь демонструє, як перехресні виклики — від інвалідності та бідності, до дискримінації за віком — накладають один на одного в надзвичайних ситуаціях, через що люди похилого віку потрапляють під більший ризик.

Через відсутність бажання або можливостей покинути свої домівки літні люди становлять диспропорційно великий відсоток від цивільних, які лишаються в зонах активних бойових дій, відповідно, вони з більшою ймовірністю можуть загинути чи отримати поранення. Amnesty International задокументувала кілька випадків, у яких літні люди, яких покинули на самоті, потрапляли під обстріли чи ховалися в укриттях у неприпустимих умовах.

Навіть якщо їм вдається втекти від цих небезпек, літні люди в переміщенні стикаються зі значними викликами. Зокрема, ця доповідь досліджує, наскільки війна негативно вплинула на права людей похилого віку в Україні на достойні умови проживання та повну інклюзію й залученість у своїх спільнотах. Після переміщення внаслідок конфлікту літні люди часто опиняються поза ринком оренди нерухомості, оскільки їхні пенсії значно нижчі за справжній мінімальний прожитковий мінімум, особливо відколи ціни на оренду злетіли. У тимчасових притулках літнім людям із інвалідністю рідко надають підтримку. У результаті цього близько 4000 тисяч людей похилого віку залишилися без жодного іншого вибору, як жити у державних установах для літніх людей і людей із інвалідністю. Хоча, поза сумнівом, за цієї політикою не приховані жодні погані наміри, це конфліктує з правами літніх людей із інвалідністю та відокремлює їх в умовах ізоляції, де вони можуть потерпати від насильства.

Ті ж літні люди, які лишаються у своїх будинках на уражених конфліктом територіях, часто приймають таке рішення, бо не мають інших опцій для проживання, або ж тому що їм значно важче евакуюватися. Багато з них мешкають у частково чи повністю зруйнованих будинках, які небезпечні для життя та в яких відсутні справні дахи, вікна, електропостачання чи опалення, немає доступу до закладів охорони здоров'я, продуктових магазинів чи аптек. Інформація щодо планів евакуації та й самі евакуаційні маршрути не завжди доступні для літніх людей чи адаптовані під їхні потреби. На додачу до ризику бути вбитими чи пораненими, люди похилого віку переживали надзвичайні ситуації зі здоров'ям, які залишилися без медичного супроводу, оскільки вони перебували на уражених конфліктом територіях.

64-річна «Світлана—, яка перші чотири місяці війни провели в окупованому Росією селі біля Харкова, розповіла, що її 61-річний брат зліг після інсульту наприкінці квітня 2022 року. Його ушпиталили, проте в лікарні не було ані світла, ані водопостачання. Наступного ж дня його виписали: «Вони не могли нічого зробити, не могли зробити електрокардіограму, не могли зробити енцефалограму, у них не було медикаментів». Менш ніж за тиждень брат Світлани помер від другого інсульту, згідно зі свідоцтвом про смерть, яке бачила Amnesty International.

Загалом Amnesty International для цієї доповіді проінтерв'ювала 226 людей. Дослідження проводилось з березня по жовтен 2022 року та складалося з чотиритижневої поїздки до України в червні-липні 2022 року та з інтерв'ю на відстані. Amnesty International провела інтерв'ю з 87 літніми людьми, які мешкають у притулках чи своїх домівках, багато з них мали проблеми зі здоров'ям чи інвалідності, або ж піклувалися про таких осіб. Amnesty International також провела сім персональних візитів до державних установ, у яких безліч людей літнього віку були розміщені від початку війни. Там представники й представниці проінтерв'ювали 105 осіб, включно з персоналом і 83 мешканцями й мешканками, більше ніж половині яких було понад 60 років. Окрім цього, Amnesty International провела інтерв'ю з рідними, які мали безпосередню інформацію про ситуації, що траплялися з літніми людьми під час війни, а також із адвокат(к)ами, волонтер(к)ами й особами, які керують притулками для переміщених.

За міжнародним правом не існує однозначного визначення похилого віку. Хоча й хронологічний вік — як-от 60 — часто беруть за орієнтир, це не завжди свідчить про те, чи конкретній особі загрожують ризики, які зазвичай асоціюють із похилим віком. Amnesty International надає перевагу підходу до питання похилого віку, який відповідає контексту, для чого до уваги береться те, яким чином сприймають людей та як вони ідентифікують себе в певному контексті. Це відповідає підходу, до якого вдається Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ ООН). У цій доповіді більшості респонденток і респондентів було більше ніж 60 років, але також включені кілька випадків, коли люди віком від 50 до 60 говорили про себе як про людей похилого віку.

ФАКТОРИ РИЗИКУ В ПЕРЕМІЩЕННІ

Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), близько третини українців і українок були переміщені внаслідок конфлікту: 6,2 мільйона людей залишаються переміщеними всередині України, а приблизно 7,8 мільйона — біженці й біженки по

всій Європі. Згідно з інформацією Міжнародної організації з міграції (МОМ), близько половини внутрішньо переміщених сімей мають принаймні одну рідну людину, якій понад 60 років. Хоча й немає підстав вважати, що домівки літніх людей отримали більше пошкодження, ніж домівки інших груп людей, багато кому з них загрожують кілька перехресних факторів ризику, зокрема бідність, дискримінація під час працевлаштування, інвалідність та проблеми зі здоров'ям, що створює для них важчі умови для доступу до житла в переміщенні.

Серед людей похилого віку більше, ніж серед інших груп, поширені інвалідності. У Європейському Союзі (ЄС) близько половини людей віком понад 65 повідомляє, що зіштовхується з труднощами принаймні в одній задачі, пов'язаній із доглядом за собою чи за домогосподарством. Ці числа вищі в більш нових країнах-членкинях у східній Європі. В Україні більше ніж половина людей, зареєстрованих як особи з інвалідністю, пенсійного віку.

До війни багато літніх людей із інвалідністю, із якими проводили інтерв'ю для цієї доповіді, жили у квартирах чи будинках, обладнаних для їхніх фізичних потреб — як-от пандусами чи поруччями. Літні люди з інвалідністю поклалися на формальні й неформальні мережі рідних, знайомих, сусідів/ок, платних доглядальниць/ків чи соціальних працівниць/ків, які надавали їм необхідну підтримку вдома. Переміщення знищило ті мережі підтримки.

До війни 65-річна «Ніна», яка користується інвалідним візком, жила зі своєю донькою, що також не може ходити, на Донеччині. Її чоловік, який регулярно їздив до Маріуполя на сезонні будівельні роботи, платив доглядальниці, щоб та допомагала Ніні та доньці, поки його немає. На початку війни чоловік Ніни був у Маріуполі, і вона відтоді нічого від нього не чула. Наприкінці травня, коли бойові дії наближалися до їхнього міста, доглядальниця сказала Ніні, що планує евакуюватися та не зможе більше їй допомагати. У Ніни не було іншого вибору, окрім як евакуюватися, і на час інтерв'ю вона жила в одному з кількох тимчасових притулків, доступних для людей із інвалідністю, в Дніпрі. «Мені потрібен постійний дім», — сказала вона.

Маломобільна 92-річна Катерина з Краматорська вирішила лишитися вдома після того, як у середині березня виїхала її донька, що жила в тому ж будинку та приносила їй їжу та інші необхідні речі. Сусід, який залишався в багатоповерхівці, щоб доглядати за своїм літнім батьком, приносив їй їжу, воду та ковдри. Її стан здоров'я погіршувався, тож Катерина хвилювалася, чи зможе покластися на нього для більшої підтримки.

«Мої ноги слабшали, і я хвилювалася, чи варто там залишатися самій», — розповіла Катерина. «Що як мої ноги повністю відмовлять, що як я не зможу сама ходити в туалет? Чи [мій сусід] дійсно буде прибирати за мною?.. Мені вже було так важко стояти, мої ноги були такі набряклі... Я знала, що вже треба було їхати».

Через те, що притулок, у якому вона мешкала в Дніпрі, мав обмежену кількість ліжок, Катерину разом із іншими шістьма літніми жінками відправили до державної установи для людей похилого віку в Рівному на заході України. Вона не могла приєднатися до доньки, яка знайшла квартиру на заході України, бо помешкання було переповнене й недоступне для людини із обмеженою мобільністю.

Декілька літніх людей розповідали, що до війни до них регулярно навідувалися соціальні працівники/ці, які приносили продукти та медикаменти, відводили до лікарів/ок та допомагали їм із незначними щоденними клопотами. Хоча й точно невідомо, скільки соціальних працівників і працівниць евакуювалися з уражених конфліктом територій протягом війни, інтерв'ю підкреслюють, наскільки позбавлення доступу до таких послуг було ключовим фактором для деяких літніх людей у прийнятті рішення поїхати зі своїх домівок. Український уряд прийняв кілька постанов, щоб забезпечити продовження надання соціальних послуг на уражених конфліктом територіях, за його даними 9500 літніх людей отримали термінову допомогу вдома протягом війни.

Бідність створює додаткові ризики для літніх людей. Пенсії в Україні неприйнятно низькі. У той час як справжній прожитковий мінімум на одну особу, вирахований Міністерством соціальної політики, складає 4666 гривень (126 американських доларів) на місяць, пенсії постійно виявляються значно нижчими за це: близько половини пенсіонерів отримують 3000 гривень (82 американських долари) на місяць. Згідно з даними Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, до 2022 року приблизно 80% людей похилого віку в Україні отримували пенсії настільки низькі, що вони опинялися за межею бідності.

Літні жінки, які в середньому отримують пенсії на 30% нижчі, ніж чоловіки, унаслідок меншого робочого стажу і вимушеного часу без роботи, коли доводиться виконувати обов'язки з догляду, навіть частіше зіштовхуються з глибокою бідністю. Жінки в Україні живуть у середньому на 10 років довше за чоловіків, а літні жінки, із якими проводили інтерв'ю для цієї доповіді, частіше жили на самоті, аніж літні чоловіки.

Майже всі літні люди, із якими проводили інтерв'ю для цієї доповіді, володіли своїми житлом, що є наслідком української політики приватизації у 1990-их. Більшість не змогла б дозволити собі орендувати квартиру навіть до війни. Проте масове переміщення призвело до злету цін на оренду: у деяких західних областях ціни на оренду житла зросли на 96-225%. Щомісячна підтримка від українського уряду і єдиноразові виплати від ООН та інших організацій часто були недостатніми, щоб перекрити різницю між надзвичайно низькими пенсіями та високими цінами на оренду житла. Для доступу до фінансової допомоги необхідно користуватися онлайн-застосунком Дія чи особисто відвідувати різні державні офіси, що може виявитися справжнім викликом для деяких літніх людей, які можуть не мати смартфона або можуть бути з інвалідністю, що робить такі особисті візити вкрай важкими без підтримки.

73-річна Ніна Сілакова з Луганщини спочатку жила в школі в передмісті Дніпра після того, як її будинок у березні був зруйнований обстрілом, швидше за все, російських сил. У серпні 2022 року школа висунула перед переміщеними людьми, які проживали там, вимогу покинути приміщення, оскільки наближався навчальний рік. Ніна, чия пенсія складає 3500 гривень (95 американських доларів) на місяць, усно домовилася орендувати частину будинку в тому самому селі за 1800 гривень (48 американських доларів) на місяць плюс комунальні послуги. Але 24 серпня в неї трапився серцевий напад. Її орендодавиця виселила її, бо боялася, що доведеться доглядати за Ніною, якщо стан здоров'я погіршиться. Ніна поїхала жити до 63-річної сестри, яка орендувала однокімнатну квартиру за 3500 гривень (95 американських доларів) на місяць у Кропивницькому

з березня. Але у жовтні орендодавець, із яким у них також була усна домовленість, сказав, що виселить їх наприкінці місяця. Ніна розповіла: «Тепер за цю ціну немає місць у місті, бо так багато [переміщених людей]... Я не знаю, куди дітися... Чи мені слід піти на вулицю, стати там і прохати людей? Вони просто проходять повз і гадатимуть, що я хвора стара бабця».

Літні люди, які були працевлаштованими, коли почалася війна, висловлюють занепокоєння з приводу пошуку роботи в переміщенні. Відсоток зайнятості в Україні починає знижуватися для тих, кому за 50 років, стрімко падаючи після 60. Згідно з дослідженнями, люди похилого віку в Україні повідомляють про те, що їм відмовляють у працевлаштуванні через їхній вік частіше, ніж молодші люди. Для багатьох літніх людей поновлення кар'єри чи бізнесу в переміщенні завжди були викликом.

«У цьому віці дуже важко починати з нуля», — каже 59-річна Олена Нікітченко, що розпочала стоматологічний бізнес у Маріуполі після того, як переїхала туди через конфлікт у Донецьку 2014 року. «Коли тобі 30 чи 40 — це легше. Але для людей нашого віку — ми навіть не знаємо, як ми будемо шукати роботу».

Війна і, відповідно, житлові умови підточили здоров'я літніх людей, що лишило їх наодинці з інвалідностями та проблемами зі здоров'ям, які ще більш ускладнили їхнє життя в переміщенні. Деяких було поранено під час обстрілів — у переважній більшості випадків з боку російських сил, — у той час, як інші жили на територіях, де не мали достатнього доступу до медикаментів або перебували в антисанітарних умовах. Серед проблем зі здоров'ям, про які розповідали люди похилого віку: неліковані інфекції сечовивідних шляхів, контузії чи ослаблений слух унаслідок вибухових хвиль і розривів снарядів; зменшена мобільність унаслідок тривалих періодів ізоляції вдома та тяжкі форми бронхіту і пневмонії після днів без фізичних вправ у неопалюваних квартирах без вікон. У двох випадках літнім чоловікам ампутували ноги, тому що вони не мали доступу до медикаментів чи санітарії під час війни.

«Одного дня [мій чоловік] не зміг відчутти свою ногу», — розповіла Лариса, яка ховалася зі своїм 67-річним чоловіком у підвалі в Маріуполі під час перших місяців війни. «Я перевірила, і вона дійсно виглядала жахливо. Шкіра злазила. Вона виглядала мертвою... Ми відвезли його до найближчої лікарні. Лікарі там сказали, що ногу треба негайно ампутувати. Він сказав, що почалася гангрена».

Amnesty International також провела інтерв'ю з п'ятьма людьми похилого віку з психологічними чи інтелектуальними інвалідностями, які втратили свої домівки під час війни: двоє жили в притулках, троє — у психіатричній лікарні. Amnesty International дізналася, що ці та інші літні люди з психологічними чи інтелектуальними інвалідностями часто опиняються у складному становищі в переміщенні, оскільки інформація про те, як знайти допомогу, не була їм доступна, а волонтер(к)и чи персонал притулків здебільшого не мали ресурсів чи навичок, щоб їх підтримати.

ВИСХІДНА ТЕНДЕНЦІЯ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ

Після того, як літніх людей переміщували з їхніх домівок, багато хто з них з великими перешкодами намагалися знайти житло, яке б пасувало до їхніх потреб. Виключені з ринку оренди житла через бідність, безліч людей похилого віку зверталися до тимчасових притулків у школах,

адміністративних будівлях, залізничних вокзалах, колишніх медичних установах та санаторіях. Однаке притулки значною мірою були фізично недоступними для літніх людей із інвалідністю та не мали персоналу зі здатністю чи навичками для підтримки людей з інвалідністю. Інколи притулки казали, що можуть взяти літню людину з інвалідністю лише в тому випадку, якщо вони будуть з кимось, хто міг би підтримувати їх. Місткість притулків, які мали послуги підтримки, була надзвичайно обмеженою.

Унаслідок цього літні люди іноді не мали іншого вибору після переміщення, окрім як бути розміщеними в установі для літніх людей чи осіб із інвалідністю. Ольга Волкова, яка завідує фізично доступним притулком у Дніпрі — прихистком для багатьох людей, що тікають від війни, — наводить приблизну оцінку, що 80% від 926 людей, які пройшли через її притулок станом на початок липня, були літніми людьми з інвалідністю. Вона сказала, що через місткість у 170 ліжок та дефіцит схожим чином обладнаних притулків в інших місцях, її організація часто не мала іншого вибору, окрім як допомагати переміщувати їх в установи для людей похилого віку чи осіб з інвалідністю.

«Десь 60% людей [відправляють до установ]», — зазначила Ольга. «Вони не можуть дозволити собі орендувати житло, платити за комунальні послуги, їсти» Ольга розповіла, що її організація була здатна сприяти деяким евакуаціям людей із інвалідністю за кордон у перші місяці війни, проте організація фінансової та логістичної сторони таких поїздок значною мірою лягала на плечі таких волонтерських організацій, як її, через що такі випадки були дуже поодинокими.

Згідно з даними українського Міністерства соціальної політики, станом на липень 2022 року більш як 4000 літніх людей в Україні після того, як втратили свої домівки, були розміщені в державних установах через спрощену процедуру. Це без урахування кількості людей, які можуть бути розміщені в приватних пансіонатах чи інших видах установ, таких як лікарні чи психіатричні відділення. Amnesty International провела інтерв'ю з 11 літніми людьми, як із інвалідностями, так і без, які були інституалізовані після того, як втратили свої домівки під час війни, а також із 13 людьми в притулках, яких от-от мали відправити до установи — часто день у день — або яким загрожувала інституалізація.

Конвенція про права осіб з інвалідністю (CRPD), ратифікована як Росією, так і Україною, гарантує повну інклюзію у громаді для людей із інвалідністю, включно з літніми людьми з інвалідністю. Хоча, поза сумнівом, метою політики України розміщувати літніх людей в установах є забезпечення їх терміново необхідними прихистком, їжею та теплом, однаке така практика, як стверджує Комітет CRPD, порушує права людей із інвалідністю, відділяючи їх та ізолюючи, що підвищує ймовірність небалого й жорстокого поводження. Щойно потрапивши до установи, людям із інвалідністю, включно з літніми людьми з інвалідністю, може бути дуже важко полишити її — а інколи взагалі неможливо. У своїй доповіді у вересні 2022 року Комітет CRPD висловив схвильованість стосовно високого рівня інституалізації в Україні та наполягав на тому, щоб влада «сприяла деінституалізації усіх осіб із інвалідністю, які залишаються в піклувальних установах».

Більшість людей похилого віку, яких від початку війни інституалізували, давали чітко зрозуміти, що проживання в установі не було їхнім вибором. 75-річна «Марина», яка жила в установі для літніх

людей на Харківщині зі своїм чоловіком, розповіла, що пара була останньою, хто втік із підвалу їхнього дев'ятиповерхового багатоквартирного будинку. Коли їх евакуювали, їм не запропонували іншого місця проживання, окрім як в установі, хоча навіть вони обоє й не мали жодної інвалідності та вели повноцінне, незалежне життя перед війною.

«Я хочу жити вдома, де я можу виходити коли забажаю, без контролю. Тут потрібен пропуск, щоб вийти» — сказала Марина. «Ми сидимо, неначе в залі очікування на залізничному вокзалі... Чекаємо на кінець, а на який кінець — не знаємо... Ми у відчаї через невизначеність».

70-річну Ніну довелося ушпиталити через важку форму бронхіту та пневмонію після того, як вона виїхала зі свого дому в Сіверськодоонецьку, звідки її врешті-решт урятували після 10 днів проведених наодинці у квартирі при температурі нижче нуля. Персонал притулку, де вона зупинилася, сказав, що, швидше за все, її відправлять до установи.

«Чому я маю їхати до будинку для престарілих? У мене був свій дім, він був повністю обладнаний для моїх потреб... Я б могла щасливо жити сама» — сказала вона. «Чому я маю їхати до будинку для престарілих, коли я сама можу все для себе зробити?»

Деякі хвилювалися про умови перебування в установах, щойно вони туди потрапляли. 51-річна Галина Дмитрієва живе з церебральним паралічем і користується інвалідним візком, її головна піклувальниця — 85-річна тітка. Вона хвилювалася стосовно того, як життя в установі вплине на її здоров'я.

«Вони [персонал притулку] кажуть, що нас відправлять до будинку для престарілих», — розповіла Галина вона. «У мене багато друзів з церебральним паралічем, вони опинилися в установах, і вони розповідали мені про це. Я знаю, що там не буде персоналу, який підійматиме мене та саджатиме у візок щодня, що я проведитиму увесь свій час у ліжку, у мене будуть пролежні... Лежати весь день — це не життя».

Занепокоєння Галини має підстави: Amnesty International відвідала сім державних установ для людей похилого віку та осіб із інвалідністю в Україні. Хоча ця доповідь і не має на меті надати всеохопний огляд умов утримання в установах, Amnesty International виявила кілька невтішних тенденцій, зокрема недбале поводження, ізолювання та обмеження свободи пересування. В одній із установ мешканці й мешканки повідомляли про фізичне насильство.

Проблема недбалого поводження в установах особливо гостро стояла для мешканців і мешканок з обмеженою мобільністю. Їх майже ніколи не пересували з їхніх ліжок, не надавали — поза годівлею та базовою гігієною — жодної підтримки чи не залучали до активностей. Схоже на те, що таке часто траплялось просто через нестачу персоналу для піклування про мешканців і мешканок, бо здебільшого троє-четверо піклувальниць надавали підтримку групам із 30-40 осіб. Національний превентивний механізм (НПМ) України, представники/ці якого можуть відвідувати місця позбавлення волі, зокрема установи, розповіли у своєму щорічному звіті за 2020 рік, що 99% мешканців і мешканок із обмеженою мобільністю не мали змоги виходити на прогулянки назовні.

«В установі базово немає реабілітації» — сказала Ольга Волкова, яка завідує доступним притулком у Дніпрі.
«Людина лежатиме, поки не помре».

Враховуючи ці умови та той факт, що — як дійшов висновку Комітет CRPD — інституалізація як така порушує права людей з інвалідністю, надзвичайно важливо, щоб український уряд промоніторив становище людей, які там розміщені, та забезпечив їм доступ до альтернативного житла, щойно це стане можливим.

Ця проблема особливо актуальна, якщо брати до уваги ризики, з якими можуть зіштовхнутися люди, замкнені в установах. Наприклад, 82-річна «Віра», яку поклали до установи для літніх людей після шпиталізації через пневмонію у лютому 2022 року, розповіла, що її туди відправили після того, як онук сказав лікарям, що більше не бажає піклуватися про неї. «Я не погоджуюся [з цим рішенням]. Ніхто мене не питав», — сказала вона. Вона описала виклики, пов’язані з тим, щоб піти: «Вони сказали мені, що якщо мені це не сподобається, я можу піти додому. А тут я не знаю директора. Я не знаю лікарів. Я в принципі ніколи не покидаю цього поверху».

Amnesty International не змогла поїхати до Росії чи окупованих Росією частин України, тому що російська влада жорстко обмежує доступ для міжнародних правозахисних організацій. Однак представники і представниці організації задокументували декілька випадків, коли людей похилого віку з тих територій поміщали в установи. Це викликає занепокоєння щодо масштабів цієї проблеми в Росії та на окупованих Росією територіях, зокрема щодо того, наскільки інституалізація створює там додаткові перешкоди для літніх людей на шляху до возз’єднання з сім’ями чи виїзду з Росії.

ПРОЖИВАННЯ В НЕБЕЗПЕЧНИХ УМОВАХ, ЗРУЙНОВАНЕ ЖИТЛО

Багато літніх людей не виїхали: інколи через небажання покидати свої домівки, інколи через відсутність опцій, куди поїхати, а інколи через те, що евакуаційні маршрути були недоступні для них. Люди похилого віку становлять непропорційно великий відсоток від загальної кількості населення, що лишається в одних із найбільш уражених конфліктом районах України, — це ставить під ризик їхнї безпеку та здоров’я.

Згідно з УВКПЛ ООН, яке збирає інформацію про постраждалих і загиблих серед цивільного населення в Україні, люди похилого віку становлять непропорційно високий відсоток від кількості смертей і поранень серед цивільних під час війни: у тих випадках, коли записували вік жертви, люди віком понад 60 років становили 34% від убитих людей і 28% від поранених людей у період із лютого до вересня 2022 року. У війні 2014-2021 років вони становили близько 30% від загальної кількості нещасних випадків серед цивільного населення. Люди віком понад 60 років становлять 23% населення України.

Amnesty International задокументувала декілька випадків, коли люди похилого віку, які залишалися у своїх домівках, були вбиті чи поранені під час бойових дій. 86-річний Микола Трухан вирішив залишитися у своєму будинку в Гостомелі на Київщині після того, як решта його родини поїхала

11 березня 2022 року. Його небога Лідія Ярош розповіла: «Моя свекруха підбігла до нього, коли ми евакуювалися... Вона намагалася вмовити його поїхати, але він сказав: «Ні, я нікуди не їду, не хочу лишати мого собаку і мій дім». Через кілька днів Микола загинув, коли снаряд упав на його будинок, — про це Лідії розповіли сусіди.

Іншим, хто залишався на уражених конфліктом територіях, доводилося переживати регулярні близькі влучання снарядів. Amnesty International розмовляла з кількома літніми людьми, чиї квартири безпосередньо постраждали від уламків снарядів, що вибухнули поруч. Одна літня пара з Харкова, у чию квартиру на першому поверсі влучили фрагменти касетного бойового снаряда, випущеного російськими силами, розповіла, як вони спали протягом кількох місяців у ванній кімнаті, накриваючи ванну дошкою, бо це було єдине приміщення в їхньому домі без вікон.

Часом люди похилого віку іноді залишалися на територіях під російською окупацією через такі причини, як родинні зв’язки та побоювання втратити власність. Деякі джерела припускають, що літніх людей залишається значно більше, ніж інших категорій населення: у Маріуполі, наприклад, міська влада повідомляла, що частка пенсіонерів/ок, яка припадає на населення міста, зросла вдвічі від початку війни. За міжнародним правом, Росія, як окупаційна держава в цих регіонах, має зобов’язання гарантувати доступ до медичних послуг і гігієни, а також роботу лікарень та установ громадського здоров’я.

Демографічний дисбаланс на окупованих територіях становить особливу проблему, враховуючи те, що Росія продовжує блокувати доступ гуманітарної допомоги на ті території, що є грубим порушенням міжнародного права. Респонденти й респондентки розповідали Amnesty International про жорсткий дефіцит медикаментів і — в окремих районах — незначну кількість робочих закладів охорони здоров’я. Це особливо впливає на літніх людей, яким більше загрожують проблеми зі здоров’ям.

Інші люди похилого віку лишалися в будинках, які внаслідок пошкоджень через війну не мали дахів чи вікон, що захищали б їх від погодних умов. Хоча й деякі літні люди отримували підтримку з боку волонтерів/ок чи місцевої влади у проведенні ремонту, наразі в Україні не існує легального механізму задля забезпечення компенсації людям, чия власність були зруйнована чи пошкоджена. Не зовсім зрозуміло, як більшість літніх людей, що майже без варіантів не змогли б дозволити собі оплатити ремонт самостійно, виживуть в умовах зими.

Amnesty International також провела інтерв’ю з літніми людьми, які мешкають на територіях без електропостачання, водопостачання, опалення чи доступу до продуктових крамниць і аптек. 63-річний «Микола», який живе в районі Салтівка на півночі Харкова, сказав, що він був єдиною людиною, яка жила в його багатоповерхівці на 40 квартир. «У нас не було світла, газу чи води з перших днів війни», — сказав він. «Важко чекати в чергах за допомогою, черги дуже довгі, я переважно проводжу дві-три години на день у черзі... У моєму районі немає магазинів, щоб купити їжу».

У той час, як багато літніх людей обрали не покидати свої домівки, деякі літні люди розповіли, що вони хотіли поїхати, проте евакуації були для них фізично недоступні, а інформацію поширювали таким чином, що це їх виключало з процесу.

61-річна Людмила Жерносек, що жила в Чернігові зі своїм 66-річним чоловіком, який пережив ампутацію та користується інвалідним візком, розповіла: «Я щодня бачила молодих людей, які проходили повз мій будинок з наплічниками. Лише згодом я дізналася від інших, що вони йдуть до центру міста, звідти досі були евакуації. Але це було б 40 хвилин пішки, я не могла дістатися туди зі своїм чоловіком. Ніхто не казав нам про евакуації, я завжди дізнавалася тільки після».

Евакуація була особливим викликом для літніх людей у тих випадках, коли більш ніж одна з рідних людей мала інвалідність. 76-річний незрячий «Леонід» живе зі своєю дружиною, яка не може ходити через інсульт, він розповів: «Одне діло просто бути незрячим. Людину можна взяти за руку та відвести. А мені також треба було привести [свою дружину]. В евакуації тобі не надають жодного супроводу».

ПОДАЛЬШИЙ ШЛЯХ

Російське вторгнення в Україну, що мало руйнівний вплив на цивільних будь-якого віку, загрожує фізичній безпеці літніх людей та змусило мільйони з них покинути свої домівки. Зрештою, найпростіший спосіб захистити права людей похилого віку в Україні — це припинення Росією її протиправної війни.

Проте літні люди в Україні зіштовхувалися з численними проблемами, які ставили їх під ризик, ще до війни — від інвалідності та бідності, до дискримінації за віком. Війна лише підкреслила цю вразливість, через неї багатьом із літніх людей практично неможливо отримати доступ до безпечного й доступного житла. Літні люди виключені з ринку оренди приватного житла через пенсії, нижчі за прожитковий мінімум, не можуть жити в тимчасових притулках, якщо мають інвалідність, і змушені перебувати в установах, що є порушенням їхніх прав. Зовсім не дивно, що в таких умовах безліч людей похилого віку обирають лишатися у своїх домах, що розташовані на небезпечній території, не мають справних дахів чи вікон або ж електрики, опалення чи водопостачання.

Український уряд зробив значні кроки задля евакуації людей з уражених конфліктом територій, зокрема оголосивши обов’язкову евакуацію приблизно 200 тисяч людей із Донеччини перед початком зими. Це важливі заходи, які можуть врятувати життя багатьом літнім людям. Однак очевидно, що, щойно потрапивши в переміщення, люди похилого віку часто кинуті напризволяще без доступу до адекватних житлових умов. Підтримка для літніх людей, особливо з інвалідністю, не повинна зупинятися на евакуації: пріоритетом має бути створення для літніх людей можливостей отримати підтримку й безпечно, доступне житло поза установами.

Витрати й логістика, необхідні для забезпечення житла для переміщених війною літніх людей, не повинні лягати виключно на плечі України. Інші країни також мають сприяти евакуації людей похилого віку, приділяючи особливу увагу людям похилого віку з інвалідністю, у доступне житло за кордоном, де це можливо. Міжнародні організації, країни-партнерки та неурядові організації мають робити більше, щоб фінансово підтримувати літніх людей, аби вони могли дозволити собі оренду житла, та у співпраці з владою України включити їх до числа тих, хто має першочергову пріоритетність для заселення в будь-яке новозбудоване житло.

На сьогодні не існує міжнародного договору про права людей похилого віку. Результати дослідження, представлені у цій доповіді, чітко демонструють, що літні люди мають перехресні ідентичності, які разом ставлять їх перед підвищеними ризиками у випадку надзвичайної ситуації. Поки що права літніх людей захищені низкою міжнародних угод, які є універсальними по своїй суті або ж стосуються інших груп. Проте чинне законодавство забезпечує недостатній захист і робить незначний вклад у висвітлення порушень прав людини серед людей похилого віку.

Війна в Україні повинна пробудити міжнародну спільноту. Лише міжнародна конвенція, що стосуватиметься безпосередньо людей похилого віку, зможе насправді захистити їхні права.

2. МЕТОДОЛОГІЯ

Ця доповідь базується переважно на польовому та дистанційному дослідженні, які проходили з березня по жовтень 2022 року. Представники та представниці Amnesty International провели чотириохтижневе польове дослідження в Україні в червні-липні 2022 року, яке було сфокусоване на впливі війни на права літніх людей та людей із інвалідністю. Під час цього дослідження представники й представниці Amnesty International відвідали та провели інтерв'ю віч-на-віч у Харкові, Сумах, Дніпрі, Києві, Чернігові та на Хмельниччині. Amnesty International також провела декілька інтерв'ю на відстані з переміщеними літніми людьми або їхніми рідними з квітня по жовтень 2022 року.

Загалом Amnesty International проінтерв'ювала 226 людей для цієї доповіді, включно з 67 літніми жінками й 20 літніми чоловіками, які проживали у громаді, та 27 літніми жінками й 16 літніми чоловіками, які проживали в державних установах. Більша кількість жінок серед тих, із ким проводили інтерв'ю, відображає демографічний дисбаланс в Україні серед осіб похилого віку, оскільки тривалість життя жінок в середньому на 10 років довша, ніж чоловіків.

Серед респонденток і респондентів намагалися досягти розмаїття, зокрема за віком. Літнім людям, із якими проводили інтерв'ю, було від 59 до 96 років: шістьом було 59 років, 42 особи були віком 60-69, 39 — віком 70-79, 38 — віком 80-89, а п'ятьом було 90-96.

Із-поміж тих, які проживали у громаді, 46 літніх людей, із якими провели інтерв'ю, мали певну інвалідність, як-от обмежену мобільність, вади слуху, вади зору та деменцію чи інші форми когнітивних вад. Восьмеро літніх людей безпосередньо не мали інвалідності, проте підтримували чоловіка чи дружину, чи інших рідних, які жили з інвалідністю. Більшість літніх людей — проте не всі, — що проживали в установах, мали інвалідність.

Amnesty International здійснила сім особистих візитів до державних установ, зокрема до геріатричних пансіонатів чи інтернатів для людей похилого віку та осіб із інвалідністю, та до трьох психоневрологічних диспансерів у Харкові, Сумах, Чернігові, Києві та на Хмельниччині. Amnesty International провела 105 інтерв'ю в цих установах, зокрема з 83 мешканцями й мешканками, 11 з яких були поміщені туди, відколи втратили свої домівки під час війни. Мешканцям і мешканкам було від 22 до 91 року, включно з 43 особами, яким було більш як 60 років.¹ Вони мали широкий спектр

¹ Семеро людей не змогли вказати свій вік представникам і представницям Amnesty International.

інвалідностей, включно з фізичними, інтелектуальними та психологічними інвалідностями. Деякі люди не мали інвалідності, однак були поміщені в установу через свій вік. Amnesty International також провела інтерв'ю з 22 співробітницями і співробітниками, зокрема з директорами й директорками, медперсоналом, піклувальницями та піклувальниками, соцпрацівницями та соцпрацівниками.

На додачу до літніх людей і людей, які живуть чи працюють в установах, Amnesty International провела інтерв'ю з дев'ятьма родичами й родичками, які володіли інформацією з перших вуст стосовно літніх людей, яких убили, поранили або примусово вивезли до Росії чи окупованих Росією територій України. Amnesty International також провела інтерв'ю з 15 адвокатами й адвокатками, представницями й представниками організацій, що захищають права людей похилого віку та людей із інвалідністю, а також із волонтерками й волонтерами чи персоналом, що завідував притулками для переміщених людей.

Amnesty International поінформувала всіх респондентів та респонденток про природу та мету дослідження, та про те, як буде використана інформація. Представники й представниці отримували усну згоду від кожної особи перед інтерв'ю. Людям казали, що вони можуть зупинити інтерв'ю в будь-який момент чи обирати не відповідати на окремі питання, хоча ніхто такого не обрав. Респондентам і респонденткам не надавали жодної винагороди в обмін на розмову. Всі інтерв'ю проводилися російською чи українською.

Представники і представниці докладали зусиль, аби забезпечити приватність під час інтерв'ю, зокрема приватність від інших рідних, які мешкають із літньою людиною, щоб вони могли почуватися комфортно і розмовляти відкрито. Було зроблено кілька винятків — за згоди респондента чи респондентки — у ситуаціях, коли щільні умови проживання чи інвалідність робили неможливим родичам і родичкам чи іншим особам покинути кімнату, де проводилося інтерв'ю, зокрема в установах з комунальними умовами проживання. У кількох випадках літні люди були нездатні розуміти представницю чи представника, чи то з причини вад слуху, чи то через когнітивні вади, або ж через те, що інтерв'ю проводилося віддалено через технологію, якою літня особа не могла користуватися самостійно. У таких випадках були присутні родичка чи родич, задля підтримки літньої особи під час інтерв'ю.

Усім особам, із якими провели інтерв'ю, була надана можливість висловитися анонімно, якщо вони мали побоювання щодо безпеки чи приватності. Деякі респонденти й респондентки обрали, щоб було використане лише їхнє ім'я. Інші обрали не афішувати навіть свого імені — у таких випадках Amnesty International присвоювала конкретній особі псевдонім, що позначено лапками під час першого згадування в кожному розділі. У всіх тих випадках, коли в доповіді використані як ім'я, так і прізвище конкретної особи, Amnesty International сконтактувала з ними повторно телефоном у жовтні-листопаді 2022 року, щоб провести підсумкове інтерв'ю та впевнитися, що вони погоджуються, щоб їхнє повне ім'я використали в доповіді.

Люди, що проживають та працюють в установах, часто стикаються з винятковими ризиками для своєї безпеки та приватності. Аби гарантувати безпеку й захист мешканцям і мешканкам або

молодшому персоналу та щоб відмежувати їх від потенційної розплати, Amnesty International уникали використання їхніх імен чи використовувала псевдоніми, а також уникала використання назв установ, де вони мешкали/працювали. У цій доповіді не будуть названі конкретні установи, щоб краще гарантувати безпеку мешканців і мешканок, які б легко могли бути визначені за їхнім віком чи іншими характеристиками.

6 липня 2022 року представниці та представники Amnesty International зустрічалися в Києві з представницями й представниками Міністерства соціальної політики України (МСП), щоб обговорити це дослідження. 15 липня 2022 року Amnesty International надіслала листи тому ж міністерству з запитом стосовно певної статистичної інформації про установи. 19 липня 2022 року Amnesty International надіслала листи Департаментам соціального захисту населення (які відповідають за реалізацію соціальної політики на регіональному рівні) 24 областей України з запитом стосовно інформації про кількість людей, яких інституалізували за період 2022 року в порівнянні з попереднім роком. У відповідь Amnesty International отримала 17 листів, що відображено в матеріалах доповіді. 2 листопада 2022 року Amnesty International надіслала листи Міністерству соціальної політики України та Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій з деталями щодо основних результатів цього дослідження та запитом стосовно відповідної інформації. Зрештою, 8 листопада 2022 року Amnesty International надіслала лист Міністерству закордонних справ Російської федерації з питаннями про правопорушення, задокументовані в цій доповіді. На момент публікації доповіді Amnesty International не отримала відповідей на ці листи.

Amnesty International також провела інтерв'ю з 10 людьми з інвалідністю, які проживають у громаді, віком від 33 до 52 років. Серед них були незрячі, нечуючі люди, із обмеженою мобільністю та з психологічною інвалідністю. Ці інтерв'ю надавали вкрай необхідний контекст стосовно того, із якими викликами стикаються люди з інвалідністю під час війни в Україні. Однак основний фокус цієї доповіді – на правах людей похилого віку, включно з людьми похилого віку з інвалідністю. Фокус цього дослідження був обраний через численні перехресні фактори ризику, із якими зіштовхуються літні люди в кризових ситуаціях. Такий вибір фокуса дослідження жодним чином не применшує важливість тих питань, із якими стикаються більш молоді люди з інвалідністю, безліч яких опинялися в надзвичайно складних ситуаціях за час конфлікту. Необхідне подальше дослідження цього питання.

↑ Евакуація літньої жінки з інвалідністю на Харківщині, Україна
© Amnesty International

3. ПЕРЕДУМОВИ

Війна Росії з Україною почалася в лютому 2014 року, коли РФ захопила й поступово анексувала півострів Крим.² Збройний конфлікт на Донеччині та Луганщині розпочався невдовзі після того, у квітні 2014 року, що, за попередніми оцінками, призвело до смертей 14000 цивільних станом на початок 2022 року.³ Повномасштабне вторгнення Росії в Україну почалося 24 лютого 2022 року. Станом на 31 жовтня 2022 року, Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ ООН) зафіксувало в країні 16295 випадків смертей і поранень серед цивільного населення: 6430 вбитих і 9865 поранених.⁴ Однак реальна кількість, швидше за все, значно вища. Ця доповідь фокусується переважно на впливі війни 2022 року на людей похилого віку.

Приблизно одна третина населення України була переміщена внаслідок війни.⁵ Хоча це й розпочиналося як масований напад на північ, схід і південь України, у березні Росія відвела війська з Київщини та Чернігівщини, а до початку квітня українські сили повернули контроль над усією Сумщиною і також над деякими частинами Харківщини.⁶ На початку вересня 2022 року українські сили розпочали контрнаступальну операцію на Харківщині, повернувши під контроль майже всю область і деякі частини Донеччини.⁷ Однак станом на жовтень 2022 року Росія досі окупувала приблизно 18% української території, включно з Кримом, незаконно анексованим 2014 року, та значними шматками Донеччини, Херсонщини, Луганщини й Запоріжжя.⁸ У жовтні Росія незаконно анексувала частини Донеччини, Луганщини, Херсонщини та Запоріжжя, над якими мала контроль.⁹

2 New York Times, «Озброєні чоловіки захоплюють урядові будівлі в Криму», 28 лютого 2014 року, <https://www.nytimes.com/2014/02/28/world/europe/crimea-ukraine.html>

3 Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ ООН), «Випадки смертей і поранень серед цивільного населення у зв'язку з конфліктом в Україні», 27 січня 2022 року, https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-02/Conflict-related%20civilian%20casualties%20as%20of%2031%20December%202021%20%28rev%2027%20January%202022%29%20corr%20EN_0.pdf

4 Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ ООН), «Україна: оновлені дані щодо смертей і поранень серед цивільного населення станом на 31 жовтня 2022 року», 31 жовтня 2022 року, <https://www.ohchr.org/en/news/2022/10/ukraine-civilian-casualty-up-date-31-october-2022>

5 Агентство ООН у справах біженців (УВКБ ООН), «Термінове оновлення інформації стосовно ситуації в Україні №34», 4 листопада 2022 року, <https://data.unhcr.org/en/documents/details/94804>

6 Інтерфакс, «Міноборони РФ вирішило скоротити військову активність на Чернігівському та Київському напрямках», 29 березня 2022 року, <https://www.interfax.ru/russia/831942>; Newsweek, «Росія «активно відходить» з української Сумщини, як повідомляє офіційне джерело», 4 квітня 2022 року, <https://www.newsweek.com/russia-withdrawing-ukraine-sumy-region-invasion-1694614>

7 Reuters, «Україна досягає разючих результатів з повернення територій під час блискавичного контрнаступу», 5 жовтня 2022 року, <https://graphics.reuters.com/UKRAINE-CRISIS/jnvwemlodvw/>

8 Reuters, «Україна досягає разючих результатів з повернення територій під час блискавичного контрнаступу» (посилання вже вказувалося).

9 Reuters, «Російська Рада Федерації ратифікує анексію чотирьох регіонів України», 4 жовтня 2022 року, <https://www.reuters.com/world/europe/russias-federation-council-ratifies-annexation-four-ukrainian-regions-2022-10-04/>

Російське вторгнення в Україну — це акт агресії, що є злочином за міжнародним правом.¹⁰

Amnesty International задокументувала численні воєнні злочини та інші порушення, скоєні Росією в Україні, зокрема безжальні й невибіркові обстріли Харкова,¹¹ воєнні злочини, як-от позасудові страти й протиправні обстріли на Київщині,¹² та, швидше за все, свідомий обстріл у березні сотень цивільних, що перебували в укритті в Донецькому обласному академічному драматичному театрі в Маріуполі.¹³

3.1 ЛЮДИ ПОХИЛОГО ВІКУ В УКРАЇНІ

Станом на січень 2022 року населення України складало 41,1 мільйона.¹⁴ Близько 10 мільйонів, або більше 23%, – люди старші за 60 років.¹⁵ Станом на 2019 рік Україна була третьою у світі за коефіцієнтом демографічного навантаження за ознакою похилого віку, або за пропорційним відношенням людей віком понад 65 років до людей віком 20-64 роки.¹⁶ Згідно з HelpAge International, в Україні найбільший відсоток людей похилого віку, які постраждали через конфлікт, що досі триває, ніж будь-де у світі.¹⁷

Середня тривалість життя в Україні становить 72 роки, проте існує суттєва різниця між чоловіками, які в середньому живуть до 66,9 року, і жінками, які в середньому живуть до 76,9 року.¹⁸

В Україні діє універсальна пенсійна система, що поширюється на всіх людей, старших певного віку.¹⁹ Останніми роками в межах реформ, що їх вимагав Міжнародний валютний фонд, який вкладав гроші в бюджет України, країна почала поступово підвищувати пенсійний вік.²⁰ Станом на січень 2022 року до людей, які могли отримувати пенсії за ознакою похилого віку, належали: люди віком понад 60 років, які були офіційно працевлаштовані протягом 30 років і більше; люди віком понад 63 роки, які були офіційно працевлаштовані від 20 до 30 років; і ті, кому більш як 65, та які були

10 Amnesty International, «Росія/Україна: Вторгнення в Україну — це акт агресії та катастрофа для прав людини», 1 березня 2022 року, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/03/russia-ukraine-invasion-of-ukraine-is-an-act-of-aggression-and-human-rights-catastrophe/>

11 Amnesty International, «Будь-хто може померти щомиті»: невибіркові напади російських військ у Харкові, Україна (Індекс: EUR 50/5682/2022), 13 червня 2022 року, <https://www.amnesty.org/en/latest/research/2022/06/anyone-can-die-at-any-time-kharkiv/>

12 Amnesty International: «Він не повернеться»: воєнні злочини в північно-західних районах Київської області (Індекс: EUR 50/5561/2022), 6 травня 2022 року, <https://www.amnesty.org/en/documents/eur50/5561/2022/en/>

13 Amnesty International, «Діти»: напад на Донецький обласний академічний драматичний театр у Маріуполі, Україна (Індекс: EUR 50/5713/2022), 30 червня 2022 року, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/06/ukraine-deadly-mariupol-theatre-strike-a-clear-war-crime-by-russian-forces-new-investigation/>

14 Державна служба статистики України, <https://ukrstat.gov.ua/> (доступ 29 вересня 2022 року), «Чисельність населення по регіонах (за оцінкою) на 1 лютого 2022 року»; без урахування населення Автономної Республіки Крим і міста Севастополь.

15 Державна служба статистики України, «Населення України за 2019 рік: Демографічний щорічник», 2020 рік, https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/10/zb_nas_2019.pdf, стор. 40.

16 Департамент ООН з економічних і соціальних питань (DESA), *Старіння світового населення 2019: Головне*, <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2019-Highlights.pdf>, стор. 14.

17 HelpAge International, «Люди похилого віку на межі виживання на сході України», 4 березня 2022 року, <https://www.helpage.org/news-room/latest-news/older-people-on-the-edge-of-survival-in-eastern-ukraine/>

18 Державна служба статистики України, «Населення України за 2019 рік: Демографічний щорічник» (посилання вже вказувалося), стор. 56.

19 Соціальний захист, «Універсальна пенсія за віком, пенсія за інвалідністю та пенсія у зв'язку з втратою годувальника в Україні», 2016 рік, <https://www.social-protection.org/gimi/gess/RessourcePDF.action?id=53966#:~:text=The%20pension%20coverage%20in%20Ukraine,service%20pensions%20and%20burial%20benefit>

20 Financial Times, «Україна приймає пенсійну реформу, необхідну для програми МВФ», 3 жовтня 2017 року, <https://www.ft.com/content/8b-c2e7aa-1740-3a71-bfde-1f922f4bec68>

офіційно працевлаштовані менш ніж 20 років²¹ Ті, хто не були офіційно працевлаштовані, усе одно отримують пенсії, проте їхні пенсії, швидше за все, будуть нижчі, якщо вони менше років були офіційно працевлаштовані.

Згідно з даними Пенсійного фонду України, 10,8 мільйона людей отримували пенсії за ознакою похилого віку станом на січень 2022 року.²² Люди можуть обрати отримувати свою пенсію безпосередньо на банківський рахунок або ж через пошту. Середня місячна пенсія в Україні станом на січень 2022 року складала 3991 гривні (108 американських доларів).²³ Близько половини українських пенсіонерів і пенсіонерок отримують 3000 гривень (82 американські долари) чи менше на місяць.²⁴ Як буде описано нижче в Розділі 4.3 про «Фінансове навантаження», ці виплати не відповідають реальному прожитковому рівню в Україні.

За офіційною статистикою, 2,7 мільйона українців і українок зареєстровані як особи з інвалідністю, серед них 163900 дітей.²⁵ Аби отримати статус особи з інвалідністю, людина має пройти огляд Медико-соціальної експертної комісії (МСЕК), який визначає, чи належить людина до першої, другої або третьої групи інвалідності: загалом до першої групи інвалідності мають належати ті, хто потребує найбільшої підтримки, до третьої – ті, кому необхідна найменша підтримка.²⁶ Станом на січень 2022 року було приблизно 222 тисячі дорослих з першою групою інвалідності, 900 тисяч дорослих із другою групою інвалідності та 1,4 мільйона дорослих з третьою групою інвалідності.²⁷

Відповідно до українського законодавства, статус особи з інвалідністю дає людині право на фінансову підтримку, соціальну допомогу, послуги з реабілітації та допоміжне обладнання (включно з інвалідними візками, ходунками, слуховими апаратами тощо).²⁸ Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року уряд прийняв постанову, яка дозволяє людям з інвалідністю подавати заяву на отримання чи подовження свого статусу особи з інвалідністю без особистого відвідування медичної експертної комісії, поки тривають бойові дії.²⁹

21 Укрінформ, «Вихід на пенсію за віком: правила у 2022 році», 1 січня 2022 року, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3378902-vihid-na-pensiu-za-vikom-pravila-u-2022-roci.html>

22 Пенсійний фонд України, «Розподіл пенсіонерів по видах призначених пенсій та динаміка їх чисельності за розмірами призначених пенсій станом на 01.04.2022», 3 травня 2022 року, <https://www.pfu.gov.ua/2152850-rozpodil-pensioneriv-po-vyдах-pryznachenyh-pensij-ta-dynami-ka-yih-chyselnosti-za-rozmiramy-pryznachenyh-pensij-stanom-na-01-04-2022/>

23 Пенсійний фонд України, «Середній розмір призначеної пенсійної виплати та питому вагу пенсіонерів за розмірами призначених місячних пенсій у загальній їх чисельності станом на 01.01.2022 року», 12 січня 2022, <https://www.pfu.gov.ua/2151250-serednij-rozmir-pryznachenoji-pensijnoji-vyplaty-ta-pyтому-vagu-pensioneriv-za-rozmiramy-pryznachenyh-misyachnyh-pensij-u-zagalnij-yih-chyselnosti-stanom-na-01-01-2022-roku/>

24 Пенсійний фонд України, «Середній розмір призначеної пенсійної виплати» (посилання вже вказувалося).

25 Міністерство соціальної політики України, Особам з інвалідністю, <https://www.msp.gov.ua/timeline/invalidnist.html> (доступ 3 жовтня 2022 року).

26 Кабінет Міністрів України, Постанова №1317, «Питання медико-соціальної експертизи», 3 грудня 2009 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-%D0%BF#Text>, Стаття 27.

27 Міністерство соціальної політики України, Особам з інвалідністю (посилання вже вказувалося).

28 Міністерство соціальної політики України, Особам з інвалідністю (посилання вже вказувалося).

29 Кабінет Міністрів України, Постанова №225, «Деякі питання порядку проведення медико-соціальної експертизи на період дії воєнного стану на території України», 8 березня 2022 року, <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-poryadku-provedennya-mediko-socialnoyi-ekspertizi-na-period-diyi-voyennogo-stanu-na-teritoriyi-ukrayini-225>

ЛЮДИ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

У порівнянні з іншими групами, що стикаються з особливими ризиками в ситуаціях збройного конфлікту та гуманітарної кризи, досвід і перспективу літніх людей історично ігнорують під час досліджень. Так само донори та організації, що надають допомогу, під час гуманітарного реагування нехтують літніми людьми, зокрема при оцінці ситуації та розподілі ресурсів.³⁰

Ключовою причиною недостатньої уваги до прав людей похилого віку була відсутність міжнародного договору, присвяченого цій групі. 2010 року Генеральна Асамблея ООН заснувала Робочу групу відкритого складу ООН з питань старіння (OEWG), яка виконує мандат із надання пропозиції стосовно основних складових, що мають бути включені до міжнародного правового інструмента з популяризації та захисту прав і гідності людей похилого віку — наразі вони недостатньо забезпечені наявними механізмами, тож потребують більш активного міжнародного захисту.³¹ У доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ ООН) за 2021 рік детально описано, як міжнародне право в багатьох ситуаціях не спроможне захистити права літніх людей. Доповідь підкреслює, що люди похилого віку «рідко згадуються в договорах Організації Об'єднаних Націй з прав людини, і в них здебільшого відсутнє вичерпне посилення на похилий вік як на неприйнятну основу для дискримінації». ³² Відколи була заснована OEWG, не було суттєвого збільшення фокуса на правозахисні механізми для людей похилого віку.³³ Хоча й міжнародне гуманітарне право³⁴ так само як і деякі чинні правозахисні договори містять певні механізми захисту для літніх людей — зокрема, Конвенція про права осіб з інвалідністю (CRPD) для літніх людей з інвалідністю та Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) для літніх жінок, — зрештою, доповідь доходить висновку, що «фрагментація чинних норм і процедур та їхні концептуальні й операційні обмеження в цілому призвели до неспроможності забезпечити адекватне визнання та захист прав людини для літніх людей на міжнародному рівні». ³⁵

УВКПЛ ООН популяризує такий підхід до похилого віку, який базується на контексті, визнаючи, що «Вік — це соціальний конструкт, заснований на звичаях, практиці та соціальній ролі особи,

30 Для більшої інформації щодо недофінансування див. HelpAge International, Припинити нехтування: вивчення гуманітарного фінансування для літніх людей, 2016 рік.

31 Управління Верховного комісара ООН з прав людини, *Доповідь: Нормативні стандарти й зобов'язання за міжнародним правом відносно популяризації та захисту прав людини літніх людей*, 28 січня 2022 року, UN Doc. A/HRC/49/70, параграф 12.

32 Управління Верховного комісара ООН з прав людини, *Доповідь: Нормативні стандарти й зобов'язання за міжнародним правом відносно популяризації та захисту прав людини літніх людей* (посилання вже вказувалося), параграф 21.

33 Управління Верховного комісара ООН з прав людини, *Доповідь: Нормативні стандарти й зобов'язання за міжнародним правом відносно популяризації та захисту прав людини літніх людей* (посилання вже вказувалося), параграф 30.

34 Див. Четверта Женевська конвенція, Статті 17, 27, 85 і 119; Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Звичаєве міжнародне гуманітарне право, Том 1: Правила, (ICRC, Звичаєве МГП) Правило 138. Особи похилого віку, з інвалідністю та хворі, https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule138

35 Управління Верховного комісара ООН з прав людини, *Доповідь: Нормативні стандарти й зобов'язання за міжнародним правом відносно популяризації та захисту прав людини літніх людей* (посилання вже вказувалося), параграф 54.

яку вона відіграє у своїй спільноті».³⁶ Із правозахисної точки зору свавільне визначення мінімального віку, що відділяє літніх людей, вводить в оману, бо виникає загроза невідповідності індивідуальним правам і потребам. «Похилий вік» має визначатися, згідно з УВКПЛ ООН, відповідно до контексту та, на додачу, враховувати самоідентифікацію конкретної особи. Наприклад, в Україні багато людей віком 50-59 років описували, що їх дискримінували під час працевлаштування за ознакою їхнього віку. Нижче ми досліджуємо цей феномен більш детально.

Серед людей похилого віку більше, ніж серед інших груп, поширені інвалідності: у ЄС близько половини людей віком понад 65 повідомляє, що зіштовхується з труднощами принаймні в одній задачі, пов'язаній із доглядом за собою чи за домогосподарством. Ця статистика вища в новіших країнах-членках ЄС, як-от у Румунії (80,1%), Литві (67,4%), Словаччині (66,2%) та Латвії (65,5%), чії демографічні показники з більшою ймовірністю, аніж показники інших країн ЄС, віддзеркалені в Україні.³⁷

Згідно з даними Державної служби статистики України, 1,5 мільйона людей пенсійного віку офіційно зареєстровані як особи з однією чи більше інвалідностями — або ж 56% від усіх зареєстрованих.³⁸ У той час як українські закони визначають літніх людей як одну з груп, що може отримувати допоміжне обладнання, багато людей, із якими ми проводили інтерв'ю для цієї доповіді, говорили про свою інвалідність як про природну частину старіння, тому вони не подавали заяви до державних органів, аби зареєструватися як особи з інвалідністю, і часто не мали доступу до допоміжного обладнання.³⁹ Ольга Волкова завідує притулком у Дніпрі для людей із інвалідністю, які втекли від бойових дій. Вона розповіла, що переважною більшістю людей у її притулку були літні люди з інвалідністю, проте майже ніхто з них не був зареєстрований як особа з інвалідністю: «Більшість літніх людей, які приїздять сюди, не мають статусу інвалідності. Вони злягли після інсульту та й здебільшого лежатимуть, поки не помруть. Найперше, що ми робимо, — це допомагаємо їм отримати статус особи з інвалідністю»⁴⁰

3.2 УСТАНОВИ В УКРАЇНІ

Приблизно 41 тисяча дорослих живе в державних установах для людей похилого віку та людей з інвалідністю в Україні.⁴¹ Ці заклади довготривалої опіки розділені на установи для людей з психологічними інвалідностями, відомі як психоневрологічні інтернати, та установи для людей із фізичними й іншими видами інвалідностей, відомі як геріатричні пансіонати та будинки-інтернати

36 УВКПЛ ООН, Доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини (2012 ECOSOC Доповідь), UN Doc. E/2012/51, 20 квітня 2012 року, параграф 8, <https://undocs.org/E/2012/51>

37 Евростат, «Статистичні дані щодо інвалідності — потреба в допомозі чи підтримці серед літніх людей», серпень 2022 року, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Disability_statistics_-_elderly_needs_for_help_or_assistance#Difficulties_in_personal_care_or_household_activities (доступ 3 жовтня 2022 року).

38 Державна служба статистики України, «Соціальний захист населення України у 2020 році», 2021 рік, https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_szn_2020.pdf, стор. 43.

39 Інтерв'ю з людьми похилого віку з інвалідностями, червень-липень 2022 року, Україна.

40 Інтерв'ю віч-на-віч з Ольгою Волковою, директоркою «Океан Добра», 22 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

41 Права людини у сфері психічного здоров'я — Федерація «Глобальна ініціатива в психіатрії», Трансформація будинків соціального піклування в Україні, червень 2018 року, <https://www.gip-global.org/files/ss-fin-eng-1.pdf>, стор. 4.

для людей із інвалідністю.⁴² Обидва типи закладів підпорядковуються Міністерству соціальної політики, яке, згідно з доповіддю Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ) за 2020 рік, опікується 282 установами для людей похилого віку, людей із інвалідністю та дітей.⁴³ Відповідно до публічної інформації, понад 80 установ для літніх людей та дорослих із інвалідністю перебувають у регіонах, які найбільш безпосередньо постраждали від бойових дій.⁴⁴ Десятки розміщені в районах, що були під або досі в російській окупації. Amnesty International змогла підтвердити, що мешканці й мешканки зі щонайменше 10 установ були евакуйовані чи то до більш безпечних частин України, чи то за кордон.⁴⁵

У геріатричних пансіонатах чи будинках-інтернатах для людей із інвалідністю проживають люди переважно з фізичними, а не з психологічними чи інтелектуальними, інвалідностями. У більшості установ такого типу, які відвідала Amnesty International, переважній більшості мешканців і мешканок було більш як 60 років. Ці установи можуть прийняти будь-кого пенсійного віку чи кому лишається не менше півтора року до пенсійного віку — незалежно від наявності інвалідності, — або ж будь-кого віком старше 18 років з інвалідністю та хто «потребує стороннього догляду, соціально-побутового обслуговування, медичної допомоги та комплексу реабілітаційних заходів».⁴⁶ Усі люди, яких приймають до цих установ, повинні пройти медичний огляд, а лікар чи лікарка має визначити, чи доречне їхнє розміщення в установі. Люди, які мають статус особи з інвалідністю, повинні надати висновок від МСЕК (згадувалася раніше), відповідно до якого ця особа потребує додаткового догляду та реабілітації, що їх пропонує установа. МСЕК також розробляє «індивідуальну програму» для їхньої реабілітації, яку має реалізовувати установа.⁴⁷

Люди з першою групою інвалідності — чи ті, хто найбільше потребує підтримки, — можуть жити в таких установах безоплатно.⁴⁸ Майже всі літні люди, з якими Amnesty International проводила інтерв'ю, віддавали 75% своїх пенсій на витрати на проживання в установі, їм дозволяли залишити 25% своєї пенсії, якщо вони досі були правоздатними.⁴⁹ 25% від пенсії людей, яких позбавили правоздатності постановою суду, отримували їхні опікун чи опікунка.

42 Кабінет Міністрів України, Постанова №772, «Про затвердження Типового положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю», 2 вересня 2020 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-2020-%D0%BF#Text>

43 Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ ООН), Доповідна записка: Ситуація з правами людини осіб з інтелектуальними та психосоціальними інвалідностями в Україні, 1 лютого 2022 року, <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-07/BRIEFING%20NOTE%20THE%20HUMAN%20RIGHTS%20SITUATION%20OF%20PERSONS%20WITH%20INTELLECTUAL%20AND%20PSYCHOSOCIAL%20DISABILITIES%20IN%20UKRAINE.pdf>

44 Відповідно до публічно доступної інформації від влади України, до лютого 2022 року було 10 таких установ на Донеччині, 9 на Запоріжжі, 10 на Луганщині, 16 на Харківщині, 10 на Київщині, 9 на Миколаївщині, 10 на Сумщині та 8 на Чернігівщині.

45 На Донеччині мешканців і мешканок семи з десяти установ — одна з них досі працює, а дві в Маріуполі, звідки їх примусово вивезли в Донецьк — евакуювали деінде, в тому числі й за кордон. Лист від Олени Токаревої, директорки Донецького обласного Департаменту соціального захисту населення, до Amnesty International, 25 липня 2022 року, у розпорядженні Amnesty International; інтерв'ю через голосовий дзвінок з Оленою Токаревою, 2 червня 2022 року. На Луганщині дві з десяти установ були евакуйовані — решта вісім знаходяться в окупації. Інтерв'ю через голосовий дзвінок з чиновницею з Луганського обласного Департаменту соціального захисту населення, 25 липня 2022 року. На Харківщині лише одну установу — психоневрологічний інтернат в Осколі — евакуювали. Інтерв'ю віч-на-віч з мешканцями й мешканками та персоналом, яких евакуювали з Оскільського психоневрологічного інтернату, липень 2022 року. На Херсонщині жодну установу не евакуювали. Інтерв'ю через голосовий дзвінок з чиновником з Херсонської районної державної адміністрації, 14 липня 2022 року.

46 Кабінет Міністрів України, Постанова №772 (посилання вже вказувалося), Стаття 13.

47 Кабінет Міністрів України, Постанова №1317, «Положення про медико-соціальну експертизу», 3 грудня 2009 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-%D0%BF#Text>, Статті 11(1) та 11(2); Кабінет Міністрів України, Постанова №772 (посилання вже вказувалося), Стаття 62.

48 Кабінет Міністрів України, Постанова №772 (посилання вже вказувалося), Стаття 13.

49 Інтерв'ю з літніми людьми в установах, червень-липень 2022 року.

Психоневрологічні інтернати, на противагу цьому, створені задля розміщення «громадян похилого віку та осіб з інвалідністю віком старше 18 років зі стійкими інтелектуальним та/або психічними» діагнозами, згідно з українським законодавством.⁵⁰ Так само як і в інших установах, для тих, хто має статус інвалідності, потрібен медичний висновок і висновок МСЕК.⁵¹

Усі люди з інвалідністю в установах мають проходити періодичний огляд від МСЕК принаймні раз на два роки, щоб оцінити доцільність їхнього розміщення там. Однак існує виняток для «психічних розладів зі стійкими, значно вираженими психопатологічними синдромами», серед яких деменція, шизофренія, епілепсія та широкий спектр інтелектуальних, психосоціальних та інших інвалідностей, вад слуху та зору.⁵²

Станом на січень 2019 року в державних установах проживало 102570 дітей, включно з сиротинцями, спеціальними школами-інтернатами та різноманітними установами для дітей із інвалідністю.⁵³ 2017 року Україна прийняла свою «Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки», беручи на себе зобов'язання значною мірою зменшити кількість дітей у державних установах.⁵⁴ 2021 року уряд вніс поправки до цього плану деінституалізації, виключивши установи для дітей з інвалідністю та включивши спеціальні школи-інтернати, освітньо-реабілітаційні центри та санаторні школи-інтернати.⁵⁵ Цей крок розкритикував Спеціальним доповідачем ООН з прав осіб з інвалідністю та низка організацій, що захищають права осіб з інвалідністю.⁵⁶ Наразі в Україні немає плану щодо зменшення кількості дорослих в установах.

2006 року Україна ратифікувала Факультативний протокол до Конвенції проти катувань (ОПКАТ) та під його егідою 2012 року заснувала Національний превентивний механізм (НПМ).⁵⁷ Згідно з ОПКАТ, НПМ має бути наділений повноваженнями «регулярно розглядати питання про поведінку з позбавленими волі особами в місцях утримання під вартою» з метою захисту їх від катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, покарання.⁵⁸ До місць

50 Кабінет Міністрів України, Постанова №957, «Про затвердження Типового положення про психоневрологічний інтернат», 14 грудня 2016 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2016-%D0%BF#Text>, Стаття 15.

51 Кабінет Міністрів України, Постанова №957 (посилання вже вказувалося), Стаття 16.

52 Кабінет Міністрів України, Постанова №561, «Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності», 5 вересня 2011 року, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11?find=1&text=%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BA#w1_7, Стаття 3(1).

53 Міністерство соціальної політики України, *Деінституалізація*, <https://www.msp.gov.ua/timeline/Deinstitucializaciya.html> (доступ 6 жовтня 2022 року).

54 Кабінет Міністрів України, Постанова №526-р, «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу», 9 серпня 2017 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#n25>

55 Постанова Кабінету Міністрів України, «Про внесення змін до Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2016 роки», 2021 рік, https://www.msp.gov.ua/projects/645/?fbclid=IwAR2WqBDc1p9tVI2GO_aJ_Rw4npuM9OD-DA9mnpPKg1fnn8iSAwqnlw3dEaY

56 Спеціальний доповідач ООН з прав осіб з інвалідністю, 30 червня 2021 року, UN Doc. AL UKR 5/2021, <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gld=26477>. Див. також: Hope and Homes for Children, Lumos, SOS Children's Villages, Save the Children, Eurochild, Disability Rights International, Validity Foundation та ENIL, «Тривожний розворот на 180 градусів в процесі припинення інституалізації дітей в Україні», https://www.eurochild.org/uploads/2021/10/Joint-Statement_Care-reform-in-Ukraine_October-2021.pdf

57 Національний превентивний механізм України, «Про нас», <https://monitor-info.com.ua/about-us/nacionalnyy-preventivnyy-mekhanizm-i4308> (доступ 6 жовтня 2022 року).

58 Факультативний протокол до Конвенції проти катувань (ОПКАТ), Стаття 19(а).

позбавлення волі належать поліцейські відділки, в'язниці, установи для людей із інвалідністю та психіатричні лікарні. В Україні візити НПМ проводять представники й представниці офісу Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, а також члени й членкині експертної ради, незалежні правозахисні організації та треноване волонтерство.⁵⁹ Наприклад, 2020 року український НПМ провів 815 візитів до місць позбавлення волі, 271 з них був до установ під юрисдикцією Міністерства соціальної політики.⁶⁰ Загалом за 2020 рік НПМ отримав 3154 скарги, що призвело до 24 кримінальних розслідувань.⁶¹

Приватні пансіони також наявні в Україні, проте відсутні жодні статистичні дані щодо їхньої кількості чи кількості мешканців і мешканок, що там проживають. Згідно з дослідженням за 2020 рік, проведеним за дорученням Ради Європи, більшість цих підприємств не зареєстровані як ліцензовані приватні надавачі соціальних послуг, проте, швидше за все, «провадять діяльність на основі штучно розбитих приватних контрактів (проживання, медичний догляд, послуги з піклування)», у результаті чого вони не підпадають під контроль Міністерства соціальної політики та залишаються буквально без регуляції й нагляду.⁶²

Україна ратифікувала Конвенцію про права осіб з інвалідністю (CRPD) 2010 року. CRPD визнає рівне право всіх осіб з інвалідністю жити в спільноті та право на повну інклюзію та залученість до спільноти, зокрема, не будучи зобов'язаними проживати у визначених житлових умовах, таких як установи. Про це ми детальніше розповідаємо далі.

59 Національний превентивний механізм України, «Про нас: Модель Омбудсмен+», <https://monitor-info.com.ua/about-us/model-ombudsman-i4304> (доступ 6 жовтня 2022 року).

60 Національний превентивний механізм України, «Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: стан реалізації Національного превентивного механізму у 2020 році», 2021 рік <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/spet-sialna-dopovid-preventivnyy-mekhanizm-2020%20.pdf>, стор. 17.

61 Національний превентивний механізм України, «Спеціальна доповідь» (посилання вже вказувалося), стор. 11-12.

62 Рада Європи, *Огляд українських політик і правової бази, пов'язаних з правами літніх людей на соціальний захист, у зв'язку зі Статтею 23 переглянутої Європейської соціальної хартії, жовтень 2020 року*, <https://rm.coe.int/old-people-eng-soft/1680a242de>, стор. 46.

4. ЛІТНІ ЛЮДИ ТА ПЕРЕМІЩЕННЯ

«У мене немає запасного варіанту».

Валентина, 80-річна жінка з Чернігова, яка живе у бомбосховищі училища, бо її дім зруйнували російські ракети⁶³

«Не було кому про нас піклуватися. До війни ми були здоровіші. Зараз мене ноги погано слухаються, пальці німіють. До війни я ходила... Хочу додому».

«Оксана», 93-річна жінка, яка втратила свій дім у Харкові під час бойових дій і зараз живе в інтернаті⁶⁴

«У такому віці дуже складно починати все з нуля. Ми поняття не маємо, як ми будемо влаштовуватися на роботу».

Олена Нікітченко, 59-річна жінка, переселенка з Маріуполя⁶⁵

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), майже третина українського населення була змушені покинути свої домівки внаслідок конфлікту: 6,2 мільйона стали переміщеними особами в Україні, а ще близько 7,8 мільйона – біженцями/ками в Європі.⁶⁶ За оцінками Міжнародної організації з міграції, 49% внутрішньо переміщених сімей складаються з принаймні однієї людини віком понад 60 років.⁶⁷

63 Особисте інтерв'ю з Валентиною, 3 липня 2022 року, Чернігів, Україна.

64 Особисте інтерв'ю з «Оксаною» (анонімно), 16 червня 2022 року, Харків, Україна.

65 Інтерв'ю по голосового зв'язку з Оленою Нікітченко, 21 квітня 2022 року.

66 Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), «Оперативна інформація про ситуацію в Україні #34», 4 листопада 2022 року, <https://data.unhcr.org/en/documents/details/94804>

67 Міжнародна організація з міграції (МОМ), *Звіт про стан справ у сфері внутрішнього переміщення в Україні: Загальне опитування населення, раунд 5, 23 травня 2022 року*, https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/iom_gen_pop_report_r5_final_eng_23_may.pdf, с. 6.

Десятки людей похилого віку, опитаних для цієї доповіді, були вимушені покинути свої оселі та переїхати. У деяких випадках їхні будинки були частково або повністю зруйновані внаслідок російських атак. В інших випадках літні люди виїжджали через побоювання за свою безпеку у зв'язку з постійною загрозою бойових дій. Деякі втекли після того, як райони, де вони мешкали, окупували російські війська. Хоча немає підстав вважати, що домівкам літніх людей було завдано більшої шкоди, ніж оселям інших груп населення, літні люди стикаються з інтерсекційними проблемами, які наражають їх на особливий ризик у процесі переміщення.

По-перше, як зазначалося вище, більше половини людей, зареєстрованих як особи з інвалідністю в Україні, – це люди похилого віку. Війна не тільки змусила їх залишити свої домівки, які часто були фізично пристосовані до їхніх потреб, але й зруйнувала формальні та неформальні мережі підтримки з боку близьких людей, сусідів/ок, соціальних працівників/ць та інших осіб, які надавали їм допомогу до війни.

По-друге, бідність погіршила становище літніх людей, що були змушені переселитися. Ще до війни пенсії 80% літніх людей в Україні були настільки низькі, що вони жили за межею бідності.⁶⁸ Втрата житла, включно з втратою землі, яку можна було би використовувати для вирощування продуктів харчування, поглибила цю бідність. Унаслідок цього літні люди зазнають більшого ризику залишитися без даху над головою або жити в неналежних умовах. Майже всі літні люди, опитані для цієї доповіді, сказали, що вони не можуть дозволити собі оплачувати оренду будь-якого житла. Багато з них тимчасово мешкають у притулках для переміщених осіб або в іншому тимчасовому житлі без будь-яких гарантій на право проживати там у майбутньому. Жінки похилого віку, які в середньому отримують пенсії на 30% нижчі, ніж чоловіки, зазнають особливого ризику вкорінені бідності, про що більш ми більш детально розкажемо нижче.⁶⁹

Фінансова підтримка з боку Уряду України, ООН та інших організацій була недостатньою для подолання розриву між розміром пенсій літніх людей та їхніми реальними фінансовими потребами, зокрема, на оплату житла.

Зрештою, деякі люди похилого віку отримали поранення під час бойових дій, втратили доступ до ліків та інших видів медичної допомоги або були змушені жити в антисанітарних умовах та холоді в неопалюваних квартирах і підвалах протягом тривалого часу. Це призвело до нових та ускладнило наявні інвалідності та погіршення стану здоров'я, що ще більше загостило проблеми, з якими стикаються літні люди у зв'язку з переміщенням. Люди похилого віку з психосоціальними та інтелектуальними порушеннями, такими як деменція, із більшою ймовірністю будуть не в змозі знайти безпечне й доступне житло.

68 Epravda, «80% пенсіонерів в Україні живуть за межею монетарної бідності - омбудсмен», 12 October 2022, <https://www.epravda.com.ua/news/2020/10/12/666153/>

69 Open Data Bot, «Українські жінки отримують на 30% менші пенсії, ніж чоловіки», 17 травня 2021 року, <https://opendatabot.ua/en/analitics/pension-2021>

4.1 ВТРАТА ДОМІВОК

Майже всі люди похилого віку, опитані для цієї доповіді, є власниками житла, у якому вони мешкали до повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року. Це насамперед пов’язано з українською приватизацією 1990-х років, коли людям дозволили безкоштовно приватизувати державне житло, де вони мешкали за радянських часів.⁷⁰ Як результат, до війни 93,5% сімей мали у приватній власності житло, порівняно з 3,9%, які мешкали в орендованому житлі – значно вищий показник ніж в інших європейських країнах.⁷¹

Станом на початок серпня Міністерство оборони України заявило, що щонайменше 140 000 будинків було зруйновано внаслідок війни, у результаті чого приблизно 3,5 мільйона людей лишилися без даху над головою.⁷² Немає даних, які б свідчили про те, що втрата житла серед людей похилого віку була вищою, ніж серед інших груп населення. Однак через недостатні пенсії та відсутність можливостей працевлаштування, житло часто є найціннішим активом для більшості людей похилого віку, і вони навряд чи зможуть набути достатні статки, щоб орендувати або побудувати житло в іншому місці (див. розділ «Фінансове навантаження» нижче). Інвалідність та захворювання ускладнюють пошук нового житла для багатьох літніх людей, навіть якщо вони можуть дозволити собі оплачувати оренду або знайти безкоштовне помешкання.

70-річна Ніна жила сама у квартирі в місті Сєверодонецьку(Луганська обл.), повністю окупованому російськими військами. Коли війна тільки почалася, Ніну, яка пересувається на інвалідному візку, відвідував знайомий, приносив їй їжу та інші речі першої необхідності. Близько 8 березня, коли в її квартирі не було електрики, він забрав її мобільний телефон, щоб зарядити його для неї. Він так і не повернувся, і наступні 10 днів Ніна провела одна у квартирі, де вікна були вибиті, а температура опустилася до мінус 15 градусів за Цельсієм. Вона розповіла про це Amnesty International:

Я так боялася відморозити ноги, що на кухні знайшла куток, який я вважала найбезпечнішим на випадок вибухової хвилі. Я принесла туди всю свою постіль, всі подушки, і сиділа там 10 днів. У мене не було нічого, крім ліхтарика, і я з ним розмовляла. Накрившись ковдрою з головою, я запалювала ліхтарик під нею і просила його: «Не згасни! Тільки не згасни!» Він не згас....⁷³

Ніну врятували, коли до сусідньої квартири влучив російський снаряд, і вона змогла подати знак рятувальникам, які приїхали гасити пожежу. Вони відвезли її до притулку в школі, де їй дали їжу та воду. Однак 10 днів, проведених у квартирі, призвели до важкого бронхіту та пневмонії, а в місті майже не лишилося діючих медичних закладів. Зрештою Ніна виїхала до Дніпра, де її

госпіталізували на 14 днів. За її словами, лікар сказав їй, що якби вона провела ще три дні без медичної допомоги, то могла б померти.

“70-річна «Світлана» до війни жила сама в Маріуполі. Вона не підтримувала близькі стосунки зі своїм єдиним сином. Спочатку бойові дії не зачепили безпосередньо її район, але поступово бої наблизилися до нього. Починаючи з середини березня Світлана спостерігала як сусіди, які мали авто, тікали з міста, але сама лишалася на місці: «Всі гуртувалися зі своїми родичами, а мені не було з ким їхати. Я сиділа і думала – куди мені їхати? Немає куди»⁷⁴

Світлана, яка мешкала в одноповерховому будинку, розповіла, що 2 квітня вона почула гудіння. Злякавшись, вона побігла до своєї спальні, щоб сховатися. Там вона почула вибух:

Здавалося, що мій будинок тричі перевернувся, а потім став на своє місце. Я плакала і просила, щоб хтось допоміг мені, але нікого не було поряд. Коли я зайшла на кухню, вона була повністю зруйнована. У мене там був холодильник, але крізь стіну, під якою він стояв, я бачила вулицю, там була величезна діра... Стеля впала на кухню. У дворі валявся розірваний снаряд, там була труба і її розірвало на дві частини⁷⁵

Світлана втекла до подруги, яка мешкала неподалік. 8 квітня вона побачила стовп диму, що піднімався над місцем, де стояв її будинок. Він був повністю зруйнований під час другого російського обстрілу. Невдовзі після цього волонтер(к)и допомогли їй та подрузі евакуюватися з міста. Під час інтерв’ю у травні 2022 року Світлана перебувала в подруги у Львівській області; вона сказала, що чувається «тягарем» для людей, які її прихистили, але не має коштів на оренду житла.⁷⁶

На момент проведення інтерв’ю на початку липня 2022 року 80-річна Валентина мешкала в бомбосховищі училища у Чернігові. 2 березня Валентину госпіталізували, коли вибухом снаряда вибило вікна в її одноповерховому будинку і вона отримала глибокі порізи на обличчі.⁷⁷ Подруга забрала її до себе, переконуючи не лишатися вдома. Наприкінці березня Валентина повернулася, щоб перевірити свій будинок, і побачила, що він зруйнований. Не бажаючи лишатися в маленькому будиночку подруги разом з сімома іншими людьми, вона переїхала до школи. За словами Валентини, директор училища попередив її, що вона не зможе лишатися там після початку навчального року у вересні. Валентині запропонували проживання в закладі для людей похилого віку, який, за її словами, розташований далеко від її будинку, або місце в гуртожитку, де, за її словами, неналежні санітарні умови, окрім того, з огляду на її обмежену мобільність, він є фізично недоступним.⁷⁸

⁷⁰ Україна, Закон № 36, “Про приватизацію державного житлового фонду”, 19 червня 1992 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12#Text>

⁷¹ Державна служба статистики України, “Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України”, 2018, https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_sdhdu2018pdf.pdf, с. 29.

⁷² New York Times, «З поширенням бойових дій 140000 житлових будинків були пошкоджені, мільйони людей залишилися без даху над головою, повідомляє Україна», 2 серпня 2022 р., <https://www.nytimes.com/live/2022/08/02/world/ukraine-russia-news-war#as-the-fighting-spreads-over-140000-residential-buildings-have-been-damaged-ukraine-says>

⁷³ Особисте інтерв’ю з Ніною, 24 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

⁷⁴ Інтерв’ю по голосовому зв’язку зі “Світланою”, 18 травня 2022 року.

⁷⁵ Інтерв’ю по голосовому зв’язку зі “Світланою”, 18 травня 2022 року.

⁷⁶ Інтерв’ю по голосовому зв’язку зі “Світланою”, 18 травня 2022 року.

⁷⁷ Особисте інтерв’ю з Валентиною, 3 липня 2022 року, Чернігів, Україна.

⁷⁸ Особисте інтерв’ю з Валентиною, 3 липня 2022 року, Чернігів, Україна.

НАПАДИ НА ЦИВІЛЬНІ ОБ’ЄКТИ ТА ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ

Росія та Україна є учасницями основних договорів міжнародного гуманітарного права, які застосовуються в ситуаціях міжнародних збройних конфліктів: чотирьох Женевських конвенцій 1949 року та Додаткового протоколу до них, який регулює захист жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). У таких ситуаціях міжнародне гуманітарне право надає особливий захист людям похилого віку та людям з інвалідністю, серед інших груп, включаючи пріоритетність їх евакуації.⁷⁹ Замість того, щоб надавати такий захист, Росія неодноразово здійснювала незаконні напади на цивільне населення та цивільну інфраструктуру по всій Україні, не докладаючи жодних видимих зусиль для забезпечення захисту будь-якої групи населення, в тому числі людей похилого віку.

Усі літні люди, опитані для цієї доповіді, були цивільними особами. Міжнародне гуманітарне право забороняє напади на цивільне населення та цивільну інфраструктуру і закликає всі сторони конфлікту «завжди розрізняти цивільне населення і комбатантів, а також цивільні об’єкти і військові цілі».⁸⁰ Відповідно, міжнародне право забороняє невинуваті напади, тобто напади, які за своїм характером спрямовані на ураження військових об’єктів і цивільних осіб або цивільних об’єктів без розрізнення.⁸¹

Аналіз кожного окремого нападу, про які розповідали літні люди, виходить за рамки цієї доповіді, оскільки її метою є висвітлення більш широкої картини проблем, із якими стикаються люди похилого віку під час конфлікту та переміщення.

Разом із тим, як свідчать звіти Amnesty International, Росія неодноразово вчиняла воєнні злочини та інші порушення міжнародного гуманітарного права під час своєї агресивної війни проти України. У Харкові сотні цивільних осіб загинули в результаті незаконних атак, багато з яких були здійснені із застосуванням невинуватих, заборонених міжнародним правом касетних боеприпасів; у Маріуполі російські війська, найімовірніше, навмисно обстріляли Донецький обласний академічний драматичний театр, у якому перебували сотні цивільних осіб; а в Одеській області безрозсудне застосування протикорабельних ракет у густонаселеному районі, де не було українських військових, призвело до загибелі 21 цивільної людини.⁸² Цілком імовірно, що багато атак, описаних літніми людьми в цій доповіді, вписуються в цю більш широку картину.

«Я не хочу жити далеко від свого району, всі мої друзі тут. Установа знаходиться дуже далеко від транспорту, і я не зможу подолати відстань до автобусної зупинки», – розповіла Валентина. «Я отримую 2700 гривень пенсії (73 долари США). Цього не вистачить, щоб оплачувати квартиру... Запасного варіанту у мене немає».⁸³

«93-річна «Оксана», яка страждає від болю в ногах і має труднощі з ходьбою, та її чоловік, який має значну втрату слуху та обмежену мобільність, мешкали у п’ятикімнатному будинку в Харкові. Точних обставин Оксана не пам’ятає, але в якийсь момент у березні 2022 року в її будинок влучив російський снаряд, зруйнувавши кухню та дві сусідні кімнати. Оксана з чоловіком перебували в іншій кімнаті і лишилися живі».⁸⁴

Вони продовжували жити там без газу та електрики ще місяць. Син приносив їм їжу та інші запаси, але врешті-решт вирішив їх забрати. Оксана розповіла, що кілька місяців вони жили у сина, але в його трикімнатній квартирі, де вже мешкало шестеро осіб, було мало місця, і родині її сина було важко піклуватися про них. У червні він перевіз її до інтернату для людей похилого віку та людей з інвалідністю (див. розділ 5.1 для отримання більш детальної інформації про інституціалізацію).⁸⁵

4.2 ВТРАТА МЕРЕЖ ПІДТРИМКИ

Багато людей похилого віку, особливо з інвалідністю, були змушені тікати не через пряме пошкодження їхніх будинків, а через те, що війна зруйнувала формальні та неформальні мережі підтримки з боку соціальних працівників/ць, рідних, сусідів/ок, близьких, опікунів/ок та інших осіб, чия допомога дозволяла їм жити незалежним життям. Іноді люди похилого віку втрачали житло, яке вони облаштували для більшої фізичної доступності, зокрема, встановивши поручні уздовж стін або у ванних кімнатах чи пандуси на входах. У багатьох випадках під час розпаду бойових дій муніципальна влада з міркувань безпеки відключала ліфти в багатоквартирних будинках, де мешкали люди похилого віку та люди з інвалідністю, позбавляючи їх можливості покинути свої квартири без додаткової допомоги.⁸⁶

До війни «Ніна», 65-річна жінка, яка пересувається на інвалідному візку, жила в місті Соледар (Донецька обл.) зі своєю 43-річною донькою, яка також не може ходити після того, як потрапила під потяг. Чоловік Ніни, сезонний будівельник, перебував у Маріуполі, коли почалася війна. Відтоді

83 Особисте інтерв’ю з Валентиною, 3 липня 2022 року, Чернігів, Україна.

84 Особисте інтерв’ю з “Оксаною”, 16 червня 2022 року, Харків, Україна.

85 Особисте інтерв’ю з “Оксаною”, 16 червня 2022 року, Харків, Україна.

86 Ліфти в основному були відключені з метою запобігання застрягання в них людей під час обстрілу або у випадку, якщо внаслідок обстрілу було пошкоджено електрику (Див: Kharkiv Today, “У Харкові запускають ліфти, які відключали через війну (Графік)”, 18 травня 2022 року, <https://2day.kh.ua/ru/kharkov/v-kharkove-zapuskayut-lifty-kotorye-otklyuchali-iz-za-voyny-grafik>; Запорізька міська рада, “Про причини відключення ліфтів у Запоріжжі”, 31 березня 2022 року, <https://zp.gov.ua/ru/articles/item/12180/pro-prichini-vidklyuchennya-liftiv-u-zapor-izhzh>). У той час як у деяких регіонах, таких як Харківська область, влада увімкнула ліфти у багатьох районах, які не зазнають регулярних обстрілів, у таких місцях, як наприклад Миколаїв, за повідомленнями, багато ліфтів все ще не працювали навіть через кілька місяців після початку конфлікту (Див: Суспільне, “Ліфтові компанії у Миколаєві не підключають ліфти у багатоповерхівках”, 16 червня 2022 року, <https://suspihne.media/250937-liftovi-kompanii-u-mikolaevi-ne-pidklucaut-lifti-u-bagatopoverhivkah/>).

79 Четверта Женевська конвенція, статті 16, 17, 27, 85 і 119. Див. також МКЧХ, Дослідження звичаєвого МГП, Правило 138.

80 1-й Додатковий протокол до Женевських конвенцій, стаття 48; Звичаєве МГП, правила 1, 7.

81 Протокол 1, стаття 51(4); Звичаєве МГП, правила 11 і 12.

82 Amnesty International, «Будь-хто може померти шомиті: невинуваті напади російських військ у Харкові» (цитовано раніше); Amnesty International, «Діти»: Напад на Донецький обласний академічний драматичний театр у Маріуполі» (цитовано раніше); Amnesty International, «Мирні українці загинули в результаті безрозсудних російських нападів на житловий будинок і пляжний курорт у Сергіївці», 7 липня 2022 р., <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/07/ukraine-civilians-killed-by-reckless-russian-attacks-on-serhiivka-apartment-block-and-beach-resort/>

Ніна не отримала від чоловіка жодної звістки, і вони з дочкою не мали жодного доходу, крім пенсій. До війни Ніна, яка може самостійно ходити в туалет і одягатися, але не може вийти з дому без сторонньої допомоги, платила доглядальниці, яка допомагала їй та доньці.⁸⁷

Коли наприкінці травня бойові дії наблизилися до Соледара, доглядальниця сказала, що планує виїхати з міста. Ніна не мала іншого вибору, окрім евакуації, і, коли її опитали через місяць, вона мешкала в одному з небагатьох притулків у Дніпрі, який надавав доступне житло для людей із інвалідністю. «Мені потрібен постійний дім», – розповіла вона.⁸⁸

92-річна Катерина з Краматорська Донецької області мешкала в одному під'їзді зі своєю дочкою, яка щодня приносила їй їжу та інші необхідні речі. 14 березня дочка виїхала з міста на захід України. Сусід, який лишився в цьому будинку, щоб доглядати за літнім батьком із інвалідністю, також допомагав Катерині. Вона розповіла:

Три місяці під час війни я жила сама. Мій сусід доглядав за мною, іноді приносив мені їжу та речі, які мені були потрібні: ковдри, воду. Але коли у мене почали слабшати ноги, я почала боятися лишатися там сама... А раптом ноги зовсім відмовлять і я не зможу сама ходити в туалет? Невже він буде за мною прибирати? Тому я виїхала⁸⁹

На початку червня Катерина переїхала до притулку в Дніпрі. Але за кілька тижнів персонал притулку повідомив, що в них немає достатньої кількості місць і вона не зможе далі там перебувати. день, коли з нею спілкувалася Amnesty International, Катерину разом із шістьома іншими жінками відправляли до державної установи для людей похилого віку в Рівненській області. Її дочка мешкала у квартирі на заході України разом з п'ятьма іншими переміщеними особами, але Катерина не могла там жити, оскільки квартира була занадто переповнена і фізично недоступна. Катерина розповіла, що вона попросила перевести її до закладу у Вінниці: «Я хотіла жити ближче до доньки, але вони сказали, що там немає місць»⁹⁰

Деякі літні люди розповіли, що багато соціальних працівників/ць, які надавали їм підтримку до війни, зокрема, привозили продукти та ліки, допомагали з оформленням документів та виконували легку хатню роботу, виїхали з районів, що постраждали від бойових дій. В Україні соціальні працівники/ць можуть надавати послуги на дому людям похилого віку та людям бз інвалідністю, серед інших груп, але вони надають безкоштовні послуги лише тим, хто не має молодих рідних, які, теоретично, є відповідальними за догляд та підтримку.⁹¹

“«Леонід», 76-річний незрячий чоловік, мешкав на півночі Харкова у квартирі на третьому поверсі зі своєю 74-річною дружиною, яка не може ходити через інсульт. Під час інтенсивних обстрілів Леонід, який був не в змозі самостійно спустити дружину на три сходові прольоти вниз до підвалу, ховався з нею в коридорі їхнього будинку. Коли Amnesty International брала інтерв'ю у Леоніда наприкінці

87 Особисте інтерв'ю з “Ніною”, 22 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

88 Особисте інтерв'ю з “Ніною”, 22 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

89 Особисте інтерв'ю з Катериною, 22 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

90 Особисте інтерв'ю з Катериною, 22 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

91 Міністерство соціальної політики України, Територіальні центри соціального обслуговування, <https://www.msp.gov.ua/content/centri-za-histu.html> (дата звернення: 2 листопада 2022 р.).

червня, ситуація в його районі була спокійнішою, але подружжю було важко отримати доступ до їжі, ліків та інших медичних послуг, оскільки більшість сусідів/ок евакуювалися, а соціальні працівники/ці не могли дістатися до їхнього дому. Леонід розповів:

Раніше мені була потрібна допомога, щоб спустити [дружину] сходами, бо візок не вміщається в ліфт, але я міг вийти надвір і попросити когось допомогти, завжди були люди навколо, а зараз немає кого попросити... До війни у нас була соціальна працівниця. Вона приходила раз на тиждень, приносила нам їжу, мила підлогу. Зараз транспорту немає, то вона подзвонила і сказала, що не може приїхати...

Раніше в Харкові було 12 [соціальних працівників/ць], які супроводжували [незрячих людей], якщо нам потрібно було піти до лікаря, або в банк. Ми могли зателефонувати на цю лінію і сказати, коли у нас прийом у поліклініці... Зараз я дзвоню, а вони кажуть, що у них немає нікого, хто міг би нас супроводжувати.⁹²

“«Олена», 64-річна жінка, яка має обмежену мобільність після двох інсультів, у червні була змушена покинути свою квартиру в місті Лисичанську (Луганська обл.). Її дочка померла від раку мозку кілька років тому, і вона жила сама, хоча до війни мала соціального працівника, який приносив їй їжу і продукти та допомагав по господарству.

«Я жила на восьмому поверсі, а 18 травня ліфт відключили. Соціальні працівники перестали приходити, і я залишилася сама», – розповіла вона. «Я не могла нічого їсти. У мене не було ліків. У червні мене знайшли волонтери і сказали, що треба евакуюватися»⁹³

Міністерство соціальної політики України прийняло низку наказів із метою забезпечення безперервного надання соціальних послуг на територіях, що постраждали від конфлікту. Це, зокрема, передбачає надання фінансової компенсації надавач(к)ам послуг (як правило, коштом місцевих бюджетів) за: прийом на роботу переміщених осіб на позиції соціальних працівників/ць для розширення штату; забезпечення переміщених осіб продуктами харчування, засобами гігієни та іншими товарами першої необхідності; та надання переміщеним особам безкоштовних комунальних послуг.⁹⁴ За даними Міністерства, станом на 7 липня 2022 року 9 500 осіб похилого віку отримали невідкладну допомогу на дому під час війни.⁹⁵

У рекомендаціях місцевим надавач(к)ам послуг у постраждалих від конфлікту районах Міністерство запропонувало тимчасово розміщувати людей, які отримують допомогу вдома, групами по чотири або п'ять осіб, щоб не переривати надання соціальних послуг.⁹⁶ Amnesty International не опитувала нікого з тих, кому запропонували таке розміщення.

92 Особисте інтерв'ю з “Леонідом”, 20 червня 2022 року, Харків, Україна.

93 Особисте інтерв'ю з “Оленою”, 24 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

94 Міністерство соціальної політики України, “Уряд за пропозиціями Мінсоцполітики розширив можливості працевлаштування переміщених соціальних працівників та підтримку громад у забезпеченні соціальними послугами ВПО”, 7 July 2022, <https://www.msp.gov.ua/news/22025.html>

95 Міністерство соціальної політики України, “Уряд за пропозиціями Мінсоцполітики розширив можливості працевлаштування переміщених соціальних працівників та підтримку громад у забезпеченні соціальними послугами ВПО (цитовано раніше).

96 Асоціація міст України, “Рекомендації щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану”, https://auc.org.ua/sites/default/files/sectors/u-140/lystoda-rekomendacii_socposlugy_1646898338.pdf (дата звернення: 2 листопада 2022 р.).

Amnesty International не змогла знайти інформацію про загальну кількість соціальних працівників/ць, які надавали послуги з догляду на дому до війни, а також про кількість тих із них, хто виїхали з постраждалих від конфлікту районів. Наприклад, у Харкові, де населення скоротилося приблизно на 50% з початку війни,⁹⁷ до війни працювало 460 соціальних працівників/ць, які надавали послуги на дому 18 000 літніх людей, але невідомо, скільки з них лишилися в місті.⁹⁸ Тим не менше, інтерв'ю в цій доповіді чітко вказують на те, що війна Росії проти України змусила багатьох соціальних працівників/ць покинути рідні міста та регіони, залишивши велику кількість людей похилого віку та людей із інвалідністю без необхідної підтримки.

4.3 ФІНАНСОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ

Проблеми, із якими стикаються люди похилого віку під час пошуку житла в умовах переміщення, часто посилюються їхнім нестабільним фінансовим становищем. Хоча Україна надає загальне пенсійне забезпечення всім особам, які досягли певного віку, включно з тими, хто працювали в неформальному секторі економіки (див. Розділ 3), ці виплати є недостатніми для задоволення їхніх базових потреб. Міністерство соціальної політики розраховувало реальний місячний прожитковий мінімум у розмірі 4 666 гривень (126 доларів США) на одну особу,⁹⁹ але розмір пенсій постійно падає значно нижче цього рівня. Станом на січень 2022 року середня пенсія становила 3 991 гривню (108 доларів США) на місяць.¹⁰⁰ Близько половини українських пенсіонерів отримують 3 000 гривень (82 долари США) або менше на місяць,¹⁰¹ а мінімальна пенсія становить 2 027 гривень (55 доларів США).¹⁰² 2020 року колишня Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Людмила Денісова заявила, що пенсія близько 80% людей, які її отримують, настільки низька, що вони живуть за межею бідності.¹⁰³

97 Новини Live, “Стало відомо скільки людей виїхало з Харкова за час війни”, 15 липня 2022 року, <https://novyny.live/kharkov/kak-izmenilos-naselenie-kharkova-i-oblasti-v-2021-godu-statistika-12439.html>

98 Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови та виконавчого комітету, “Соцработники обслуживают 18 тысяч одиноких харьковчан”, 19 жовтня 2020 року, <https://www.city.harkov.ua/ru/news/sotspratsivniki-obslugovuyut-18-tisyach-odinokikh-kharkivyan-45865.html>

99 Міністерство соціальної політики України, Фактичний розмір прожиткового мінімуму у 2015-2022 роках, 18 лютого 2022 року, <https://www.msp.gov.ua/news/12286.html>. Відповідно до Закону № 38 “Про прожитковий мінімум”, щомісячний прожитковий мінімум визначається Кабінетом Міністрів на основі споживчого кошика продуктів харчування та інших товарів першої необхідності. Цей мінімум є стандартом, який використовується для встановлення мінімальної пенсії, мінімальної заробітної плати тощо. Однак, зміни до закону у 2012 році зобов'язали Міністерство соціальної політики розраховувати “реальний прожитковий мінімум” як засіб спостереження за реальними змінами споживчих цін. Прожитковий мінімум, встановлений Кабінетом Міністрів, постійно є нижчим за реальний прожитковий мінімум, розрахований Мінсоцполітики: у 2022 році, наприклад, він становив 2 589 гривень проти 4 666 гривень за розрахунками Мінсоцполітики (див.: MinFin.ua, Прожитковий мінімум в Україні 2022, <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/wagemin/>). Відповідно до звіту Ради Європи, підготовленого у 2020 році, “видається необхідним перегляд поточного кошика товарів і послуг для кращого відображення реальної та фактичної вартості життя, щоб забезпечити справжнє відображення величини прожиткового мінімуму, який фактично існує в державі і на основі якого повинні здійснюватися соціальні виплати та пенсії”. Див: Рада Європи, Звіт про оцінку політики та нормативно-правової бази України щодо права літніх осіб на соціальний захист згідно зі статтею 23 Європейської соціальної хартії (переглянутої) (цитовано раніше).

100 Пенсійний фонд України, Середній розмір призначеної пенсійної виплати та питому вагу пенсіонерів за розмірами призначених місячних пенсій у загальній їх чисельності станом на 01.01.2022 року, 12 січня 2022 року, <https://www.pfu.gov.ua/2151250-serednij-rozmir-pryznachenoj-pensijnoj-vyplaty-ta-pytomu-vagu-pensioneriv-za-rozmiramy-pryznachenyh-misyachnyh-pensij-u-zagalnij-yih-chyselnosti-stanom-na-01-01-2022-roku/>

101 Пенсійний фонд України, Середній розмір призначеної пенсійної виплати та питому вагу пенсіонерів за розмірами призначених місячних пенсій у загальній їх чисельності станом на 01.01.2022 року (цитовано раніше).

102 РБК Україна, “Мінімальна пенсія в Україні зросла з 1 липня: скільки платитимуть”, 1 July 2022, <https://www.rbc.ua/ukr/news/minimal-paya-pensiya-ukraine-yroslo-1-iyulya-1656592849.html>

103 EPravda, “80% пенсіонерів в Україні живуть за межею монетарної бідності - омбудсмен” (цитовано раніше).

Більшість людей похилого віку, опитаних Amnesty International, заявили, що не змогли б дозволити собі орендувати житло навіть до повномасштабного вторгнення 2022 року. Згідно з аналізом офіційних даних за 2020 рік, середня вартість оренди однокімнатної квартири в Україні становила 3 890 гривень (105 доларів США) на місяць, коливаючись від трохи більше 2 000 гривень (54 доларів США) у деяких регіонах до 7 565 гривень (204 доларів США) у Києві.¹⁰⁴ Але війна спричинила справжню житлову кризу: із жовтня 2021 року по травень 2022 року відбулося колосальне зростання цін на оренду, особливо на заході України (Закарпаття: 225%; Львів: 96%; Чернівці: 156%), а також у регіонах, ближчих до зони конфлікту, таких як Дніпро (34%) та Запоріжжя (41%).¹⁰⁵ Як наслідок, майже всі літні люди, опитані для цієї доповіді, не мали змоги оплачувати оренду квартири або іншого житла після того, як були змушені покинути свої домівки.

Як буде детально описано нижче, український уряд здійснює щомісячні виплати переміщеним особам, включно з людьми похилого віку та людьми з інвалідністю, а ООН може надавати аналогічні щомісячні виплати на термін до трьох місяців групам ризику, зокрема людям похилого віку. Однак інтерв'ю Amnesty International демонструють, що попри їхню значимість, ці виплати здебільшого були недостатніми для подолання розриву між пенсіями літніх людей та реальною вартістю життя. На додачу до різкого зростання вартості оренди житла, інфляція в Україні станом на липень 2022 року перевищила 20%, а ціни на основні продукти харчування зросли на 37,5%, згідно з даними Національного банку України.¹⁰⁶

77-річна Тетяна Пряницька до війни жила сама в Харкові. 16 березня вона виїхала до Дніпра і мешкала у школі, яка тимчасово слугувала притулком для близько 60 переселенців/ок. Тетяна хвилювалася про те, що вона буде робити, коли у вересні розпочнеться навчальний рік, оскільки переселенців/ок попередили, що їм доведеться покинути притулок і шукати собі альтернативне житло.

Тетяна розповіла: «Я не хочу бути нахлібницею. Колись я була викладачкою математики в інституті. Після розпаду Радянського Союзу працювала в Червоному Хресті. Я сумлінна працівниця»¹⁰⁷ Тетяна отримує пенсію у розмірі 3 000 гривень (81 долар США). Вона сказала, що допомога ООН, яку вона отримувала протягом трьох місяців, була «незначною, її вистачало на те, щоб сходити до магазину один-два рази – і все», і що цього недостатньо, щоб допомогти їй оплатити оренду житла:

Оренда кімнати або невеликої хатини в цьому селі коштує від 6 000 до 10 000 гривень (163-270 доларів США) на місяць. Я не можу дозволити собі платити таку суму. Я хочу додому. Мені байдуже, якщо Харків розбомблять вщент, мені байдуже, якщо мені доведеться жити в підвалі.¹⁰⁸

104 24 Ekonomika, “Як змінилися ціни на нерухомість та оренду житла у 2020: Інфографіка”, 10 грудня 2022 року, https://24tv.ua/economy/tsini-na-neruhomist-orendu-zhitla-2020-infografika-zmin_n1481582

105 Hmarochos, “Вартість оренди квартир на Закарпатті зросла на 225%. Що відбувається з ринком нерухомості? (Інфографіка)”, 23 травня 2022 року, <https://hmarochos.kiev.ua/2022/05/23/vartist-orendy-kvartyr-na-zakarpatti-zroslo-na-225-shho-vidbuvayetsya-z-rynkom-neruhomosti-infografika/?fbclid=IwAR1ky5mmOhleRzytQktJj8aG5CWFZVskAharWtHwyxCDJICNyaM-uDIkdgU>

106 Національний банк України, Інфляційний огляд НБУ за липень 2022 року, 11 серпня 2022 року, <https://bank.gov.ua/en/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-rivnya-inflyatsiyi-v-lipni-2022-roku#:~:text=У%20липпні%202022%2C%20споживча%20інфляція,%20Державна%20служба%20статистики%20України>

107 Особисте інтерв'ю з Тетяною Пряницькою, 25 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

108 Інтерв'ю по голосовому зв'язку з Тетяною Пряницькою, 26 жовтня 2022 року.

Під час повторного інтерв'ю в жовтні Тетяна розповіла Amnesty International, що вона досі не може повернутися до своєї квартири в Харкові, оскільки в будинку немає електрики, опалення та водопостачання, але в селі, де вона зупинилася, 83-річна жінка тимчасово прихистила її у себе.¹⁰⁹

Іншим не пощастило знайти навіть тимчасове житло. 73-річна Ніна Сілакова з Рубіжного Луганської області, яке було окуповане російськими військами наприкінці березня, перебувала в тому ж притулку, що й Тетяна, коли Amnesty International брала в неї інтерв'ю наприкінці червня 2022 року. Коли в серпні адміністрація школи повідомила, що переміщені особи мають виїхати, Ніна, чия пенсія становить 3 500 гривень (95 доларів США), усно домовилася з жінкою в селі про оренду частини її будинку за 1 800 гривень (48 доларів США) на місяць плюс комунальні послуги. Але 24 серпня в Ніни стався серцевий напад. За її словами, після цього її виселили: «[Власниця] хвилювалася... що на її руках залишиться стара хвора жінка, про яку треба буде піклуватися»¹¹⁰

Благодійна організація допомогла Ніні знайти тимчасову медичну допомогу в реабілітаційному центрі, де вона відновлювалася після інфаркту до середини вересня. Її виписали, і вона переїхала до своєї 63-річної сестри, яка з березня винаймала однокімнатну квартиру за 3500 гривень (95 доларів США) у Кропивницькому. Але на початку жовтня власник цієї квартири, із яким вони також мали лише усну домовленість, заявив, що їм доведеться виїхати до кінця місяця. Ніна не мала уявлення, де вона зможе знайти житло:

Моя сестра приїхала сюди в березні, тоді ще можна було знайти такі ціни. Зараз за ці гроші в місті нічого не знайдеш, тому що дуже багато [переселенців], вони все тікають і тікають... У мене таке розчарування, такий біль від цього всього. Я не знаю, куди звернутися. Я 73-річна жінка, як мені шукати [житло]? Мені вийти на вулицю, стояти там і питати людей? Як? Люди просто пройдуть повз і подумают, що я божевільна бабуса.¹¹¹

72-річна Лідія Паршій жила у притулку для переселенців/ок під Харковом зі своїм 66-річним чоловіком. Подружжя раніше мешкало на півночі Харкова і повідомило, що половина квартир у їхньому будинку були зруйновані під час бойових дій. Лідія сказала, що у них «не було іншого вибору, крім як лишитися» у притулку:

Моя пенсія – 3500 гривень, його – 2500. За кімнату, навіть не за квартиру, треба платити 7000 гривень (190 доларів США). Ми ледве зводимо кінці з кінцями, коли живемо вдома.¹¹²

2006 року Україна ратифікувала переглянуту Європейську соціальну хартію (ЄСХ), яка гарантує «право осіб похилого віку на соціальний захист».¹¹³ Хартія закликає держави «дати особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства, шляхом: а) забезпечення достатніх ресурсів, які дозволяли б їм жити на задовільному рівні і брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті; б) забезпечення інформації про послуги і програми, які існують для осіб похилого віку, а також про можливості їхнього використання такими особами».¹¹⁴

¹⁰⁹ Інтерв'ю по голосовому зв'язку з Тетяною Пряницькою, 26 жовтня 2022 року.

¹¹⁰ Особисте інтерв'ю з Ніною Сілаковою, 25 червня 2022 року, Дніпро, Україна; інтерв'ю по голосовому зв'язку з Ніною Сілаковою, 13 жовтня 2022 року.

¹¹¹ Інтерв'ю по голосовому зв'язку з Ніною Сілаковою, 13 жовтня 2022 року.

¹¹² Особисте інтерв'ю з Лідією Паршій, 20 червня 2022 року, Пісочин, Україна.

¹¹³ Європейська соціальна хартія (переглянута), стаття 23.

¹¹⁴ Європейська соціальна хартія (переглянута), стаття 23.

Згідно з оцінкою України, проведеною у жовтні 2020 року на замовлення Ради Європи, «після приєднання України до ЄСХ ЄКСП [Європейський комітет з соціальних прав], відповідно до статті 23 ЄСХ, критикував реалізацію права на достатні ресурси, яке насамперед стосується розміру пенсій та інших видів соціальної допомоги».¹¹⁵ Оцінка вказує на стабільно низький рівень пенсій та рекомендує уряду запровадити нову політику, «щоб уникнути значного знецінювання пенсій та великої втрати купівельної спроможності через певний час. Існує також нагальна потреба в перегляді вмісту споживчого кошика товарів та послуг для кращого відображення реальної та актуальної вартості життя та забезпечення реалістичного відображення вартості прожиткового мінімуму»¹¹⁶ Рада Європи також закликала український уряд провести окрему оцінку прожиткового мінімуму для людей похилого віку, які, ймовірно, матимуть «більші витрати на опалення, медикаменти та медичне обладнання, а також транспортні послуги»¹¹⁷

На додаток до низьких пенсійних ставок, багато людей похилого віку живуть у бідності через проблеми з працевлаштуванням. Офіційна статистика свідчить про значне зниження рівня зайнятості після досягнення 50-річного віку: загальна зайнятість людей віком від 35 до 49 років становить понад 75%, але падає до 67,9% у віці від 50 до 59 років і до 13,2% у віці від 60 до 69 років.¹¹⁸ Хоча це частково зумовлено добровільним виходом на пенсію, дискримінація за віком відіграє значну роль: згідно з дослідженням 2018 року, у якому взяли участь понад 2 000 осіб, більше третини респондентів/ок у віці від 45 до 65 років сказали, що їм відмовили у працевлаштуванні на підставі їхнього віку, порівняно з 13-16% респондентів/ок у віці від 26 до 45 років.¹¹⁹ Респондент(к)и старшого віку також називали інші причини, через які їм відмовляли у працевлаштуванні частіше, ніж іншим групам, такі як недостатній рівень володіння комп'ютерними та іншими технологіями або проблеми зі здоров'ям.¹²⁰

Унаслідок війни безробіття в Україні є високим, і в Міністерстві економіки прогнозують, що до кінця 2022 року воно сягне 30%.¹²¹ Літні люди у віці від 50 до 60 років, деякі з яких усе ще працюють, а більшість іще не отримують пенсії, висловлюють побоювання щодо втрати роботи та пошуку нової роботи. До війни 59-річна Олена Нікітченко жила в Маріуполі з 60-річним чоловіком та 83-річною свекрухою, яка страждає на деменцію. Сім'я переїхала до міста 2014 року, втікши від війни в Донецьку. Олена, асистентка стоматолога, разом із чоловіком заснувала невеликий стоматологічний бізнес. Син Олени та його сім'я, які переїхали до неї після повномасштабного вторгнення Росії 2022 року, втекли з Маріуполя в середині березня, але Олена та її чоловік були

¹¹⁵ Рада Європи, *Звіт про оцінку політики та нормативно-правової бази України щодо права літніх осіб на соціальний захист згідно зі статтею 23 Європейської соціальної хартії (переглянутої)* (цитовано раніше), с. 38.

¹¹⁶ Рада Європи, *Звіт про оцінку політики та нормативно-правової бази України щодо права літніх осіб на соціальний захист згідно зі статтею 23 Європейської соціальної хартії (переглянутої)* (цитовано раніше), с. 41.

¹¹⁷ Рада Європи, *Звіт про оцінку політики та нормативно-правової бази України щодо права літніх осіб на соціальний захист згідно зі статтею 23 Європейської соціальної хартії (переглянутої)* (цитовано раніше), р. 41.

¹¹⁸ BBC News Україна, “‘Іди, Бабко, сядь на пенсію. І це у 48!’ - Як виглядає ейджизм в Україні”, 23 June 2021, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57553612>

¹¹⁹ Балакірева О. М., Локтева І. І., “Неформальна зайнятість, дискримінація при працевлаштуванні та виміри людського капіталу”, 2018, Ukrainian Society, Volume 4, Issue 67, https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/35-52_No467_2018_ukr.pdf, с. 45.

¹²⁰ Балакірева О. М., Локтева І. І., “Неформальна зайнятість, дискримінація при працевлаштуванні та виміри людського капіталу” (цитовано раніше), с. 46.

¹²¹ Укрінформ, “В Україні на кінець року безробіття становитиме 30% - Мінекономіки”, 24 жовтня 2022 року, <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3599946-v-ukraini-na-kines-roku-bezrobitta-stanovitime-30-minekonomiki.html>

стурбовані економічним становищем родини та перспективою залишення бізнесу, який вони побудували, тому вони чекали до середини квітня, перш ніж втекти. Олена розповідає:

Мені вже один раз довелося все покинути в Донецьку [2014 року]. Нам треба було все починати спочатку, ми тільки почали заробляти гроші і облаштовуватися [в Маріуполі]. Я була у повному шоці від того, що це може повторитися. Багато донеччан переживають це вдруге. У такому віці дуже складно починати з нуля – коли тобі 30-40 років, це легше, але не для людей нашого віку. Ми навіть не знаємо, як ми будемо шукати роботу.¹²²

“58-річна «Марія» до війни жила в Маріуполі зі своїм чоловіком і працювала в національній залізничній компанії. Під час запеклих боїв у середині березня Марія та її чоловік втекли з міста до сусіднього села, а на початку травня змогли втекти на захід України, де мешкали рідні чоловіка. Через те, що вона стала переміщеною особою і більше не працювала, Марія продовжувала отримувати лише третину своєї зарплатні від «Укрзалізниці»,¹²³ і ані вона, ані її чоловік не змогли знайти роботу на заході України. Коли вона розмовляла з Amnesty International, вона щойно прибула до Італії, де, за її словами, намагалася знайти роботу доглядальниці літніх людей:

Я все ще отримую третину зарплатні, але це лише близько 1 000 гривень (27 доларів США), і цього недостатньо для життя. Я в шоковому стані. У мого чоловіка роботи немає, він зараз у родичів [на заході України]. Ми пробули там два тижні, але роботи там немає. Він сподівається, що їм будуть потрібні будівельники... Це дуже великий напруг. Я приїхала сюди, але не впевнена, як у мене вийде з мовою. Я виклала всі свої гроші, щоб доїхати сюди на автобусі.¹²⁴

Жінки похилого віку зазнають особливо високого ризику укоріненої бідності та пов’язаних із нею порушень їхніх прав. В Україні існує значна різниця між пенсіями літніх чоловіків і жінок, причому жінки отримують в середньому на 30% менше, ніж чоловіки.¹²⁵ За оцінкою Ради Європи, це пояснюється «нижчими доходами та коротшим стажем роботи» серед жінок, «унаслідок декретних відпусток та інших відпусток з нагляду за дітьми або обов’язків з нагляду за членами сім’ї, які значно більшою мірою впливають на жінок, ніж на чоловіків». ¹²⁶ Враховуючи різницю в тривалості життя між літніми чоловіками та жінками, жінки частіше, ніж чоловіки, живуть на один дохід: з 67 літніх жінок, опитаних Amnesty International поза межами інтернатних установ, 43 були самотніми; те ж саме стосується лише 6 з 20 чоловіків похилого віку. Що стосується зайнятості, то в Україні більше жінок, ніж чоловіків, стверджують, що вони постраждали від вікової дискримінації.¹²⁷

¹²² Інтерв’ю по голосового зв’язку з Оленою Нікітченко, 21 квітня 2022 року.

¹²³ Згідно з українським законодавством, прийнятим у 2022 році, працівники, які зареєстровані як переміщені особи в межах України або залишають країну як біженці, можуть зберігати своє робоче місце - без оплати праці - до 90 днів. Однак після цього роботодавець має право розірвати з ними трудовий договір (див.: Україна, Закон № 2136 “Про організацію працевлаштування та зайнятості населення”). 2136, “Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану”, 15 березня 2022 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>). Деякі працівники державних підприємств, як видається, змогли продовжити отримувати певну частину своєї заробітної плати щомісяця.

¹²⁴ Інтерв’ю по голосового зв’язку з “Марією”, 19 травня 2022 року.

¹²⁵ Open Data Bot, “Українські жінки отримують на 30% менші пенсії, ніж чоловіки” (цитувалося раніше).

¹²⁶ Рада Європи, *Звіт про оцінку політики та нормативно-правової бази України щодо права літніх осіб на соціальний захист згідно зі статтею 23 Європейської соціальної хартії (переглянутої)* (цитувалося раніше), с. 43.

¹²⁷ Балакірева О.М., Локтева І.І., “Неформальна зайнятість, дискримінація при працевлаштуванні та виміри людського капіталу” (цитовано раніше), с. 46.

ПРАВО НА ДОСТАТНІЙ ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ

Україна та Росія є учасницями Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП), який закріплює право на достатній життєвий рівень та право на працю ¹²⁸ Стаття 11 МПЕСКП визнає право кожної людини на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг, житло, і на безперервне поліпшення умов життя.¹²⁹ Стаття 9 МПЕСКП визнає право на соціальне забезпечення.¹³⁰ Це право включає право на доступ до соціальної допомоги з метою забезпечення захисту від цілого ряду несприятливих обставин, включаючи відсутність доходу, пов’язаного з роботою, доступу до медичного обслуговування та недостатню підтримку сім’ї.¹³¹

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП), який відповідає за авторитетне тлумачення прав, що містяться в Пакті, і здійснює моніторинг виконання МПЕСКП, заявив, що держави-учасниці повинні забезпечувати пенсіями всіх літніх людей встановленого пенсійного віку, в тому числі тих, хто не завершив кваліфікаційний період сплати внесків.¹³² Для людей похилого віку право на працю та право на соціальне забезпечення є невід’ємною частиною реалізації права на достатній життєвий рівень.

Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок (CEDAW) заявив, що держави-учасниці цієї конвенції, яку ратифікували і Україна, і Росія, “зобов’язані забезпечити, щоб пенсійна політика не була дискримінаційною у будь-який спосіб, навіть коли жінки вирішують вийти на пенсію раніше, і щоб усі літні жінки, які вели активну трудову діяльність, мали доступ до адекватних пенсій” .¹³³

Як зазначалося вище, Європейська соціальна хартія (ЄСХ) гарантує права людей похилого віку на соціальний захист.¹³⁴

Україна забезпечує загальне пенсійне забезпечення для всіх осіб пенсійного віку. Але, як зазначалося вище, пенсії часто значно нижчі за реальний прожитковий мінімум у країні, через що багато людей похилого віку живуть у бідності. Хоча деякі люди похилого віку отримують підтримку від сім’ї, яка допомагає їм забезпечити більш прийнятні для нормального життя умови, ніколи не слід вважати, що так і має бути; багато людей похилого віку, опитаних Amnesty International, не мали такої підтримки. Вторгнення Росії в Україну та її постійні незаконні атаки, у результаті яких гинуть цивільні особи, руйнуються будинки та інша інфраструктура, а мільйони людей стають вимушеними переселенцями/ками, значно погіршили вже наявний рівень бідності серед багатьох літніх людей.

¹²⁸ Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП), статті 6 та 11.

¹²⁹ МПЕСКП, стаття 11.

¹³⁰ МПЕСКП, стаття 9.

¹³¹ Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП), Зауваження загального порядку № 19: Право на соціальне забезпечення (ст. 9), 4 лютого 2008 року, UN Doc. E/C.12/GC/19, п. 2.

¹³² КЕСКП, Зауваження загального порядку № 6: Економічні, соціальні та культурні права осіб похилого віку, 8 грудня 1995 р., UN Doc. E/1996/22, пункт. 30.

¹³³ Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (CEDAW), Зауваження загального порядку № 27, 16 грудня 2010 року, UN Doc. CEDAW/C/GC/27, пп. 42 & 43.

¹³⁴ Європейська соціальна хартія (переглянута), стаття 23.

МПЕСКП також закріплює право на працю і вимагає від держав-учасниць, таких як Україна, «вживати належних заходів для забезпечення цього».¹³⁵ Недискримінація є частиною захисту всіх прав, включно з правом на працю.¹³⁶ Хоча вік прямо не згадується, перелік ознак забороненої дискримінації не є вичерпним і містить «нший статус»,¹³⁷ який, на думку КЕСКП, включає в себе дискримінацію за віком.¹³⁸ КЕСКП також наголосив на необхідності «запобігання дискримінації за ознакою віку у сфері праці та зайнятості».¹³⁹ CEDAW закликав держави-учасниці сприяти участі літніх жінок у трудовій діяльності та запобігати дискримінації по відношенню до них.¹⁴⁰

Люди, які зареєстровані як внутрішньо переміщені особи та походять із певних населених пунктів поблизу лінії зіткнення або під російською окупацією, можуть претендувати на щомісячну допомогу від держави – 2 000 гривень для всіх дорослих та 3 000 гривень для людей із інвалідністю або дітей.¹⁴¹ Деякі переміщені особи похилого віку також можуть отримати одноразову міжнародну фінансову допомогу в розмірі 2 200 гривень на місяць протягом трьох місяців.¹⁴² Обидва види допомоги можна отримати через мобільний додаток «Дія», веб-сайт Міністерства соціальної політики або особистий візит до Центру надання адміністративних послуг (ЦНАП).¹⁴³

Багато, але не всі люди похилого віку, опитані Amnesty International, отримували виплати від уряду або міжнародних організацій.¹⁴⁴ Однак деяким із них було складно зареєструватися як переміщеним особам, оскільки вони не мали технічної можливості подати заяву онлайн або не отримали підтримку, необхідну щоб особисто прийти до офісу ЦНАП. Наприклад, 70-річна Ніна, яка має обмежену мобільність і втекла з Сєвєродонецька Луганської області до Дніпра, в червні, у час проведення інтерв’ю, жила в тимчасовому притулку; у неї не було ані смартфона, ані комп’ютера, і вона сказала, що не знає нікого, хто б супроводив її зареєструватися як переміщену особу для отримання фінансової підтримки, або перереєструвати свою адресу для отримання пенсії, яку до лютого 2022 року вона отримувала на пошті.¹⁴⁵ Вона розповіла: «Я хочу зареєструватися як переселенка, щоб отримувати пенсію і хоча б купити собі якийсь одяг. Я зараз у зимовому одязі, тому що у моїй квартирі було дуже холодно, коли вибило всі вікна».¹⁴⁶

135 МПЕСКП, стаття 6.

136 Загальна декларація прав людини (ЗДПЛ), резолюція ГА ООН від 10 грудня 1948 року, стаття 2 (недискримінація), стаття 23 (право на працю); МПЕСКП, стаття 2(2) (недискримінація), статті 6 і 7 (право на працю).

137 Загальна декларація прав людини, стаття 2; МПЕСКП, стаття 2(2).

138 КЕСКП, Зауваження загального порядку № 20: Недискримінація економічних, соціальних і культурних прав (пункт 2 статті 2), 10 червня 2009 р., пп. 15 & 29. Див. також, наприклад, УВКПЛ, «Загальній декларації прав людини 70 років: 30 статей про 30 статей — стаття 2», 2018 р., <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23858&LangID=E>

139 Зауваження загального порядку № 6 КЕСКП: Економічні, соціальні та культурні права осіб похилого віку (цитовано раніше), п. 22.

140 КЛДЖ, Зауваження загального порядку № 27 (цитовано раніше), п. 41.

141 Україна, Постанова Кабінету Міністрів № 332, “Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам”, 20 березня 2022 р., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF?find=1&text=%D1%83+%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B-C%D1%96%D1%80#Text>

142 УВКБ ООН, “Багатоцільова грошова допомога постраждалому від конфлікту населенню” (згадувалося раніше).

143 УВКБ ООН, “Багатоцільова грошова допомога постраждалому від конфлікту населенню” (згадувалося раніше).

144 Інтерв’ю, червень-жовтень 2022 року.

145 Хоча багато пенсіонерів в Україні отримують пенсії безпосередньо на свої банківські картки, десятки тисяч у кожному регіоні обирають отримувати їх поштою. Для отримання додаткової інформації див: Пенсійний фонд України, “Інформація щодо чисельності одержувачів пенсій через банки та виплатні об’єкти поштового зв’язку за січень 2022 року”, 14 січня 2022 року, <https://www.pfu.gov.ua/2151278-informatsi-ya-shhodo-chyselnosti-otrymuvachiv-pensij-cherez-banky-ta-vyplatni-ob-yekty-poshtovogo-zv-yazku-za-sichen-2022-roku/>

146 Особисте інтерв’ю з Ніною, 24 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

Лариса Байда, директорка Національної Асамблеї людей із інвалідністю України, зазначила, що інформація про те, як отримати грошову допомогу від держави або від міжнародних чи благодійних організацій, не завжди є легкодоступною для людей похилого віку: «Люди з інвалідністю, старші 60 років, не настільки добре матеріально забезпечені, щоб купити собі смартфон чи ноутбук, існує суто інформаційний бар’єр».¹⁴⁷ За її словами, ця проблема особливо актуальна для людей похилого віку з інтелектуальними порушеннями: «Як людина з деменцією розбереться з усіма цими видами [фінансової] підтримки? Очікувати, що люди самі це зроблять, нереалістично. А людей у такій ситуації дуже багато».¹⁴⁸

4.4 СТАН ЗДОРОВ’Я ТА ТРАВМИ

На здоров’я багатьох людей похилого віку безпосередньо вплинуло їхнє перебування на територіях, що постраждали від конфлікту. Зокрема, ідеться про випадки, коли люди похилого віку отримували поранення під час бойових дій, а також коли здоров’я людей похилого віку було серйозно погіршилося через умови воєнного часу, включно з проживанням у холодних підвалах або неопалюваних квартирах без регулярного доступу до чистої води, медикаментів чи медичної допомоги. Такі ситуації іноді призводили до виникнення нової або поглиблення вже наявної інвалідності та загострення захворювань, що робило життя літніх людей в умовах переміщення ще складнішим.

65-річна Лариса та 67-річний Сергій до війни мешкали у квартирі в центрі Маріуполя. Три роки тому Сергій втратив ногу через хворобу судин. Під час майже постійних обстрілів з боку російських військ у березні 2022 року сусіди допомогли подружжю сховатися в підвалі їхнього будинку, де вони провели близько 25 днів. Лариса розповіла, як у Сергія почалися проблеми з другою ногою:

Було дуже холодно: 8 градусів [нижче нуля] за Цельсієм... Не було ані світла, ані води... У мого чоловіка в підвалі потроху почалися проблеми з ногою. Одного разу він сказав, що не відчуває її. Я подивилася, і нога дійсно виглядала жакливо. Шкіра лущилася. Нога виглядала мертвою. Я не хотіла говорити йому, наскільки жакливо це виглядало...

Ми привезли чоловіка до найближчої лікарні. Там лікар одразу сказав, що ногу треба ампутувати. Сказав, що почалася гангрена.¹⁴⁹

Після операції подружжя поїхало до селища Мангуш, що неподалік Маріуполя. Там Сергію зробили ще одну операцію, оскільки до рани потрапила інфекція. Лариса розповіла, що в лікарні рану обробляли спиртом і що для другої операції у лікарні не було знеболюючих засобів. Зрештою, подружжя з донькою евакуювалося до Німеччини через Росію та Естонію. Лариса розповіла, що через другу ампутацію та відновлення Сергія після неї, подорож була набагато складнішою і зайняла набагато більше часу, ніж це було би за інших обставин.¹⁵⁰

147 Інтерв’ю по голосовому зв’язку з Ларисою Байдою, директоркою Національної Асамблеї людей із інвалідністю України, 20 жовтня 2022 року.

148 Інтерв’ю по голосовому зв’язку з Ларисою Байдою, директоркою Національної Асамблеї людей із інвалідністю України, 20 жовтня 2022 року.

149 Особисте інтерв’ю з Ларисою, 16 липня 2022 року, Нарва, Естонія.

150 Інтерв’ю по голосовому зв’язку з Ларисою, 2 серпня 2022 року.

Інша жінка з Маріуполя розповіла Amnesty International, що їй 79-річному батькові, якому 13 років тому ампутували ногу через тромбоз глибоких вен, довелося ампутувати і другу ногу після того, як під час бойових дій він майже місяць не мав доступу до ліків для розрідження крові.¹⁵¹

На додаток до вищезазначених випадків, Amnesty International опитала літніх людей, які постраждали від цілої низки проблем зі здоров'ям унаслідок війни, включно з нелікованими інфекціями сечовивідних шляхів, контузіями або погіршенням слуху в результаті ударних хвиль і вибухів, зниженням мобільності в результаті тривалих періодів ізоляції вдома, а також важкими бронхітами та пневмоніями після того, як вони проводили дні, а іноді й тижні в підвалах чи квартирах при температурі нижче нуля.¹⁵² У деяких випадках ці стани були настільки важкими, що людей похилого віку доводилося госпіталізувати одразу після евакуації.

Як повідомляла раніше Amnesty International, деякі люди похилого віку загинули або були поранені безпосередньо внаслідок бойових дій, зокрема в результаті незаконних обстрілів з боку російських сил.¹⁵³ За даними УВКПЛ, яке збирає інформацію про загибель і поранення цивільних осіб під час війни в Україні, люди старше 60 років становлять 28% поранених у тих випадках, коли вік особи був відомий.¹⁵⁴ За оцінками УВКПЛ, 15% людей, які отримали поранення у війні 2014-2021 років у Донецькій та Луганській областях, мали травми, що призвели до тривалої інвалідності.¹⁵⁵

62-річна Вікторія Русакова до війни працювала на повну ставку лікаркою в пологовому будинку в Маріуполі. Вона планувала продовжувати працювати, але в перші дні війни лікарня вирішила евакуювати всіх вагітних жінок. Коли на початку березня бойові дії наблизилися до її мікрорайону, Вікторія ховалася у своєму будинку, але вона хотіла возз'єднатися з донькою, яка жила за декілька хвилин їзди звідти. 16 березня, коли Вікторія попросила сусіда відвезти її до доньки, їхній автомобіль обстріляв, як вона вважає, російський снайпер:

Мені пощастило, бо куля не зачепила серце. Коли перша куля влучила в [машину], я відразу повернулася наліво, і куля увійшла мені в підключичну ямку, а потім в грудну клітку... Я була в шоці. Я випила води і хвилин за 10 ми поїхали додому. У той час не працювали лікарні, куди я могла б звернутися. Не було ані бинтів, ані знеболюючих, ані антибіотиків. Я обійшла всю будівлю і знайшла лише одну ампулу димедролу [антигістамінний препарат], термін придатності якого закінчився. Його мені вкололи, а потім промили рану горілкою.¹⁵⁶

¹⁵¹ Інтерв'ю по голосовому зв'язку з Оленою Сумарок, 26 квітня 2022 року.

¹⁵² Особисті інтерв'ю з "Катериною", 22 червня 2022 року, м. Дніпро, Україна; "Шурою Снежновою", 23 червня 2022 року, м. Дніпро, Україна; "Ніною", 24 червня 2022 року, м. Дніпро, Україна. Інтерв'ю по голосовому зв'язку зі "Світланою", 18 травня 2022 року; та "Владиславом", 18 травня 2022 року.

¹⁵³ Amnesty International, "Будь-хто може померти в будь-який час": Невибіркові напади російських сил у Харкові, Україна (раніше згадувалося); Amnesty International, "Україна: Цивільні особи загинули внаслідок "безрозсудних" російських атак на житловий будинок у Сергіївці та пляжний курорт", (раніше цитовано).

¹⁵⁴ Представник УВКПЛ, електронний лист до Amnesty International, 12 вересня 2022 р., в архіві Amnesty International. УВКПЛ змогло встановити вік лише 2 509 осіб у випадках поранення цивільних осіб із загальної кількості 8 199 випадків, а отже, статистичні дані не відображають повної картини жертв серед цивільного населення похилого віку.

¹⁵⁵ Представник УВКПЛ, електронний лист до Amnesty International, 12 вересня 2022 р., у справі Amnesty International.

¹⁵⁶ Інтерв'ю по голосовому зв'язку з Вікторією Русаковою, 6 квітня 2022 року.

Вікторія спробувала виїхати з міста 18 березня, але дісталася лише до окупованого Росією Бердянська, де 23 березня лікарі вийняли кулю з її тіла, але не мали достатньої кількості медикаментів для надання їй більш комплексної допомоги. Нарешті, 26 березня вона дісталася підконтрольної українському уряду території, де була госпіталізована. Унаслідок поранення Вікторія мала дуже обмежену рухливість руки.¹⁵⁷

Зрештою, тривала відсутність медичної допомоги або доступу до належних санітарно-гігієнічних умов могла призвести до смерті деяких літніх людей. 19-річна Дар'я Чевичалова жила в Маріуполі та допомагала доглядати за своєю 88-річною бабусею, яка мала обмежену мобільність через інсульт. Родина не мала можливості її транспортувати, і побоювалася, що подорож ще більше підірве її здоров'я. Однак, зрештою, вони відчули, що в них не лишається іншого вибору, окрім як виїхати. Дар'я розповіла:

Вона і до війни була в поганому стані. Але було видно, що їй стало ще гірше [під час війни]... У неї був протипролежневий матрац, але без електрики він не рухався. Ми не могли часто міняти їй підгузники, тому що вони закінчувалися. У нас було достатньо ліків [від головного болю і від проблем із серцем], але і вони закінчувалися... Ми вирішили, що треба вивезти її з Маріуполя.¹⁵⁸

Сім'я виїхала до Росії, де у них були рідні, і сподівалася, що там вони матимуть кращий доступ до ліків для бабусі. Вони провели три дні в очікуванні так званої фільтрації, яку проводили російські та підтримувані Росією сили в Донецьку,¹⁵⁹ протягом цього часу вони спали в машині і не мали іншого вибору, окрім як доглядати за бабусею та забезпечувати її потреби в особистому догляді та гігієні, включно зі зміною прокладок від нетримання, під відкритим небом. Бабуся Дар'ї померла, не доїхавши до місця призначення. За словами Дар'ї, причиною смерті стала серцева недостатність.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Інтерв'ю по голосовому зв'язку з Вікторією Русаковою, 6 квітня 2022 року.

¹⁵⁸ Інтерв'ю по голосовому зв'язку з Дар'єю Чевичаловою, 27 липня 2022 року.

¹⁵⁹ Для отримання додаткової інформації про російські порушення, пов'язані з процесом «фільтрації», див. Amnesty International, «Наче тюремний конвой»: Незаконне вивезення та насильство проти цивільних в Україні під час російської «фільтрації», 10 листопада 2022 р., (Індекс: EUR 50/6136/2022), <https://www.amnesty.org/en/documents/eur50/6136/2022/en/>.

¹⁶⁰ Інтерв'ю по голосовому зв'язку з Дар'єю Чевичаловою, 27 липня 2022 року.

↑ Літній чоловік у своєму домі, що зазнав пошкоджень від обстрілів на Харківщині, Україна
© Amnesty International

4.5 ПСИХОЛОГІЧНА ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ІНВАЛІДНІСТЬ

Команда Amnesty International опитала п'ятьох літніх людей із психологічною або інтелектуальною інвалідністю, які втратили свої домівки під час війни, двоє з яких мешкали у притулках, а троє – у психіатричній лікарні; дослідниці також поспілкувалися з персоналом установ та притулків, які надають допомогу таким особам. Люди з психологічною та інтелектуальною інвалідністю, зокрема люди похилого віку, особливо часто наражаються на ризик постраждати від порушень прав людини під час збройного конфлікту, оскільки вони можуть мати менше бажання або можливості втекти, часто стикаються з соціальною стигматизацією та дискримінацією, що підвищує ймовірність стати об'єктом нападів або залишитися без уваги, і можуть потребувати додаткової підтримки для отримання доступу до інформації про маршрути евакуації або для того, щоб зорієнтуватися в процесі самої евакуації.¹⁶¹ Інтерв'ю Amnesty International з кількома літніми людьми з психологічною та інтелектуальною інвалідністю свідчать про те, що їм особливо важко в умовах переміщення, оскільки вони не завжди знають, куди звернутися за допомогою, а персонал притулків або волонтер(к)и, які організовують евакуацію, не завжди мають ресурси чи спеціальні навички, необхідні для надання їм підтримки.

86-річна Юлія жила сама в Часів Ярі, містечку в Донецькій області, протягом перших місяців війни. Вона поїхала автобусом до Дніпра, щоб забрати свою пенсію, яку, за її словами, вона не могла отримати, оскільки банки в Часів Ярі були закриті через бойові дії. Юлія, яка має певні проблеми з пам'яттю, не могла сказати, коли саме закрилися банки і коли вона востаннє отримувала пенсію. Вона розповіла: «Мені треба було отримати пенсію, тому я приїхала сюди на автобусі. Я чула про церкву, де я могла б зупинитися, але потім не змогла згадати назву, коли приїхала. Потім хтось привів мене сюди [до цього притулку]»¹⁶² Юлія перебувала у притулку, яким опікується католицька благодійна організація «Карітас». Співробітники/ці притулку сказали, що вони не знають, як підтримати Юлію, і, можливо, будуть змушені відправити її до закладу для людей похилого віку та людей з інвалідністю, якщо не знайдуть іншого варіанту.¹⁶³ Юлія сказала: «Я хочу повернутися до Часів Яру. Але не знаю як».¹⁶⁴

Співробітник організації, яка допомагає евакуювати людей з Донецької та Луганської областей, описав випадок, коли його команда евакуювала 12 осіб із інтернату до лікарні в Донецькій області. За його словами, пізніше йому зателефонували і повідомили, що лікарня виписує трьох підопічних, які страждають на деменцію, оскільки вони не мають можливості доглядати за ними. Зрештою, за словами співробітника, його організація змогла втрутитися, щоб запобігти їх виписці без підтримки. Натомість їх помістили до приватного закладу.¹⁶⁵

¹⁶¹ Наприклад, Amnesty International задокументувала випадки, коли люди з психічними розладами ставали жертвами насильства або в інший спосіб зазнавали його впливу у Вірменії, Ємені та Афганістані: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur54/5214/2022/en/>; <https://www.amnesty.org/en/documents/asa11/5025/2021/en/> Amnesty International, Виключені: Життя людей з інвалідністю в умовах збройного конфлікту в Ємені, 3 грудня 2019 року, (Індекс: MDE 31/1383/2019), <https://www.amnesty.org/en/wpcontent/uploads/2021/05/MDE3113832019ENG-LISH.pdf>. Див. також Х'юман Райтс Вотч, «Особи з інвалідністю в умовах збройного конфлікту», 8 червня 2021 р., <https://www.hrw.org/news/2021/06/08/persons-disabilities-context-armed-conflict>; та Резолюцію Ради Безпеки ООН 2475 від 20 червня 2019 р.

¹⁶² Особисте інтерв'ю з Юлією, 24 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

¹⁶³ Особисте інтерв'ю з працівниками Карітасу, 24 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

¹⁶⁴ Особисте інтерв'ю з Юлією, 24 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

¹⁶⁵ Особисте інтерв'ю, 22 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

Amnesty International провела інтерв'ю з трьома літніми людьми, які страждають на деменцію і були переміщені через війну до психіатричної лікарні в Київській області. Одна з них, 87-річна Клавдія, втратила свій будинок у селі Королівка Київської області під час бойових дій у березні. Її дочка розповіла Amnesty International, що до війни Клавдія жила самостійно, але її здатність обслуговувати себе різко знизилася після того, як вона пережила травму війни, протягом майже всього часу перебуваючи у своєму домі наодинці. Її донька висловила сподівання, що психіатричне лікування допоможе поліпшити стан матері, і вона сама зможе піклуватися про неї вдома:

Це було складне рішення [покласти її до психіатричного відділення].... [Після втрати дому] вона тікає, ми змушені її шукати, і вона дуже всього боїться.¹⁶⁶

Аналіз допомоги, яку отримують в Україні люди похилого віку з психологічною та інтелектуальною інвалідністю, включаючи деменцію, виходить за рамки цієї доповіді. Однак, згідно з оцінкою Ради Європи від жовтня 2020 року, «літні особи в такому стані мають дуже невеликі шанси на отримання якісної та професійної допомоги, або ж не мають таких шансів узагалі. Пацієнти та члени їхніх родин стикаються з такими перешкодами як обмежена кількість закладів, які мають можливість надавати потрібну допомогу, географічна віддаленість таких закладів від пацієнтів, висока вартість лікування, відсутність належної та коректної інформації про ці хвороби та можливі види лікування»¹⁶⁷ Конфлікт загострив ці проблеми. Безперервні невідбиркові атаки російських сил у багатьох районах завдали значної шкоди медичній та іншій цивільній інфраструктурі. Вони також спричинили масове переміщення, ще більше ізолювавши багатьох літніх людей з психосоціальними або інтелектуальними порушеннями від їхніх громад та попередніх систем підтримки, зокрема медичних установ.

¹⁶⁶ Інтерв'ю Amnesty International по телефону, 1 липня 2022 року.

¹⁶⁷ Рада Європи, Звіт про оцінку політики та нормативно-правової бази України щодо права літніх осіб на соціальний захист згідно зі статтею 23 Європейської соціальної хартії (переглянутої) (раніше цитований), с. 58.

5. РИЗИКИ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ

«Я хочу жити вдома, де я зможу виходити, коли захочу, не питаючи дозволу. Тут ми повинні мати перепустку... Ми чекаємо кінця, а якого кінця – не знаємо. Ми у відчаї через невизначеність».

«Марина», 77-річна жінка, відтоді, як втратила дім, мешкає в інтернатній установі у Харківській області ¹⁶⁸

«Близько 60% людей [потрапляють до інтернатних установ]... В установах практично немає реабілітації. Людина буде там лежати, поки не помре. Це неприпустимо».

Ольга Волкова, директорка організації «Океан добра», яка опікується притулком для людей із інвалідністю у Дніпрі¹⁶⁹

«Я не стара, я жінка похилого віку, так українці кажуть, а росіяни говорять «пожилая», тобто та, що чимало пожила... У мене був свій дім, він був повністю облаштований під мої потреби... Навіщо мені перебиратися до будинку для літніх людей, якщо я можу все робити сама?»

Ніна, 70-річна жінка з інвалідністю, яка була переміщена з Луганської області до притулку в Дніпрі¹⁷⁰

Після того, як люди похилого віку були змушені залишити свої домівки, багато з них намагалися знайти житло, яке б відповідало їхнім потребам та можливостям. Через недоступну їм ринкову вартість оренди літні люди часто шукали прихисток у тимчасових притулках, зокрема у школах або інших адміністративних будівлях, колишніх медичних установах та на залізничних вокзалах. Ці притулки здебільшого не були фізично доступними, тобто люди з інвалідністю, зокрема люди похилого віку з інвалідністю, не могли підніматися сходами, користуватися туалетами, залізати на ліжка або

¹⁶⁸ Особисте інтерв'ю з «Мариною», 16 червня 2022 року, Харків, Україна.

¹⁶⁹ Особисте інтерв'ю з Ольгою Волковою, 22 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

¹⁷⁰ Особисте інтерв'ю з Ніною, 24 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

ходити між будівлями чи навколо них без сторонньої допомоги. Керівництво притулків розповіло Amnesty International, що в них немає персоналу для підтримки літніх людей із інвалідністю, які подорожують наодинці. За словами людей, що організовують евакуацію, дуже часто єдиною опцією для літніх людей із інвалідністю було розміщення в інтернатній установі, а в деяких випадках – у лікарні.

Станом на липень 2022 року понад 4 000 людей похилого віку, які втратили домівки, поселили до державних інтернатних установ за спрощеною процедурою, запровадженою після початку повномасштабного вторгнення Росії.¹⁷¹ Ця цифра не включає людей похилого віку, яких поселили у приватних закладах або інших типах державних закладів, як-от лікарні чи психіатричні лікарні. Дослідницька команда Amnesty International провела інтерв'ю з 11 літніми людьми, як із інвалідністю, так і без неї, що мешкають в інтернатних установах, бо втратили свої домівки під час війни. Окрім того, Amnesty International опитала п'ятьох літніх людей, яких того дня відправляли з притулків до інтернатних установ, а також вісьмох літніх людей, які, за словами працівників/ць притулків, перебували під загрозою поселення туди, оскільки для них не знайшлося інших варіантів.

Забезпечення житлом мільйонів людей, які були переміщені внаслідок агресивної війни Росії та її неодноразових незаконних атак, є величезним викликом для України. Заява Міністерства соціальної політики про те, що наміром українського уряду було насамперед забезпечити переміщених людей похилого віку «дахом над головою, їжею, ліками, [та] доглядом», не викликає жодних сумнівів – особливо враховуючи те, як мало тимчасових притулків фізично або іншим чином доступні для людей із інвалідністю.¹⁷²

Однак, згідно з міжнародним правом, країни зобов'язані захищати право людей із інвалідністю, зокрема людей із інвалідністю похилого віку, на повну інтеграцію та участь у житті громад.¹⁷³ Це означає недопущення їхньої сегрегації в ізольованому середовищі, наприклад, в інтернатній установі. Війна з Росією не скасовує це право: у керівних принципах щодо деінституціалізації, виданих у вересні 2022 року, Комітет з прав людини заявив, що під час надзвичайних ситуацій, включно з воєнними конфліктами, «держави-учасниці повинні продовжувати та прискорювати діяльність, спрямовану на закриття інтернатних установ», а також негайно робити все можливе, щоб ідентифікувати «внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю... та біженців з інвалідністю з метою запобігання інституціалізації».¹⁷⁴ На думку Комітету, держави-учасниці повинні забезпечити доступність сервісів підтримки для переміщених осіб та біженців/ок із інвалідністю.¹⁷⁵

Як буде детально описано нижче, інституціалізація людей із інвалідністю в Україні, як і в інших країнах, призводить до жорстокого поводження, нехтування доглядом, фундаментального порушення їхніх прав та зневаги до гідності. Зростання рівня інституціалізації викликає особливе

171 Міністерство соціальної політики України, «Уряд за пропозиціями Мінсоцполітики розширив можливості працевлаштування переміщених соціальних працівників та підтримку громад у забезпеченні соціальними послугами ВПО», 7 July 2022, <https://www.msp.gov.ua/news/22025.html>

172 Міністерство соціальної політики України, «Уряд за пропозиціями Мінсоцполітики розширив можливості працевлаштування переміщених соціальних працівників та підтримку громад у забезпеченні соціальними послугами ВПО» (previously cited).

173 КПі, стаття 19.

174 Комітет з прав людини, *Керівні принципи щодо деінституціалізації, зокрема, у надзвичайних ситуаціях, 9 вересня 2022 року*, UN Doc. CRPD/C/5, пункт. 107.

175 Комітет з прав людини, *Керівні принципи щодо деінституціалізації, в тому числі у надзвичайних ситуаціях* (раніше цитовано), п. 108.

занепокоєння в контексті зменшення кількості моніторингових візитів до закритих закладів від початку війни: за даними веб-сайту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, із січня по жовтень 2022 року було здійснено трохи більше 100 візитів моніторів Національного превентивного механізму (НПМ), порівняно з понад 900 за весь 2021 рік.¹⁷⁶

Україна не повинна самотужки долати проблему забезпечення житлом та підтримки тисяч літніх людей із інвалідністю. Деякі громадські організації людей із інвалідністю, а також працівники/ці притулків наголошують, що ЄС та інші країни могли б робити більше для сприяння евакуації людей із інвалідністю до фізично доступного житла за кордоном, і що будівництво тимчасового житла для переміщених осіб, яке значною мірою фінансується міжнародними партнерами України, було недостатньо інклюзивним по відношенню до людей із інвалідністю.¹⁷⁷ Міжнародне співтовариство має підтримати Україну у захисті прав людей похилого віку: як шляхом фінансування будівництва доступного житла для переміщених осіб в Україні, так і допомагаючи літнім людям із інвалідністю евакуюватися за кордон, якщо це є їхнім вибором.

5.1 ДИНАМІКА ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ

Після початку повномасштабного вторгнення Росії український уряд спростив процедуру прийому людей похилого віку та людей із інвалідністю до державних установ. До війни літніх людей та людей із інвалідністю могли прийняти до такого закладу лише після проходження огляду комісією медичних та інших фахівців (Медико-соціальною експертною комісією – МСЕК). Однак, поки триває війна, люди похилого віку та люди з інвалідністю можуть бути поселені там просто за власним бажанням і не повинні надавати жодні додаткові медичні документи чи документи, що посвідчують особу.¹⁷⁸

7 липня 2022 року Міністерство соціальної політики повідомило, що державні інтернатні установи прийняли за спрощеною процедурою понад 4 000 людей похилого віку, унаслідок чого вони отримали «дах над головою, їжу, ліки, догляд, іноді навіть коли вони не мали при собі жодних документів, що посвідчують особу».¹⁷⁹ Невідомо, скільки людей похилого віку були відтоді поселені до таких закладів, але інтерв'ю з керівництвом організацій, що захищають права людей із інвалідністю, свідчать, що ця тенденція лише посилилася.¹⁸⁰

Намагаючись зрозуміти регіональну динаміку інституалізації, Amnesty International надіслала листи до Департаментів соціального захисту населення всіх 24 областей України, за винятком Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, незаконно анексованих Росією 2014 року. У цих листах Amnesty International просила надати інформацію про кількість осіб, яких прийняли до

176 Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, <https://ombudsman.gov.ua/> (дата звернення: 14 жовтня 2022 р.).

177 Особисте інтерв'ю з Ольгою Волковою, 22 червня 2022 року, Дніпро, Україна. [[ВСТАВИТИ ПОСИЛАННЯ НА АНАЛІЗ EDF/LEAGUE OF STRONG RECONSTRUCTION ЗА НАЯВНОСТІ]].

178 Україна, Постанова Кабінету Міністрів № 294, «Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 р. № 576 і від 1 червня 2020 р. 587», 16 березня 2022 р., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-2022-%D0%BF#Text>

179 Міністерство соціальної політики України, «Уряд за пропозиціями Мінсоцполітики розширив можливості працевлаштування переміщених соціальних працівників та підтримку громад у забезпеченні соціальними послугами ВПО (раніше цитовано).

180 Особисте інтерв'ю з Ольгою Волковою, 22 червня 2022 року, Дніпро, Україна; Інтерв'ю за допомогою голосового дзвінка з Ларисою Байдою, директором Національної Асамблеї людей із інвалідністю України, 20 жовтня 2022 року.

інтернатних установ у період із 24 лютого по 1 липня 2022 року, інформацію за аналогічний період 2021 року, а також інформацію про загальну кількість повнолітніх осіб, які наразі перебувають у цих закладах.

17 обласних адміністрацій відповіли на ці листи.¹⁸¹ Як видно з наведеної вище таблиці, майже в усіх регіонах спостерігається різке зростання кількості осіб, поселених до установ. Лише дві області, Донецька та Одеська, вказали на зниження рівня інституціалізації. У Донецькій області через активні бойові дії всі установи, окрім однієї, були закриті, а люди – евакуйовані з регіону.¹⁸² У відповіді Одеської адміністрації зазначається, що прийом людей до інтернатних установ майже повністю припинили через відсутність або неналежний стан бомбосховищ.¹⁸³ Загалом, 2022 року в усіх регіонах, які надали відповіді, до установ прийняли 3585 осіб, порівняно з 998 у аналогічний період 2021 року.

У трьох із семи інтернатів для людей із інвалідністю, які відвідала дослідницька команда Amnesty International, більшість нових мешканців/ок були люди похилого віку, що втратили домівки через війну. Наприклад, директор установи в Харківській області, де мешкають 302 людини, повідомив, що за час війни вони прийняли 149 нових мешканців/ок, 120 із яких і досі там живуть.¹⁸⁴ Майже всі нові підопічні – люди похилого віку, які втратили домівки під час війни. Деякі з них не мають інвалідності, багато хто мають, але могли самостійно жити вдома до того, як російська агресія змусила їх переселитися

75-річна «Марина» та 77-річний Валентин мешкали на північній околиці Салтівки, мікрорайону Харкова, який потерпає від інтенсивних обстрілів з боку російських військ.¹⁸⁵ У перші тижні війни подружжя переховувалося в підвалі дев'ятиповерхового будинку, під сильними обстрілами, без електрики, води та опалення. Волонтер(ки) час від часу приносили їм воду та їжу. «Ми просиділи в підвалі рівно місяць. Сусіди виїжджали один за одним, і врешті-решт ми залишилися одні», – розповіла Марина.¹⁸⁶

31 березня Марині вдалося зателефонувати подрузі, яка допомогла їм евакуюватися. Подружжя, яке не має дітей або інших близьких рідних, повідомило, що єдиним виходом для них було оселитися в будинку для людей похилого віку: балкон у їхній квартирі був зруйнований, всі вікна вибиті, в будівлі не було ані електрики, ані газу, околиці продовжували потерпати від періодичних російських обстрілів. Хоча подружжя не критикувало умови утримання у закладі, вони висловили тверде переконання, що хотіли б жити незалежно. Марина розповідає:

181 Загалом 19 обласних адміністрацій відповіли на інформаційні запити, але дві адміністрації відмовили або не змогли надати конкретні статистичні дані: У випадку Запорізької області чиновники послалися на зміни до законодавства про доступ до публічної інформації у воєнний час і заявили, що питання Amnesty International можуть бути розглянуті лише після завершення бойових дій. У Херсоні чиновники заявили, що через російську окупацію цього регіону оновлені статистичні дані не можуть бути надані.

182 Лист Олени Токаревої, директора Департаменту соціального захисту населення Донецької області, до Amnesty International, 25 липня 2022 р., у справі Amnesty International. В окремії телефонній розмові з Оленою Токаревою 2 червня 2022 року вона повідомила, що мешканці двох установ у Маріуполі були не евакуйовані, а примусово переведені владою невизнаної «Донецької Народної Республіки» до Донецька. Amnesty International підтвердила цю інформацію у розмові з працівниками одного з маріупольських будинків для літніх людей. Детальніше про примусові переведення див. Amnesty International, [[ВСТАВИТИ ПОСИЛАННЯ, ЯКЩО Є]].

183 Лист Тетяни Дементьевої, директора Департаменту соціальної та сімейної політики Одеської обласної державної адміністрації, до Amnesty International від 26 липня 2022 р., є у фонді Amnesty International.

184 Особисте інтерв'ю з директором установи, 16 червня 2022 року, Харків, Україна.

185 Amnesty International, «Будь-хто може померти в будь-який час»: Невибіркові напади російських сил у Харкові, Україна (раніше цитовано).

186 Особисте інтерв'ю з «Мариною», 16 червня 2022 року, Харків, Україна.

РІВЕНЬ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ЗА РЕГІОНАМИ УКРАЇНИ

ОБЛАСТЬ	ЛЮДЕЙ У ІНТЕРНАТНИХ УСТАНОВАХ, ВСЬОГО ¹⁸⁷	КІЛЬКІСТЬ НОВИХ ПІДОПІЧНИХ, 24 ЛЮТОГО – 1 ЛИПНЯ 2021	КІЛЬКІСТЬ НОВИХ ПІДОПІЧНИХ, 24 ЛЮТОГО – 1 ЛИПНЯ 2022
Черкаська	2,388	87	292
Чернігівська	–	–	–
Чернівецька	1,133	34	308
Донецька	76	37	28
Дніпропетровська	3,509	81	335
Івано-Франківська	1,247	53	98
Харківська	2,300	103	220
Херсонська	–	–	–
Хмельницька	–	–	–
Кіровоградська	–	–	–
Київська	1,674	55	182
Луганська	–	–	–
Львівська	–	–	–
Миколаївська	1,207	36	78
Одеська	1,187	11	1
Полтавська	1,794	98	109
Рівненська	1,530	178	599
Сумська	1,553	50	105
Тернопільська	826	27	150
Вінницька	1,871	30	193
Волинська	817	30	184
Закарпатська	832	12	96
Запорізька	–	–	–
Житомирська	2,400	76	607
ВСЬОГО	26,344	998	3585

187 Прочерками позначені випадки, коли обласні органи влади не відповіли на інформаційні запити Amnesty International.

↑ Установа для людей похилого віку в Україні © Amnesty International

Я хочу жити вдома, де я можу виходити, коли захочу, не питаючи дозволу. Тут потрібна перепустка, щоб вийти на вулицю... Ми сидимо, наче в залі очікування на вокзалі... Ми чекаємо кінця, але якого кінця – не знаємо. Наш дім спорожнів, наш район спорожнів, наше місто спорожніло. Ми у відчаї через невизначеність. Це важко, коли тобі 75. Були б ми молодші, можна було би виїхати за кордон... Але я не зможу почати нове життя в такому віці.¹⁸⁸

Деякі працівники/ці будинків для людей похилого віку зазначили, що влітку кількість мешканців/ок зазвичай була найнижчою, і припустили, що з наближенням зими людей стане більше, як це було в минулі роки.¹⁸⁹ З огляду на те, що багато людей похилого віку, опитаних Amnesty International, жили в неналежних умовах, без тепла, води, газу, часто з пошкодженим дахом або вікнами (див. Розділ 6 «Неналежні житлові умови»), їхні шанси опинитися в інтернатних установах цієї зими, поки триває війна, особливо високі..

5.2 ВІДСУТНІСТЬ АЛЬТЕРНАТИВ

Інтерв'ю Amnesty International з людьми похилого віку, а також з керівниками/цями притулків та організатор(к)ами евакуації, свідчать, що літні люди часто не мають змоги обрати житло, яке б відповідало їхнім потребам та можливостям – особливо, якщо вони мають інвалідність і не мають рідних чи інших близьких людей, які допомагали б їм під час переміщення. Особи без такої підтримки мають високий ризик бути інституціоналізованими. У багатьох випадках люди, які опинилися в інтернатних закладах, розповідали, що їм не пропонували альтернативне житло чи підтримку. І хоча вони не виступали категорично проти інституціоналізації, це пояснювалося лише тим, що в них не було інших опцій.

Марія Чупініна, голова організації «Добро ТАК», яка допомагає евакуювати людей із інвалідністю з небезпечних або окупованих територій, розповіла Amnesty International:

Якщо люди старші 80 років і це не паліативний випадок, ми забираємо їх до лікарні або до будинку для людей похилого віку. Одного чоловіка ми забрали туди, і як тільки він зрозумів, у якому закладі знаходиться, то одразу зажадав, щоб його відвезли додому. Але в нього не лишилося дому. Нам потрібне якесь житло для всіх цих людей... У людей із інвалідністю немає жодних гарантій, що вони будуть безпечно евакуйовані, і тим більше, що евакуація завершиться належним чином.¹⁹⁰

Волонтер(к)и та працівники/ці притулків часто говорили, що вони не мають можливості допомагати людям із інвалідністю або з серйозними проблемами зі здоров'ям. Станіслав Пазій – директор санаторію «Роща» під Харковом, який до війни був базою відпочинку. Зараз там проживає 350 переселенців/ок, 70% з яких старші 60 років.¹⁹¹ Станіслав розповів, що люди похилого віку залишаються у санаторії найдовше, оскільки не хочуть або не можуть через інвалідність чи стан здоров'я поїхати далі, на захід України чи закордон. Він додав, що притулок не може приймати літніх людей із інвалідністю без супроводу: «Ми можемо приймати людей із інвалідністю лише у тому

188 Особисте інтерв'ю з «Мариною», 16 червня 2022 року, Харків, Україна.

189 Особисте інтерв'ю з директором установи, 5 липня 2022 року, Чернігів, Україна.

190 Особисте інтерв'ю з Марією Чупініною, 19 червня 2022 року, Харків, Україна.

191 Особисте інтерв'ю зі Станіславом Пазієм, 20 червня 2022 року, Пісочин, Україна.

випадку, якщо у них є хтось, хто може їх супроводжувати. У нас просто немає персоналу, який би за ними доглядав»¹⁹²

Ольга Волкова керує організацією «Океан добра», яка до війни працювала з дорослими людьми з інвалідністю в Дніпрі. Під час війни, побачивши, як мало притулків доступні для людей із інвалідністю, вона створила притулок, який приймає переселенців/ок із інвалідністю з Харківської, Луганської, Донецької та Запорізької областей.¹⁹³ Притулок, який розташовано в колишньому пологовому будинку, має великий ліфт, пандуси та іншу інфраструктуру, що дозволяє маломобільним людям вільно пересуватися. У жодному з інших п'яти притулків, які відвідала Amnesty International, такого обладнання не було.

Ольга працювала цілодобово з командою волонтерів/ок, які мешкають у приміщенні притулку. За її оцінками, 80% з 926 осіб, які пройшли через притулок з початку війни, були літніми людьми з інвалідністю. Вона зазначила, що більшість із них мають дуже обмежену мобільність. За словами Ольги, через те, що її притулок може вмістити не більше 170 мешканців/ок, і через відсутність доступних притулків в інших місцях, організація часто не має іншого вибору, окрім як сприяти переведенню літніх людей до державних інтернатних установ:

Близько 60% людей [потрапляють до інтернатних установ]. Вони не можуть собі дозволити винаймати житло, платити за комунальні послуги, харчуватися. І тому ми змушені відправляти їх до цих закладів...
Цих людей потрібно пересаджувати в інвалідні візки, вивозити на прогулянку. Деякі з них можуть пересуватися самостійно, деякі можуть вставати і ходити з ходунками. В установах реабілітація практично відсутня. Людина там буде лежати, поки не помре. Це неприпустимо. ¹⁹⁴

Ольга розповіла, що евакуація людей із інвалідністю за кордон, особливо людей із інвалідністю похилого віку, є надзвичайно складною і тому відбувається рідко, бо витрати та логістика організації евакуації до країн ЄС значною мірою лягають на плечі волонтерських організацій, таких як її власна. Деякі країни припинили безкоштовні залізничні перевезення українських біженців/ок, що ще більше ускладнило фінансування подорожей для людей із інвалідністю похилого віку.¹⁹⁵ Унаслідок цього, за словами Ольги, серед людей із інвалідністю, які пройшли через її притулок, дуже мала кількість евакуювалися за кордон. Літнім людям, яких опитала Amnesty International, рідко пропонували альтернативне житло чи послуги з підтримки до або після поселення до установи. 73-річний «Олег», який має дуже обмежену мобільність після того, як кілька років тому зламав ногу, у червні 2022 року переїхав до будинку для людей похилого віку та людей із інвалідністю, що розташований неподалік від його дому в Сумській області. За словами Олега, у березні його дім був зруйнований унаслідок обстрілу російськими

силами. Олег жив зі своєю сестрою протягом двох місяців, але в неї уже мешкало шестеро людей, і він хвилювався, що «створює їм незручності».¹⁹⁶

«Там було надміру тісно, – розповідає Олег. «Я подумав: у мене є пенсія, піду і оформлюся до будинку для людей похилого віку... Я виріс і прожив у цьому місті все життя, тому знав, що він існує»¹⁹⁷ На питання, чи пропонували йому та його сестрі альтернативне житло або будь-які інші види соціальної підтримки до того, як він потрапив до інтернатного закладу, Олег відповів: «Хто б мене туди відвіз [до управління соціального захисту]? Мені було б дуже важко дійти туди й назад. Я просто знав, що цей [будинок для людей похилого віку] існує, і все»¹⁹⁸

Часто людей похилого віку привозили до інтернатних установ рідні, які вважали, що вони не в змозі їх доглядати або утримувати. У багатьох задокументованих випадках, людей похилого віку, судячи з усього, не питали, де саме вони хотіли б жити. 93-річна «Оксана» страждає від болю в ногах і має труднощі з ходьбою. Після того, як її чотирикімнатний будинок у Харкові був зруйнований, її та її чоловіка тимчасово прихистив син. Але в нього вдома не було достатньо місця та можливості доглядати за ними. У червні син відвіз їх до будинку для людей похилого віку у Харкові.¹⁹⁹ Оксана розповіла:

Не було кому про нас піклуватися. До війни ми були здоровіші. Зараз ноги вже не дуже добре працюють, пальці німіють. До війни я ходила... Син привіз нас сюди. Серце болить, не знаю, куди йти і що робити... Хочу додому. ²⁰⁰
Іноді літні люди не мали можливості возз'єднатися з рідними, що мешкали в інших місцях, через те, що житло там було для них недоступне або переповнене. 83-річна Людмила Шапка, яка ходить з ціпком, до війни жила у Слов'янську Донецької області. Її донька та онука мешкали в тому ж місті, але в травні виїхали на захід України. Людмила не хотіла залишати свій дім і переїздити до них, але з часом бойові дії стали настільки інтенсивними, що вона зважилася на евакуацію. Станом на кінець червня вона жила у притулку «Океан Добра» у Дніпрі.

«Там, де живе моя сім'я, немає окремої кімнати, всі сплять на підлозі. Це дуже маленьке приміщення і там є сходи, тож я не зможу піднятися. Я не можу піднятися сходами, навіть якщо тримаюся за перила», – розповіла вона.²⁰¹

5.3 У ПАСТЦІ УСТАНОВ

Майже всі люди похилого віку, опитані в притулках, які до війни жили самостійно або з рідними, не бажали переїжджати до інтернатних установ. Усі вони сказали, що хочуть жити незалежно, і висловили занепокоєння з приводу того, що ними нехтують, вони ізольовані, відрізані від друзів та сім'ї й не можуть повернутися додому або покинути установу в цілому. Чому ці побоювання є обґрунтованими, ми пояснюємо в деталях нижче (див. Розділ 5.4 «Умови в установах»).

- ¹⁹⁶ Особисте інтерв'ю з «Олегом», 15 червня 2022 року, Сумська область, Україна.
- ¹⁹⁷ Особисте інтерв'ю з «Олегом», 15 червня 2022 року, Сумська область, Україна.
- ¹⁹⁸ Особисте інтерв'ю з «Олегом», 15 червня 2022 року, Сумська область, Україна.
- ¹⁹⁹ Особисте інтерв'ю з «Оксаною», 16 червня 2022 року, Харків, Україна.
- ²⁰⁰ Особисте інтерв'ю з «Оксаною», 16 червня 2022 року, Харків, Україна.
- ²⁰¹ Особисте інтерв'ю з Людмилою Шапкою, 22 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

¹⁹² Особисте інтерв'ю зі Станіславом Пазієм, 20 червня 2022 року, Пісочин, Україна.

¹⁹³ Особисте інтерв'ю з Ольгою Волковою, 22 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

¹⁹⁴ Особисте інтерв'ю з Ольгою Волковою, 22 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

¹⁹⁵ Інтерв'ю за допомогою голосового дзвінка з Ольгою Волковою, 13 жовтня 2022 року. Щодо країн Європейського Союзу, зокрема Польщі, які припинили надавати безкоштовний проїзд у громадському транспорті біженцям з України, див: In-poland.com, «Безкоштовний проїзд для українців у Європі: де ще діють пільги для біженців?», 10 липня 2022 року, <https://in-poland.com/besplatnyj-proezd-dlya-ukraintsev-v-evrope-gde-esche-dejstvuyut-igoty-dlya-bezhentsev/>

70-річна Ніна, яка виїхала з Сєвєродонецька під час російських обстрілів, жила в притулку в Дніпрі. Персонал притулку, який мав обмежену кількість місць, заохочували її змиритися з тим, що їй доведеться переїхати до будинку для людей похилого віку, але Ніна твердо вирішила залишитися у притулку і, врешті-решт, повернутися додому:

Я не стара, я жінка похилого віку, так українці кажуть, а росіяни говорять «пожилая», тобто та, що чимало пожила... Навіщо мені цей дім престарілих? У мене був свій дім, він був повністю облаштований під мої потреби. В душовій кабінці були поручні, навіть біля мого ліжка вони були, друзі для мене зробили. Все було для того, щоб я могла щасливо жити самотійно... Навіщо мені перебиратися до будинку для літніх людей, якщо я можу все робити сама?»²⁰²

Під час повторного інтерв'ю у вересні Ніна підтвердила, що зараз вона живе в будинку для людей похилого віку. Вона плакала протягом усього інтерв'ю, кажучи: «Для того, щоб вийти [з установи], треба, щоб мене хтось забрав, [інакше] не випустять. Я вільна людина в цій країні. Яке вони мають право мене випускати чи не випускати? Зараз я просто не розумію, як я зможу звідси вийти і взагалі потрапити додому. Хіба це справедливо?»²⁰³

51-річна Галина Дмитрієва має ДЦП та пересувається на інвалідному візку. Галина жила разом зі своєю 85-річною тіткою, яка була її основною опікункою, до евакуації з Краматорська у червні. Вони жили в притулку у Дніпрі, але тамтешній персонал сказав, що їх, швидше за все, скоро відправлять до інтернатної установи через обмежену кількість місць. Галина розповіла, що у Краматорську вона жила незалежним життям – почасти завдяки підтримці своєї тітки, соціальних працівників/ць, оплачуваних доглядальниць та сусідів/ок. Але у червні вона з тіткою була змушена залишити свій дім, коли сусід(к)и почали виїздити і сказали їм, що незабаром не залишиться нікого, хто міг би їм допомагати, якщо вони теж не поїдуть.²⁰⁴ Галина розповіла:

Вони [персонал притулку] кажуть, що нас відправлять до будинку для літніх людей. У мене багато друзів, які також мають ДЦП. Вони опинилися в інтернатних установах і розповідали мені про свій досвід. Я знаю, що там не буде персоналу, щоб щодня підіймати мене і саджати на інвалідний візок, що я буду весь час проводити в ліжку, що у мене будуть пролежні...

Лежати цілий день – це не життя... Я хвилююся, що не зможу після цього знову сидіти [в інвалідному візку]. Я захворіла на Covid у жовтні [2021 року], і два тижні була прикута до ліжка. Мені потім знадобилося два місяці, щоб знову навчитися сидіти в інвалідному візку, бо м'язи втратили тонус. Я зісковзувала з візка.»²⁰⁵

Галину перевели до інтернатної установи 2 липня 2022 року, у вересні вона та її тітка все ще там мешкали. Галина та її тітка розповіли Amnesty International, що в установі надається недостатній догляд – тітці Галини довелося виконувати більшість обов'язків з догляду за нею.²⁰⁶

61-річний Олег, який страждає на хворобу Літтла і ходить із ціпком, утік зі Слов'янська Донецької області разом зі своєю 84-річною матір'ю, яка також має обмежену мобільність. Олег тимчасово

²⁰² Особисте інтерв'ю з Ніною, 24 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

²⁰³ Інтерв'ю за допомогою голосового дзвінка з Ніною, 30 вересня 2022 року.

²⁰⁴ Особисте інтерв'ю з Галиною Дмитрієвою, 22 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

²⁰⁵ Особисте інтерв'ю з Галиною Дмитрієвою, 22 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

²⁰⁶ Інтерв'ю за допомогою голосового дзвінка з Галиною Дмитрієвою, 30 вересня 2022 року.

жив у притулку «Океан добра» у Дніпрі, але сказав, що, імовірно, йому доведеться переїхати, щоб звільнити місце у притулку. У Слов'янську він працював шкільним вчителем і переконаний, що де б він не жив, він хоче мати свободу продовжувати працювати. На питання, як він ставиться до життя в інтернатній установі, Олег відповів: «А що, у мене є вибір? Доводиться брати те, що дають. Я просто сподіваюся, що це все швидко закінчиться і я зможу повернутися додому».²⁰⁷

Уряд України, за підтримки донорів для збільшення спроможності, має забезпечити належний моніторинг становища осіб, які вже потрапили до інтернатних установ під час війни, та забезпечити їм доступ до альтернативних варіантів житла щойно вони стануть доступними. Amnesty International занепокоєна тим, що багатьом людям похилого віку та людям із інвалідністю складно покинути інтернатні установи, навіть якщо вони висловлюють сильне бажання це зробити. Наприклад, Віра, 82-річна жінка з обмеженою мобільністю, розповіла, що її помістили до будинку для літніх людей в Чернігові на початку лютого – після того, як жінку госпіталізували з пневмонією:

Онук сказав, що не хоче більше за мною доглядати, і лікарі вирішили відправити мене сюди... Я не згодна [з таким рішенням]. Мене ніхто не питав. Я запитала: «Що це за будинок для літніх людей?». Я сказала людям в лікарні: «Я там ніколи не була, я не знаю, як там живеться».

Лікар мені каже: «Ми вже вас туди розподілили... Не сподобається – можете їхати додому. Не хвилюйтеся. Так вони мене переконали. Я підписала щось про те, що переїду сюди. Але мені сказали, що якщо мені не сподобається, я можу повернутися додому. А тут я не знаю ані директора, ані лікарів. Я взагалі з цього поверху не виходжу.»²⁰⁸

На думку комітету КПІ, сім'ї не має бути дозволено перешкоджати реалізації права людей із інвалідністю на незалежне життя в суспільстві.²⁰⁹ Дорослі люди з інвалідністю, позбавлені дієздатності або права самотійно приймати рішення і поміщені в установи проти їхньої волі на підставі інвалідності, є постраждалими від незаконного позбавлення волі.²¹⁰ Українське законодавство передбачає, що люди з інвалідністю або люди похилого віку, які є дієздатними, можуть залишити інтернатну установу, подавши про це письмову заяву.²¹¹ Випадок Віри, а також кілька інших випадків, задокументованих нижче, свідчать про те, що літні люди та люди з інвалідністю часто не мають справжнього вибору щодо того, жити чи не жити в інтернатних установах, і їхня здатність залишити ці установи є обмеженою.

²⁰⁷ Особисте інтерв'ю з Олегом, 22 червня 2022 року, Дніпро, Україна.

²⁰⁸ Особисте інтерв'ю з «Вірою», 5 липня 2022 року, Чернігів, Україна.

²⁰⁹ Зауваження загального порядку № 5 КПІ (раніше цитоване), п. 47.

²¹⁰ Зауваження загального порядку CRPD 5: Право жити незалежно та бути включеним до громади (стаття 19), 27 жовтня 2017 року, UN Doc. CRPD/C/GC/5, п. 20.

²¹¹ Україна, Постанова Кабінету Міністрів № 772, «Про затвердження Типового положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю», стаття 28.

↑ Галина Дмитрієва, переміщена жінка з інвалідністю, яку переселили до установи в Україні
© Amnesty International

ПРАВА ЛЮДЕЙ ІЗ ІНВАЛІДНІСТЮ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Конвенція про права осіб з інвалідністю (КПІ), яку ратифікували і Росія, і Україна, закликає держави вживати «всіх необхідних заходів для забезпечення захисту та безпеки осіб з інвалідністю» в ситуаціях ризику та надзвичайних гуманітарних ситуаціях.²¹²

КПІ також зобов'язує уряди поважати гідність людей із інвалідністю та їхню індивідуальну автономію, зокрема шляхом захисту їхньої незалежності та свободи робити власний вибір.²¹³ Одним із основоположних принципів КПІ є те, що людям із інвалідністю має бути гарантована повна інтеграція та участь у житті їхніх громад, зокрема шляхом захисту їхнього права обирати місце проживання нарівні з іншими та запобігання їх сегрегації в ізольованому середовищі, наприклад, у інтернатних установах.²¹⁴ АЯк було неодноразово задокументовано правозахисними організаціями, зокрема Human Rights Watch та Amnesty International, ізоляція в установах сприяє скоєнню численних порушень прав людини, зокрема фізичному насильству, нехтуванню, використанню психотропних препаратів для контролю поведінки, а під час пандемії Covid-19 – порушенню права мешканців/ок на здоров'я.²¹⁵ У КПІ чітко зазначено, що держави також зобов'язані «запобігати прямому чи опосередкованому втручання членів сім'ї та третіх осіб у здійснення права на незалежне життя в суспільстві».²¹⁶

Агресивна війна Росії проти України та її безперервні незаконні напади, багато з яких є воєнними злочинами, призвели до переміщення мільйонів цивільних осіб із їхніх домівок. Це змусило багатьох українців/ок жити у комунальних тимчасових помешканнях або інших подібних умовах. Однак навіть під час надзвичайної ситуації люди з інвалідністю, зокрема, люди похилого віку з інвалідністю, мають право на автономію, гідність та незалежність. На думку Комітету з прав людини, нікого не мають змушувати жити в інституційних умовах, які сприяють «стигматизації, сегрегації та дискримінації, можуть призводити до насильства, експлуатації та зловживань на додаток до негативних стереотипів, які підживлюють цикл маргіналізації осіб з інвалідністю».²¹⁷

212 КПІ, стаття 11

213 КПІ, стаття 3

214 КПІ, стаття 19

215 Х'юман Райтс Вотч, Покинуті державою: Насильство, нехтування та ізоляція дітей з інвалідністю в російських дитячих будинках, 15 вересня 2014 року, <https://www.hrw.org/report/2014/09/15/abandoned-state/violence-neglect-and-isolation-children-disabilities-russian>; Human Rights Watch, Казахстан: Діти в установах ізолювані, піддаються жорстокому поводженню, 17 липня 2019 року, <https://www.hrw.org/news/2019/07/17/kazakhstan-children-institutions-isolated-abused>; Human Rights Watch, «Вони залишаються, поки не помруть»: Життя в ізоляції та зневазі в установах для людей із інвалідністю в Бразилії, 23 травня 2018 р., <https://www.hrw.org/report/2018/05/23/they-stay-until-they-die/lifetime-isolation-and-neglect-institutions-people>; Amnesty International, Наче витратний матеріал: Неспроможність уряду Великої Британії захистити людей похилого віку в будинках для людей похилого віку під час пандемії COVID-19 (Індекс: EUR 45/3152/2020), 4 жовтня 2020 р., <https://www.amnesty.org/en/documents/EUR45/3152/2020/en/>; Amnesty International, Abbandonati: Violazione del diritto alla vita, alla salute e alla non discriminazione delle persone anziane nelle strutture socio-sanitarie e socio-assistenziali durante la pandemia in Italia, 17 December 2020 (Індекс: EUR 30/5503/2020), <https://www.amnesty.org/en/documents/eur30/5503/2020/it/>.

216 Зауваження загального порядку № 5 КПІ (раніше цитоване), п. 47.

217 Зауваження загального порядку № 5 КПІ (раніше цитоване), п. 5

Згідно з Керівними принципами Комітету з прав людини щодо деінституціалізації, зокрема, в умовах надзвичайних ситуацій, які були видані у вересні 2022 року, держави повинні продовжувати і прискорювати «діяльність, спрямовану на закриття інтернатних установ» та «негайно робити все можливе, щоб ідентифікувати людей із інвалідністю в установах, а також внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю без супроводу дорослих, та біженців з інвалідністю з метою запобігання їх інституціалізації».²¹⁸ На думку Комітету, держави-учасниці «повинні надавати достатні фінансові та людські ресурси для забезпечення того, щоб особи з інвалідністю були включені у процес реагування на кризу та ліквідації її наслідків».²¹⁹ У доповіді за 2022 рік, присвяченій Україні, Комітет КПІ аналогічно заявив, що українська влада повинна «прискорити деінституціалізацію всіх осіб з інвалідністю», і закликав «усі зацікавлені сторони забезпечити, щоб міжнародні ресурси» були спрямовані не на інтернатні установи, а «на розвиток умов для незалежного проживання».²²⁰ Безсумнівно, проблему пошуку альтернативного житла для переміщених осіб похилого віку з інвалідністю не повинна вирішувати лише Україна: міжнародне співтовариство зобов'язане забезпечити належне включення людей із інвалідністю, зокрема осіб похилого віку з інвалідністю, у процеси надання гуманітарної допомоги, відбудови та розвитку, запобігаючи таким чином їх несправедливому і, можливо, незворотному поміщенню до інтернатних установ.²²¹

Право на незалежне життя в суспільстві поширюється на всіх людей із інвалідністю, незалежно від їхнього віку, економічного чи майнового стану.²²² Однак очевидна вразливість людей похилого віку до інституціалізації відображає те, яким чином права людей похилого віку перетинаються з наявними механізмами захисту прав людини, такими як Конвенція про права осіб з інвалідністю, але не захищені ними в повній мірі. Деякі з опитаних Amnesty International літніх людей, які перебувають в інтернатних установах, не мають інвалідності, але українське законодавство не вимагає, щоб літня людина мала інвалідність для того, щоб її помістили до інтернату, чого не можна сказати про молодих людей.

218 Комітет з прав людини, Керівні принципи щодо деінституціалізації, в тому числі у надзвичайних ситуаціях (раніше цитовано), п. 107.

219 Комітет з прав людини, Керівні принципи щодо деінституціалізації, в тому числі у надзвичайних ситуаціях (раніше цитовано), п. 113. 113.

220 Комітет з прав людини, Розділ про становище осіб з інвалідністю в Україні та в країнах, куди вони виїхали після 24 лютого 2022 року, внаслідок агресії проти України з боку Російської Федерації (буде включено до 27th Session Report, 9 вересня 2022 року).

221 КПІ, стаття 32; МПЕСКП, стаття 2(1).

222 Зауваження загального порядку № 5 КПІ (раніше цитоване), п. 8.

5.4 УМОВИ В УСТАНОВАХ

Дослідницька команда Amnesty International відвідали сім інтернатних установ в Україні, зокрема, чотири геріатричних (також відомих як установи для людей похилого віку та людей із інвалідністю) та три психоневрологічних установи в Харківській, Сумській, Чернігівській, Київській та Хмельницькій областях. Основною метою цих візитів було опитування мешканців/ок та персоналу про їхній досвід під час війни. Однак Amnesty International також опитувала людей про їхній досвід життя в установах у більш широкому контексті.

Ця доповідь не мала на меті поглиблений аналіз умов життя в установах. Дослідницька команда Amnesty International була зобов'язана отримати дозвіл керівництва установ, щоб їх відвідати, і мали змогу побувати лише в 7 установах. Тому висновки, наведені в цій доповіді, не є вичерпними і не обов'язково є репрезентативними для всіх установ або всіх зловживань, які там відбуваються.

Незважаючи на це, Amnesty International виявила кілька тривожних тенденцій, включно зі зловживаннями, нехтуванням, ізоляцією та сегрегацією мешканців/ок. Ці висновки підкреслюють небезпеку, яку становить для людей похилого віку та людей із інвалідністю перебування в інтернатних установах, навіть якщо це є короткостроковою відповіддю на масове переміщення. Ці зловживання роблять ще більш нагальною підтримку України з боку міжнародної спільноти в забезпеченні короткострокових і довгострокових варіантів житла для людей похилого віку та людей із інвалідністю, переміщених унаслідок війни.

Ці висновки викликають ще більше занепокоєння в контексті значного зменшення кількості візитів НПМ до закритих установ після початку повномасштабного вторгнення Росії: за даними веб-сайту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, із січня по жовтень 2022 року було здійснено трохи більше 100 візитів, порівняно з понад 900 за весь 2021 рік.²²³ Монітор НПМ повідомив Amnesty International, що після звільнення Уповноваженої Людмили Денісової у травні – крок, який засудили українські правозахисні організації та Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні.²²⁴ – новий Уповноважений Дмитро Лубінець досі не призначив представника, відповідального за нагляд за візитами НПМ, а також не призначив 24 регіональних представників/ць свого офісу, відповідальних за здійснення візитів на місцевому рівні.²²⁵ Монітор повідомив Amnesty International, що через розмір країни, відсутність цих критично важливих призначень та продовження конфлікту, здійснювати регулярні моніторингові візити надзвичайно складно, особливо до установ для людей із інвалідністю та людей похилого віку, розташованих у віддалених районах.²²⁶

223 Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, <https://ombudsman.gov.ua/> (дата звернення: 14 жовтня 2022 р.).

224 Zmina, «Правозахисники вимагають дотримання процедур та незалежного конкурсу на посаду Омбудсмана», 29 травня 2022 року, <https://zmina.ua/statements/pravozahysnyky-vumagayut-dotrymannya-proczedur-i-nezalezhnogo-konkursu-na-posadu-ombudsmana/>; Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, допис у Facebook, 31 травня 2022 року, <https://www.facebook.com/UNHumanRightsUkraine/posts/pfbidOw23vnFuVXRU2RRkJVMDLSxMZ3fxW6faCjsoQ3gBHBVuXXSA8Vu8cnbBce4Uc4jtl:> «Звільнення Уповноваженого з прав людини суперечить міжнародним нормам» (переклад з української Amnesty International).

225 Інтерв'ю за допомогою голосового зв'язку з монітором НПМ, 14 жовтня 2022 року.

226 Інтерв'ю за допомогою голосового зв'язку з монітором НПМ, 14 жовтня 2022 року.

НЕХТУВАННЯ ТА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ

Під час візитів до інтернатних установ дослідницька команда Amnesty International спостерігала тенденцію до нехтування та занедбаності. Люди з інвалідністю та люди похилого віку, особливо ті, що мають серйозні обмеження мобільності й потребують допомоги, щоб піднятися з ліжка та сісти в інвалідний візок, майже ніколи не піднімалися з ліжок і не отримували жодної підтримки чи допомоги, окрім годування та елементарної санітарії. Часто це відбувалося через брак персоналу для догляду за підопічними: наприклад, в одному з інтернатів Чернігівської області три працівники/ці доглядали за 42 особами у так званому «лежачому відділенні», де більшість людей не могли піднятися з ліжка без сторонньої допомоги.²²⁷ Подекуди переміщення через війну погіршило й без того низьку укомплектованість штату.²²⁸ В одному з закладів Харківської області, за оцінками головної медсестри, на 35 мешканців/ок так званого «лежачого» відділення припадає лише один/на доглядач(ка); у тому ж закладі п'ять із дев'яти лікарів/ок виїхали з країни.²²⁹

Хоча персоналу, опитаний Amnesty International, іноді стверджував, що підопічні отримують реабілітацію чи фізичну терапію, майже всі мешканці/ки інтернатних установ говорили, що їм не пропонували жодних подібних послуг. 76-річна Людмила мешкає в будинку для людей похилого віку та людей із інвалідністю у Харківській області вже чотири роки, вона не може ходити через низку інсультів. Плачучи протягом усього інтерв'ю, вона розповіла, що з моменту прибуття до інтернату її жодного разу не відвідували лікар(ка), і вона не отримувала жодної фізичної терапії:

Ніякого лікування немає, ані масажу, ані чогось подібного. Ніхто не допомагає перевертатися. Перевертають тільки коли вранці та ввечері міняють підгузник... Ми тут кинуті напризволяще.²³⁰

«Надія», 86-річна жінка, яка мешкає в інтернаті в Сумській області, розповіла, що раніше пересувалася на інвалідному візку, але в останні роки її здоров'я погіршилося, і вона майже не вставала з ліжка: «Тут немає ніякого лікування... Тут гарний [персонал], але деяких з них я повинна сто разів просити, щоб [допомогли мені] попісати. Я їм набридла. Навіть якщо вони будуть зі мною погано поводитися, хто мені повірить? Я хочу померти».²³¹

В інтерв'ю Amnesty International деякі співробітники/ці висловлювали дискримінаційні думки щодо людей похилого віку, припускаючи, що вони менше потребують догляду, ніж молодші мешканці з інвалідністю. Директор одного з інтернатів для людей похилого віку та осіб з інвалідністю, де на 60 мешканців/ок припадало близько чотирьох доглядальників/ць, припустив, що таке співвідношення персоналу є прийнятним для людей похилого віку: «Якщо людина молода і потрапила в автокатастрофу, вона повинна мати доступ до реабілітації. Послуги, які ми маємо тут, найкраще підходять для бабусь та дідусів».²³²

²²⁷ Особисті інтерв'ю з персоналом установи, 4 липня 2022 року.

²²⁸ Amnesty International у листі до Міністерства соціальної політики від 2 листопада 2022 року звернулася до українського уряду з проханням надати інформацію про укомплектованість установ під час війни.

²²⁹ Особисте інтерв'ю з головною медсестрою закладу, 16 червня 2022 року. У деяких випадках, за словами головної медсестри, медичний персонал звертався за консультаціями дистанційно.

²³⁰ Особисте інтерв'ю з «Людмилою», 16 червня 2022 року.

²³¹ Особисте інтерв'ю з «Надією», 15 червня 2022 року.

²³² Особиста бесіда з директором закладу, 5 липня 2022 року.

Висновки Amnesty International щодо нехтування підтверджуються роботою інших моніторингових організацій. Наприклад, НПМ, у своєму щорічному звіті за 2020 рік зазначив, що у відвіданих установах «99% [підопічних] з обмеженою мобільністю та прикутих до ліжка позбавлені можливості прогулянок на свіжому повітрі».²³³

В одній психоневрологічній установі четверо підопічних повідомили Amnesty International про те, що вони зазнавали фізичного насильства та жорстокого поведження або були їх свідками.²³⁴ Одна людина розповіла, що персонал бив підопічних, коли ті, наприклад, не приймали ліки.²³⁵ За словами іншої, у відповідь на проблеми з поведінкою персонал застосовував заспокійливі препарати, щоб покарати людей: «Якщо ти їм слово поперек скажеш, вони тебе вколють».²³⁶ Інші спостерігачі, включно з Моніторинговою місією ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ) та НПМ, задокументували випадки катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання в низці психоневрологічних установ в Україні – подібні до тих, про які дізналася Amnesty International.²³⁷

Нехтування, фізичне насильство та неналежне використання психотропних або інших видів медикаментів для контролю поведінки є поширеною практикою в інтернатних установах по всьому світу, що задокументовано в численних звітах правозахисних організацій.²³⁸ У доповіді Спеціального доповідача ООН з прав людей із інвалідністю за 2019 рік було встановлено, що «обмеження свободи на підставі інвалідності є масштабним порушенням прав людини», яке призводить до того, що люди страждають від «додаткових порушень прав людини, таких як примусове лікування, ізоляція та застосування засобів обмеження руху».²³⁹ Серед іншого, у доповіді міститься заклик до держав запровадити плани деінституалізації, які б мали «чіткі часові рамки та конкретні індикатори ефективності, оголосити мораторій на прийом людей до інституцій та забезпечити розвиток адекватної підтримки з боку громадськості».²⁴⁰ Як зазначалося вище, Україна наразі має план початку закриття установ для дітей, але не має еквівалентного плану деінституціалізації для дорослих.

²³³ Національний превентивний механізм України, «Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Стан реалізації Національного превентивного механізму у 2020 році» (раніше цитована), с. 84.

²³⁴ Особисті інтерв'ю з чотирма мешканцями інтернату в Чернігівській області, 4 липня 2022 року.

²³⁵ Особисті інтерв'ю з чотирма мешканцями інтернату в Чернігівській області, 4 липня 2022 року.

²³⁶ Особисті інтерв'ю з чотирма мешканцями інтернату в Чернігівській області, 4 липня 2022 року.

²³⁷ Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), *Доповідна записка: Ситуація з правами людини осіб з інтелектуальними та психосоціальними порушеннями в Україні* (раніше цитована), пп. 55-56.

²³⁸ Х'юман Райтс Вотч, *Покинуті державою: Насильство, нехтування та ізоляція дітей з інвалідністю в російських дитячих будинках*, 15 вересня 2014 року, <https://www.hrw.org/report/2014/09/15/abandoned-state/violence-neglect-and-isolation-children-disabilities-russian>; Human Rights Watch, *Казахстан: Діти в установах ізольовані, піддаються жорсткому поводженню, 17 липня 2019 року*, <https://www.hrw.org/news/2019/07/17/kazakhstan-children-institutions-isolated-abused>; Human Rights Watch, *«Вони залишаються, поки не помруть»: Життя в ізоляції та зневазі в установах для людей із інвалідністю в Бразилії*, 23 травня 2018 р., <https://www.hrw.org/report/2018/05/23/they-stay-until-they-die/lifetime-isolation-and-neglect-institutions-people>.

²³⁹ Доповідь Спеціального доповідача з питань прав осіб з інвалідністю, Доповідь: *Права осіб з інвалідністю, 11 січня 2019 року*, UN Doc. A/HRC/40/54, п. 85.

²⁴⁰ Доповідь Спеціального доповідача з прав осіб з інвалідністю, Доповідь: *Права осіб з інвалідністю* (раніше цитована), п. 86(с).

ІЗОЛЯЦІЯ ТА ОБМЕЖЕННЯ НА ПЕРЕСУВАННЯ

У всіх семи установах, які відвідала Amnesty International, персонал повідомив, що більшість людей, які потрапляють до них, залишаються в системі інтернатних установ на все життя. Соціальна працівниця одного з психоневрологічних інтернатів Харківської області, яка пропрацювала там 13 років, пригадала лише два випадки, коли хтось залишив інтернат. Вона так висловилася щодо інших людей, які там перебувають: «Вони невиліковні».²⁴¹

Директор інтернату в Чернігівській області також повідомив, що за вісім років не було жодного випадку втечі підопічних.²⁴² Багато мешканців/ок, опитаних Amnesty International, особливо в психоневрологічних інтернатах, мешкали там або в інших установах десятиліттями.

Окрім того, що люди похилого віку та люди з інвалідністю, які перебували в інтернатних установах, мешкали там протягом тривалого часу, їм майже ніколи не дозволяли залишати інтернат без дозволу персоналу. Багато установ розташовані у віддалених сільських районах або частинах міст, куди не їздить громадський транспорт. Як наслідок, у більшості випадків люди, які мешкають в інтернатних установах, майже ніколи не виходять за їх територію. Один 74-річний мешканець розповів, що він не виходив за ворота установи, у якій мешкав, протягом чотирьох років.²⁴³ В одному з інтернатів Чернігівської області мешканці/ки повідомили, що їх не випускають за ворота, а одна жінка розповіла, що її перевели до палати для так званих «деструктивних» мешканців/ок у якості покарання – після того, як вона вийшла за ворота установи.²⁴⁴

Відмова у правоздатності, яка зазвичай означає, що люди з інвалідністю позбавляються доступу до їхніх пенсій або інших доходів, ще більше закріплює неспроможність деяких мешканців покинути установу – почасти через те, що вони не мають грошей, оплатити транспорт або будь-що інше. 77-річний мешканець психоневрологічного інтернату, який перебуває там вже кілька десятиліть, сказав: «Я не виходжу за ворота інтернату. Грошей у мене немає, [з моєї пенсії] син купує мені... певні продукти. Ось це і є недієздатність. Я не можу розпоряджатися власними грошима».²⁴⁵

Незалежно від інвалідності чи віку, усі люди мають право на свободу пересування, яке інтернатні установи порушують – особливо, коли вони перешкоджають мешканцям/кам вільно виходити за межі їх території.²⁴⁶

²⁴¹ Особисте інтерв'ю з соціальним працівником установи в Харківській області, 14 червня 2022 року.

²⁴² Особисте інтерв'ю з директором закладу в Чернігівській області, 4 липня 2022 року.

²⁴³ Особисте інтерв'ю з мешканцем установи, 14 червня 2022 року.

²⁴⁴ Особисте інтерв'ю з мешканцями закладу, 4 липня 2022 року.

²⁴⁵ Особисте інтерв'ю з мешканцем установи, 14 червня 2022 року.

²⁴⁶ МПГПП, стаття 12; Зауваження загального порядку № 5 (раніше цитована), пункт 9.

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В РОСІЇ ТА НА ОКУПОВАНИХ РОСІЄЮ ТЕРИТОРІЯХ

Amnesty International не змогла відвідати Росію або окуповані Росією частини України, щоб дослідити ситуацію літніх людей, які там мешкають або були переміщені туди, оскільки доступ до цих територій міжнародних правозахисних організацій та організацій, що надають гуманітарну допомогу, є вкрай обмеженим. Водночас, кілька рідних людей похилого віку, які були поміщені до установ у Росії або на окупованих Росією територіях, висловлюють серйозне занепокоєння долею літніх людей із інвалідністю, які там перебувають.

91-річна Валентина разом із донькою, онуком та 84-річним чоловіком ховалася в багатоповерховому будинку в Лівобережному районі Маріуполя, найсхіднішому районі міста. Її донька та онук втекли пішки 20 березня, але не змогли взяти з собою ані Валентину, ані її чоловіка, які мають обмежену мобільність. Валентина та її чоловік були останніми людьми, що лишилися в їхньому будинку. 10 квітня Валентині вдалося зупинити російського солдата, щоб попросити про евакуацію. Її чоловіка довелося нести на ношах. Їх відвезли на російський блокпост у селищі на східній околиці Маріуполя, де вони простояли в черзі кілька годин. За словами Валентини, у якийсь момент приїхали медичні працівники з підконтрольної Росії «Донецької народної республіки» (ДНР)²⁴⁷ і забрали її чоловіка на машині швидкої допомоги:

Мені не сказали, куди його везуть. Просто швидко забрали і не сказали куди. Мої речі поклали до іншої машини.

Я просила їх, будь ласка, візьміть мене з собою... Натомість вони відвезли мене в Старобешеве [у самопроголошеній ДНР].²⁴⁸

Валентина розповіла, що після проходження «фільтрації» (інвазивного процесу перевірки, яку проводять російські сили та їхні проксі) їй повідомили, що вона має сісти на автобус до Таганрога. За її словами, вона не мала можливості обрати місце призначення.²⁴⁹ У Таганрозі Валентині сказали, що її відправлять далі, до Тольятті, в центральну частину Росії. Поки дочка Валентини, Любов, перебувала в Росії, вона змогла знайти матір через волонтерів у Таганрозі та запобігти її перевезенню до Тольятті.²⁵⁰ Вони витратили кілька тижнів, намагаючись знайти батька Любові, і врешті-решт дізналися, що він у лікарні в Донецьку. Персонал лікарні сказав, що його випишуть і відправлять до закладу для людей із інвалідністю. Любов пізніше виїхала до Естонії. Вона розповідає:

²⁴⁷ Посилання на самопроголошену «ДНР» має на меті відрізнити це утворення від частин України, які перейшли під контроль Росії в певний момент після лютого 2022 року, і не надає жодного суверенітету чи легітимності цим утворенням, які Amnesty International визнає юридично частиною України. Як держава-окупант, Росія несе відповідальність за порушення, вчинені на підконтрольних їй територіях, включаючи самопроголошену «ДНР».

²⁴⁸ Інтерв'ю за допомогою голосового дзвінка з Валентиною, 4 жовтня 2022 року.

²⁴⁹ Інтерв'ю за допомогою голосового дзвінка з Валентиною, 4 жовтня 2022 року.

²⁵⁰ Інтерв'ю за допомогою голосового зв'язку з Валентиною та Любов'ю, 4 жовтня 2022 року.

Я не могла поїхати [за ним] туди, тому що «ДНР» – це небезпечне місце. Я не хотіла їхати одна, тому що я не змогла б його нести, але також не хотіла брати з собою сина, бо він молодий [призовного віку]. Що я могла зробити? Це був глухий кут... [Коли ми розмовляємо з батьком], він постійно плаче. Він відчуває, що його покинули.²⁵¹

За словами Любові, батько повідомив їй по телефону, що в установі він отримав російське громадянство, але вона не знає точно, за якою процедурою це відбулося.²⁵²

Amnesty International поспілкувалася з іншою жінкою, «Оленою», яку розлучили з 82-річною матір'ю в Маріуполі, у перші дні повномасштабного вторгнення. У березні Олена змогла евакуюватися до підконтрольного українському уряду Запоріжжя, але її мати, яка ховалася на Лівому березі Маріуполя, була змушена втекти до підконтрольної Росії «ДНР». «Я отримала повідомлення на вайбер з Донецька. Від [колишніх] колег моєї мами... Вони не дали мені з нею поговорити, але сказали, що вона там, у будинку для людей похилого віку», – розповіла Олена. – «Я запитала, чи я можу з нею поговорити, але мені не дозволили».²⁵³

Олена змогла коротко поговорити зі своєю матір'ю по телефону у травні 2022 року – після того, як її матір перевезли до будинку для людей похилого віку в Росії, більш ніж за 1000 кілометрів від Маріуполя. За словами Олени, там її матері сказали, що вона має подати документи для отримання посвідки на проживання і що це займе щонайменше три місяці. Олена зазначила, що їй було важко отримати більше інформації від матері, у якої не було смартфона, а телефонні дзвінки на відкриту лінію коштували дорого та могли прослуховуватися. Олена сказала, що вона хотіла б поїхати до Росії, щоб допомогти своїй матері повернутися на батьківщину, але вона побоюється, що там її можуть переслідувати та затримати як активістку, яка займається громадською діяльністю в Україні.²⁵⁴

Як Amnesty International задокументувала раніше, Росія вчиняє воєнний злочин, незаконно депортуючи та переміщуючи цивільних осіб із України, зокрема людей похилого віку та людей із інвалідністю. Оскільки примусове переміщення та депортація здійснюються в рамках широкомасштабного та систематичного нападу на цивільне населення України, ці дії, імовірно, можуть вважатися злочином проти людяності.²⁵⁵ Ці випадки свідчать, що інституціоналізація людей похилого віку з інвалідністю після їхнього переміщення до Росії або окупованих Росією територій з великою імовірністю ускладнює їхнє возз'єднання з сім'ями або повернення до України чи іншої безпечної країни.

6. НЕБЕЗПЕЧНІ ЖИТЛОВІ УМОВИ

«Мені страшно виходити з дому. За 114 днів війни я шість разів була на вулиці... Безсоння мучить. Вночі ми не вмикаємо світло, бо боїмося, тому лежимо тут у темряві. Я просто хочу, щоб ця війна закінчилася».

71-річна Ірина з Харкова, мешкає у квартирі, що постраждала від обстрілу касетними боеприпасами з боку російських військ²⁵⁶

Amnesty International опитала десятки літніх людей, які не захотіли або не змогли евакуюватися, хоча вони мешкають у районах, що безпосередньо постраждали від російських нападів. Іноді літні люди боялися лишити без нагляду своє житло, найцінніше, що у них є, через загрозу пограбування; інші лишалися через емоційну прив'язаність до своїх домівок та землі, через відсутність ресурсів або можливості переїхати, або через те, що їм було складно отримати інформацію про евакуацію та доступні маршрути. Унаслідок цього, люди похилого віку часто лишалися на територіях, де їхня безпека та здоров'я були під постійною загрозою. Деякі з них були вбиті або поранені під час бойових дій. Інші постраждали від обстрілів, унаслідок яких осколки потрапляли до квартир, де вони ховалися. Нерідко люди похилого віку не йшли до підвалів або бомбосховищ під час обстрілів; часто тому, що ті були для них фізично недоступні, в інших випадках тому, що просто вирішили цього не робити.

Люди похилого віку іноді лишаються на територіях, що опинилися під російською окупацією. Хоча інформації про окуповані Росією райони в цілому мало, деякі джерела свідчать, що літні люди лишаються там частіше, ніж інші групи населення: наприклад, у Маріуполі, за оцінками міської влади, відсоток пенсіонерів у складі населення міста подвоївся порівняно з довоєнним періодом, незважаючи на загальне зниження кількості населення.²⁵⁷ За словами респондентів/ок,

256 Особисте інтерв'ю з Іриною, 17 червня 2022 року, Харків, Україна.

257 Главком, «Як змінилася кількість населення Маріуполя: Радник мера оприлюднив цифри», 7 червня 2022 року, <https://glavcom.ua/ru/news/kak-izmenilos-kolichestvo-naseleniya-mariupolya-sovetnik-mera-obnarodoval-cifry-851349.html> Інтерв'ю за допомогою голосового зв'язку з «Богданом», 17 травня 2022 року.

251 Інтерв'ю за допомогою голосового дзвінка з Любов'ю, 4 жовтня 2022 року.

252 Інтерв'ю за допомогою голосового дзвінка з Любов'ю, 4 жовтня 2022 року.

253 Інтерв'ю за допомогою голосового зв'язку, 18 квітня 2022 року та 2 липня 2022 року.

254 Інтерв'ю за допомогою голосового зв'язку, 18 квітня 2022 року та 2 липня 2022 року.

255 Amnesty International, 'Like a Prison Convoy': Russia's Unlawful Transfer and Abuse of Civilians in Ukraine During 'Filtration', (previously cited).

на окупованих Росією територіях медичні послуги надаються обмежено і відчувається серйозний дефіцит ліків, що наражає на більший ризик літніх людей, багато з яких мають проблеми зі здоров’ям.²⁵⁸

Дослідницька команда Amnesty International опитала літніх людей, які мешкають у пошкоджених унаслідок бойових дій будинках без дахів та вікон. Незрозуміло, як ці люди переживуть зиму в таких умовах, адже більшість із них не мають коштів на оплату ремонту. Amnesty International також опитала багатьох літніх людей, що мешкали у районах, де немає електрики, води, газу, доступу до продуктових магазинів та аптек. Наприклад, у багатьох найбільш постраждалих від конфлікту районах Харкова люди похилого віку складали більшість серед тих, хто не виїхав. Немає сумнівів, що з наближенням зими люди, які мешкають у таких умовах, будуть зазнавати ще більшого ризику інституціалізації.

6.1 РИЗИКИ ДЛЯ БЕЗПЕКИ ТА ЗДОРОВ’Я

Amnesty International поспілкувалася з десятками літніх людей (та родичами літніх людей), які лишилися на територіях, постраждалих від російських нападів або окупованих російськими військами – часто після того, як інші члени родини втекли. Літні люди лишалися там з різних причин, але для багатьох значну роль відіграло бажання захистити свої домівки та відсутність прийнятних альтернативних варіантів житла на новому місці. Унаслідок цього, вони ризикували зазнати поранень або загинути під час обстрілів чи інших нападів, або мешкали в районах, де не було медичних закладів.

Деякі з літніх людей, які залишилися, загинули. 40-річна Лідія Ярош не чує. До війни вона мешкала у Гостомелі Київської області зі своїм чоловіком, що має порушення слуху, 16-річним сином, свекрухою та дядьком. Більшість членів родини евакуювалися з міста 11 березня, але 86-річний дядько Лідії, Микола Трухан, залишився. Він загинув, коли у будинок, де він мешкав, влучив снаряд. Лідія розповіла:

Моя теща побігла до нього, коли ми евакуювалися... Вона намагалася переконати його виїхати, але він сказав, що ні, я не поїду, я не хочу залишати свого собаку і свій дім... Кілька днів все було добре, але деь за тиждень після того, як ми евакуювалися... на будинок впав снаряд і він одразу ж загорівся²⁵⁹

Станом на 31 жовтня 2022 року УВКПЛ зафіксувало 16295 цивільних жертв та постраждалих серед населення України: 6430 загиблих і 9865 поранених.²⁶⁰ В електронному листі до Amnesty International УВКПЛ повідомило, що у випадках, коли був відомий вік жертв та постраждалих, люди старші 60 років становили близько 30% від загальної кількості (як протягом 2014-2021 років, так і у 2022 році). Зокрема, з 24 лютого по 5 вересня 2022 року люди похилого віку складали 34%

²⁵⁸ Співбесіди особисто та за допомогою голосових дзвінків, червень-жовтень 2022 року.

²⁵⁹ Інтерв’ю Amnesty International по відеозв’язку з Лідією Ярош, 19 квітня 2022 року.

²⁶⁰ Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), “Ukraine: civilian casualty update 31 October 2022”, 31 жовтня 2022, <https://www.ohchr.org/en/news/2022/10/ukraine-civilian-casualty-update-31-october-2022>

загиблих (у випадках, коли вік був відомий), і 28% поранених, що значно перевищує їхню частку в загальній кількості населення.²⁶¹

Наприклад, у Харкові, де до війни мешкало 1,4 мільйона людей, а станом на липень 2022 року кількість мешкаїнців скоротилася приблизно до 700 000 - 800 000,²⁶² літні люди часто були єдиними особами, яких дослідники/ці Amnesty International зустрічали у дворах або в чергах за гуманітарною допомогою у найнебезпечніших частинах міста у червні. Літні люди також часто були останніми з тих, хто лишився у багатоквартирних будинках. Наприклад, 63-річний «Микола», який мешкав на Салтівці (мікрорайоні, що зазнав інтенсивних російських обстрілів), розповів, що з мешканців його під’їзду (близько 40 квартир) лишився він один.²⁶³

Численні обстріли Харкова також призвели до загибелі людей похилого віку. Amnesty International задокументувала кілька російських обстрілів із використанням касетних боєприпасів у квітні, унаслідок чого літні люди були вбиті біля їхніх домівок.²⁶⁴ За повідомленнями ЗМІ, що заслуговують на довіру, подальші російські атаки на Харків також призвели до загибелі літніх людей – зокрема, обстріл Чугуївського району, в результаті якого загинули 60 і 68-річний чоловіки та 70-річна жінка,²⁶⁵ а також обстріл гуртожитку для глухих, в результаті якого загинуло щонайменше 19 осіб, серед яких вочевидь було багато людей похилого віку.²⁶⁶

Ірина, 71-річна жінка, що має труднощі з ходьбою, мешкає зі своїм чоловіком у північному районі Харкова, який сильно постраждав від російських обстрілів. Наприкінці червня з 20 квартир у їхньому будинку були заселені лише дві, і в обох мешкали літні люди з інвалідністю. Ірина розповіла, що вона та її 80-річний чоловік, який має онкологічну хворобу, не змогли б виїхати з міста через стан його здоров’я. Коли 28 лютого у дворі вибухнув касетний боєприпас, випущений російськими військами (підтверджено Лабораторією кризових доказів Amnesty International),²⁶⁷ осколки влетіли до вітальні та кухні їхньої квартири на першому поверсі. Під час інтерв’ю, проведеного майже чотири місяці по тому, Ірина та її чоловік все ще спали у ванній кімнаті, яка не має вікон, на дошці, покладеній над ванною. Волонтери допомагають, приносячи подружжю їжу та ліки. Ірина розповіла:

Я боюся виходити з дому. За 114 днів війни я шість разів була на вулиці... Безсоння мучить, вночі ми не хочемо вмикати світло, бо боїмося, тому лежимо тут у темряві. Я просто хочу, щоб ця війна закінчилася.²⁶⁸

²⁶¹ Представник УВКПЛ, електронний лист до Amnesty International, 12 вересня 2022 р., у справі Amnesty International. З 24 лютого до 5 вересня 2022 року УВКПЛ змогло встановити вік людей у 2 193 із 5 718 зареєстрованих випадків, а також у 2 509 випадках із 8 199 випадків поранення цивільних осіб.

²⁶² Новини Live, «Стало відомо скільки людей виїхало з Харкова за час війни» (раніше цитовано).

²⁶³ Особисте інтерв’ю з «Миколою», 19 червня 2022 року, Харків, Україна.

²⁶⁴ Amnesty International, «Будь-хто може померти в будь-який час»: Невибіркові напади російських сил у Харкові, Україна (раніше цитовано).

²⁶⁵ New Voice Ukraine, «Значні руйнування»: вночі РФ обстріляла Чугуїв Харківської області снаряди влучили в житлові будинки, троє загиблих», 16 липня 2022 року, <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/obstril-chuguyeva-16-lipnya-snaryadi-vluchili-v-shkolu-magazin-budinki-no-vini-ukrajini-50256820.html>

²⁶⁶ Суспільне «Пошуки людей під завалами гуртожитку на Салтівці завершені: Загинули 19 мешканців», 22 серпня 2022 року, <https://sus-pilne.media/273740-posuki-ludej-pid-zavalami-gurtozitku-na-saltivci-zaverseni-zaginuli-19-ludej/>

²⁶⁷ Amnesty International, повідомлення у Twitter, 3 березня 2022 року, <https://twitter.com/amnesty/status/1499357512193220610?s=20&t=AnkNB1hmbX-a3XOh6n5Huw>: «Нова тема - Лабораторія кризових доказів @amnesty задокументувала 3 напади, що можуть бути військовими злочинами, в результаті яких загинуло щонайменше 9 цивільних осіб, включаючи дітей, у #Харків 28 лютого, приблизно в той самий час, коли розпочалися мирні переговори на кордоні з Білоруссю».

²⁶⁸ Особисте інтерв’ю з Іриною, 17 червня 2022 року, Харків, Україна.

Під час інтерв'ю літні люди з окупованих російськими військами районів, часто розповідали, що їм було важко покинути свої домівки, навіть якщо вони стикалися з надзвичайно складними умовами життя. За оцінками представників мерії Маріуполя, який у травні був повністю окупований російськими військами,²⁶⁹ з 100 000 - 120 000 мешканців, що лишилися у місті, близько 46 000 – це пенсіонери. Хоча загальна кількість людей похилого віку, порівняно з довоєнним рівнем, значно зменшилася, відсоток пенсіонерів подвоївся.²⁷⁰

“65-річний «Богдан» до війни мешкав у Маріуполі з дружиною. Його донька та онук, які мешкали у сусідньому будинку, покинули місто невдовзі після 23 березня, коли почалася евакуація. Богдан не хотів виїжджати, але врешті-решт 19 квітня був змушений втекти через страх за своє здоров'я. Його 63-річна дружина залишилася, щоб захистити майно сім'ї, яке, за словами, Богдана, вони не готові були просто покинути:

Ми їли десь раз на день, і то не дуже багато... Я маю різні захворювання після [служби в армії у 1980-х роках], і моє здоров'я почало погіршуватися... Ми з дружиною поговорили про це, враховуючи ризик мародерства [пограбування майна], і вирішили, що через мої проблеми зі здоров'ям дружина лишиться, а я поїду.²⁷¹

Через низку проблем, зокрема з міркувань безпеки респондентів, а також через відсутність електрики та блокування мобільного зв'язку російськими силами, Amnesty International змогла опитати лише кількох літніх людей, які провели тривалий час на територіях, окупованих російськими або підконтрольними Росії силами. Проте всі опитані з окупованих територій розповіли, що під час бойових дій отримати медичну допомогу було складно або зовсім неможливо. Українські посадовці з окупованих територій, таких як Херсонська, Маріупольська та Харківська області, вказували на значний дефіцит критично важливих ліків, зокрема, ліків від діабету, туберкульозу та раку.²⁷² Це створює особливу небезпеку для людей похилого віку, які частіше мають проблеми зі здоров'ям.²⁷³

“64-річна «Світлана» має квартиру в Харкові, але перші кілька місяців війни вона провела зі своєю сім'єю в селі за містом, яке було окуповане контрольованими Росією силами в перші дні вторгнення. 28 квітня 61-річний брат Світлани втратив свідомість, коли вони садили кукурудзу. Місцева медсестра прийшла і сказала, що у нього стався інсульт. Вона порадила родині госпіталізувати чоловіка. Швидка допомога не працювала, але сім'я заплатила за таксі, і його поклали в реанімацію.²⁷⁴ Світлана розповіла:

269 The Washington Post, «Ukraine ends bloody battle for Mariupol; Azovstal fighters evacuated», 17 травня 2022 р., <https://www.washingtonpost.com/world/2022/05/17/azovstal-mariupol-fighters-ukraine-steelworks/>

270 Главком, «Як змінилася кількість населення Маріуполя: Радник мера оприлюднив цифри», 7 червня 2022 року, <https://glavcom.ua/ru/news/kak-izmenilos-kolichestvo-naseleniya-mariupolya-sovetnik-mera-obnarodoval-cifry-851349.html>

271 Інтерв'ю за допомогою голосового зв'язку з “Богданом”, 17 травня 2022 року.

272 Суспільне, «На Херсонщині через окупацію військовими РФ залишається критичною ситуація з ліками», 23 червня 2022 року, <https://suspiine.media/247714-na-hersonsini-cerez-okupaciju-vijskovimi-rf-zalisaetsa-kritichnou-situacia-z-likami/>; Newsweek, “Маріупольські діабетики, онкохворі помирають від браку ліків, 4 липня 2022 р., <https://www.newsweek.com/mariupol-diabetics-cancer-patients-dying-drug-short-age-mayor-1721587>; Суспільне, «Роблять неможливе”: як працюють медики на окупованих територіях Харківщини», 9 серпня 2022 р., <https://suspiine.media/269512-roblat-nemozlive-ak-pracuut-mediki-na-okupovanih-teritoriah-harkivsini/>

273 Організація економічного співробітництва та розвитку, «Хронічні захворювання та інвалідність серед людей похилого віку», <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/f44c34f1-en/index.html?itemId=/content/component/f44c34f1-en> (дата перегляду: 2 листопада 2022 р.).

274 Особисте інтерв'ю з «Світланою», 19 червня 2022 року, Харків, Україна.

У лікарні не було електрики. Ми мали платити за всі ліки та харчування. Там не було води, тому він змушений був виходити на вулицю, щоб сходити в туалет. Наступного дня його випасали. Моя невістка запитала: «Як ви можете його виписувати?». Вони відповіли: «Ми не можемо його тут тримати, тут немає ані електрики, ані води».

Вони нічого не могли зробити – не могли зробити електрокардіограму, не могли зробити енцефалограму, у них не було ліків. Сказали везти його [через лінію фронту] до Харкова... Як? Потім сказали забирати його додому.²⁷⁵

Родина шукала способи знайти ліки для брата Світлани, оскільки аптека у їхньому селі була зачинена з перших днів війни. 5 травня брат Світлани помер після другого інсульту. Світлана показала Amnesty International довідку з місцевої лікарні, що підтверджує дату його смерті.²⁷⁶ Самій Світлані, у якої за кілька днів після початку війни закінчилися ліки від високого тиску, вдалося повернутися до Харкова за допомогою волонтерів – вони перевезли її через лінію фронту.²⁷⁷

За кілька місяців після початку конфлікту представники двох міжнародних гуманітарних організацій повідомили Amnesty International, що у них досі немає гарантії безпечного проїзду для доставки допомоги в окуповані райони і що це мало особливо негативний вплив на розташовані там медичні установи.²⁷⁸ На надзвичайній сесії в березні 2022 року Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію, яка засуджує Росію за перешкоджання доставці гуманітарної допомоги в частини України, що знаходяться під її контролем,²⁷⁹ ООН заявила, що після чотирьох місяців конфлікту необхідність гарантувати безпечний доступ для допомоги тільки посилилася.²⁸⁰ Перешкоджання, а часом і відверта відмова Росії надата доступ для гуманітарної допомоги є порушенням міжнародного гуманітарного права, яке передбачає, крім іншого, особливий захист для вільного транспортування медичних матеріалів та обладнання.²⁸¹

6.2 НЕБЕЗПЕЧНІ ЖИТЛОВІ УМОВИ

Amnesty International опитала багатьох літніх людей, які живуть без електрики, газу та водопроводу, у чиїх домівках вікна та дахи були пошкоджені настільки, що більше не захищають від дощу, снігу та холоду. Невідомо, коли у районах, які регулярно потерпають від обстрілів, будуть відновлені комунальні послуги. Багато хто не має можливості оплатити ремонт своїх домівок. У деяких випадках волонтер(к)и або міська влада пропонували літнім людям альтернативне житло, наприклад, у гуртожитку або інтернатній установі, але багато з них відмовилися, посиляючись на погані санітарні умови, фізичну недоступність або віддаленість цих закладів.

275 Особисте інтерв'ю з «Світланою», 19 червня 2022 року, Харків, Україна.

276 Свідectво про смерть брата Світлани, датоване 5 травня 2022 року. Побачила Amnesty International.

277 Особисте інтерв'ю з «Світланою», 19 червня 2022 року, Харків, Україна.

278 Інтерв'ю за допомогою голосового зв'язку з гуманітарною організацією, що працює в Україні, 15 липня 2022 року; та особисте інтерв'ю з гуманітарною організацією, що працює в Україні, 30 червня 2022 року.

279 Новини ООН, «Україна: Генеральна Асамблея переважною більшістю голосів ухвалила резолюцію з вимогою доступу до допомоги», 24 березня 2022 року, <https://news.un.org/en/story/2022/03/1114632>

280 Новини ООН, «Україна: Через чотири місяці після російського вторгнення гуманітарні потреби посилюються», 30 червня 2022 року, <https://news.un.org/en/story/2022/06/1121702>

281 МКЧХ, Звичайне МГП, Правило 55; Четверта Женевська конвенція, Стаття 23.

↑ Ірина у своїй ванній кімнаті, де вони з чоловіком сплять під час обстрілів у Харкові, Україна
© Amnesty International
→ Ірина та уламок від обстрілу касетними снарядами, який вона знайшла у своєму домі в Харкові, Україна
© Amnesty International

↑ Ганна Селівон у своєму зруйнованому будинку в Чернігові, Україна © Amnesty International

↑ Літній чоловік рубає дрова, тому що в його домі немає електропостачання чи опалення на Харківщині, Україна © Amnesty International

↑ Алма Сукретна перед гаражем її зруйнованого будинку в Чернігові, Україна
 © Amnesty International
 → Літній чоловік без електрики чи газу кип'ятить воду на каністрі на Харківщині, Україна
 © Amnesty International

↑ Ольга Кот перед своїм домом, що зазнав тяжких пошкоджень під час обстрілів у Чернігові, Україна © Amnesty International

76-річна Ганна Селівон мешкала у двоповерховому будинку на околиці Чернігова. У березні її район перетворився на лінію фронту між українськими та російськими військами. Десятки будинків були зруйновані. Ганна розповіла:

Всі з нашої вулиці виїхали. Лишилися тільки я і ще дві літні жінки, обом близько 70 років. Одна з них має інвалідність. Нам просто не було куди йти. Я ховалася в ямці у моєму погребі... 29 березня був дуже сильний обстріл, і коли я вийшла [з погреба], то побачила, що летить полум'я ... що [мій будинок] горить. У мене ноги не йшли, я просто не могла зрушити з місця.²⁸²

Будинок Ганни був майже повністю зруйнований. На момент проведення інтерв'ю у липні 2022 року, дах тримався лише над частиною ванної кімнати, де волонтери поклали у ванну матрац, щоб Ганна могла там спати. Ганна розповіла, що їй пропонували місце в гуртожитку, але він знаходився занадто далеко від міста. Іноді вона спала у ванні, іноді лишалася у подруги неподалік. У будівельній компанії їй сказали, що лише ремонт фундаменту її будинку коштуватиме 10 000 гривень (270 доларів США). Вона отримує пенсію у розмірі 3 000 гривень на місяць і протягом трьох місяців отримувала фінансову допомогу у розмірі 2 200 гривень від французької організації.²⁸³

82-річна Ольга Кот та її 54-річна донька мешкали в одноповерховому будинку в районі Чернігова, який сильно постраждав від бойових дій. У середині березня вони були змушені тікати з дому і разом з 23 іншими людьми сховалися у підвалі сусіднього багатоквартирного будинку. Група планувала евакуюватися, але Ольга, її донька та ще чотири літні жінки лишилися там.

Ольга розповіла: «Вони [інші люди з підвалу] змогли дійти пішки до школи, звідки їх евакуювали... Прийшли солдати і сказали [тим з нас, хто лишився], що ми повинні залишити [підвал]. Ми хотіли виїхати, вони сказали, що за нами приїде автобус, але ніхто не приїхав».²⁸⁴

Коли у квітні, після припинення бойових дій у Чернігові, вони повернулися до свого дому, вся будівля була посічена осколками. Під час дощу зі стелі в кожній з чотирьох кімнат текла вода. За допомогою волонтерів Ользі та її доньці вдалося залатати дах в одній кімнаті, щоб там можна було спати, але в інших кімнатах дах продовжував текти, і в будинку не було ані електрики, ані води, ані газу.

58-річна Алла Сукретна мешкала в тому ж районі Чернігова, що й Ольга, разом зі своїм 68-річним чоловіком. Вона хворіла на Covid-19, коли почалося повномасштабне вторгнення, і не змогла піти до найближчого бомбосховища. 13 березня подружжя почуло сильний вибух, і їхній будинок охопив вогонь – вцілів лише гараж. Її чоловік зламав собі ребра, намагаючись відчинити завалені вхідні двері. Подружжя було змушене залишити свій дім і станом на липень мешкало в підвалі училища неподалік.²⁸⁵ У вересні училище мало знову почати роботу, і директор попросив переселенців виїхати. Алла розповіла:

²⁸² Особисте інтерв'ю з Ганною Селівон, 4 липня 2022 року, Чернігів, Україна.

²⁸³ Особисте інтерв'ю з Ганною Селівон, 4 липня 2022 року, Чернігів, Україна.

²⁸⁴ Особисте інтерв'ю з Ольгою Кот, 3 липня 2022 року, Чернігів, Україна.

²⁸⁵ Особисте інтерв'ю з Аллою Сукретною, 3 липня 2022 року, Чернігів, Україна.

Ми з чоловіком вирішили, що поки у нас лишається гараж, будемо жити в гаражі. На жаль, там немає ані води, ані газу – треба 30000 - 40000 гривень (812 - 1082 доларів США), щоб побудувати водогін, який би до нього дійшов. [Міжнародна організація] дала нам 13000 гривень, на ці гроші ми побудували невелику стіну, щоб розділити гараж на дві кімнати і мати місце, де спати. Це була одноразова допомога. Там є електрика... Ми збираємося купити [електричний] обігрівач, але це просто гараж, і стіни дуже тонкі.²⁸⁶

Станом на серпень 2022 року, за оцінками Київської школи економіки, щонайменше 129 900 житлових будинків були зруйновані або пошкоджені по всій Україні унаслідок війни – збитки складають понад 47 мільярдів доларів США.²⁸⁷ Наразі Україна не має механізму компенсації людям за втрачене майно – закон, який має регулювати компенсацію, обговорюється в парламенті з квітня.²⁸⁸ Люди в Україні, чиє майно було зруйноване або пошкоджене, можуть зареєструвати пошкодження, включно з фотографіями та іншими доказами, за допомогою онлайн-додатку «Дія» або особисто звернувшись до Центру надання адміністративних послуг (ЦНАП).²⁸⁹ Більшість людей похилого віку розповіли, що їм складно користуватися «Дією» без допомоги волонтерів або родичів; якщо людина похилого віку має інвалідність і не має родича або іншої особи, яка могла б відвезти її до офісу ЦНАПу, їй також важко зареєструвати пошкодження свого житла особисто.²⁹⁰

У деяких випадках місцева влада або волонтери допомагали літнім людям замінити вікна або здійснити інші ремонтні роботи. Але за відсутності офіційних механізмів компенсації, літнім людям, опитаним Amnesty International, майже завжди доводилося оплачувати ремонт самостійно. Навіть простий ремонт часто недоступний для тих, чиїм основним доходом є пенсія. Ірина, у якої вибило вікна через обстріл касетними боєприпасами, розповіла: «Є лише приватні фірми, які можуть [полагодити вікна] за 11 000 гривень (298 доларів США). Ми вирішили почекати, тому що зараз у нас немає таких грошей»²⁹¹

Під час опитування, проведеного Національною Асамблеєю людей з інвалідністю України та HelpAge International у вересні 2022 року серед майже 3 000 людей похилого віку та людей з інвалідністю в Україні, 72% респондентів зазначили, що першочерговою потребою у підготовці до зимового сезону є фінансова допомога, а понад 60% висловили занепокоєння низькими пенсіями та зростанням цін.²⁹² Лариса Байда, директорка Національної Асамблеї людей з інвалідністю, підкреслила: «Найбільша проблема з наближенням зими – це брак грошей. Якби люди мали гроші, вони могли б купити собі дрова, заплатити за опалення, ковдри... Якщо літня людина отримує 2000 гривень пенсії і витрачає 700-800 гривень на дрова, то як вона переживе [зиму]?»²⁹³

²⁸⁶ Особисте інтерв'ю з Аллою Сукретною, 3 липня 2022 року, Чернігів, Україна.

²⁸⁷ Київська школа економіки, “Загальна сума задокументованих збитків сягнула \$108,3 млрд, мінімальні потреби у відновленні зруйнованих активів - \$185 млрд”, 2 серпня 2022 року, <https://kse.ua/about-the-school/news/the-total-amount-of-documented-damages-has-reached-108-3-billion-minimum-recovery-needs-for-destroyed-assets-185-billion/>

²⁸⁸ BBC Ukrainian Service, «Хто і як повертатиме українцям зруйноване житло», 17 серпня 2022 року, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62503235>

²⁸⁹ BBC Ukrainian Service, «Хто і як повертатиме українцям зруйноване житло» (цитовано раніше).

²⁹⁰ Інтерв'ю, червень-липень 2022 року.

²⁹¹ Особисте інтерв'ю з Іриною, 17 червня 2022 року, Харків, Україна.

²⁹² HelpAge International та Національна асоціація осіб з інвалідністю України, Готовність держави до зими: Оцінка стану людей похилого віку та людей з інвалідністю, вересень 2022 року, <https://app.powerbi.com/view?r=eyJrJoiNTVkZTMzNzctMDkyYS00MmExLTliMmltNzQyMDV-jMTU5NjcwiwidCI6ImQ4NmM1M2NhLWUwODctNGY5Ny05Yzk3LWrmYWJkMTFkMDI4MjlsImMiOjIh9> (дата звернення: 2 листопада 2022 року).

²⁹³ Інтерв'ю по голосовому зв'язку з Ларисою Байдою, директоркою Національної Асамблеї людей з інвалідністю України, 20 жовтня 2022 року.

У деяких постраждалих від конфлікту регіонах бойові дії послабилися настільки, що стало можливо відновити електро-, газо- та водопостачання, а також роботу продуктових магазинів та аптек.

Однак у багатьох районах, де бої все ще є щоденною реальністю, відновлення комунальних послуг було складним завданням, і лише деякі підприємства відновили роботу. Люди похилого віку, які залишилися в цих районах, розповідали, що їм доводилося стояти в довгих чергах за їжею або водою, самостійно підіймати їжу або воду на кілька сходових прольотів, а також долати великі відстані, щоб дістатися до аптек або медичних закладів.²⁹⁴

“63-річний «Микола» мешкає в багатоповерхівці у мікрорайоні Салтівка, на півночі Харкова. У лютому та березні його дім та прилеглі околиці потерпали від майже безперервних обстрілів з боку російських військ. Станом на червень 2022 року, вони продовжували зазнавати впливу бойових дій, що точилися поблизу. Микола, чиї дружина, донька та онука в березні евакуювалися до Польщі, не хотів залишати свій дім. Він сказав:

У нас немає ані світла, ані газу, ані води з перших днів війни... Друг з сусіднього будинку іноді запрошує до себе, і ми готуємо їжу на мангалі на вулиці, але найчастіше я просто отримую безкоштовні обіди від людей, які привозять гуманітарну допомогу...

Тяжко стояти в чергах за допомогою, черги дуже довгі. Зазвичай я проводжу в черзі не менше двох-трьох годин на день, починаю стояти приблизно о 10 годині ранку.... У моєму районі немає крамниць, де можна було би купити продукти харчування. До найближчої крамниці 30-35 хвилин пішки, а я ходжу не дуже швидко.²⁹⁵

“81-річний «Віктор», який мешкає в тому ж районі і має труднощі з ходьбою, розповів, що йому важко задовольнити свої базові потреби: «Аптека не працює, магазини не працюють. Тобі пощастило, якщо ти можеш прийти сюди [до черги за гуманітарною допомогою] і отримати шматок хліба... Мені потрібні [ліки від астми], я вже давно не приймав свої таблетки».²⁹⁶

Правозахисні організації людей з інвалідністю висловили занепокоєння тим, що тимчасове житло, яке будують для внутрішньо переміщених осіб в Україні, є недостатньо доступним для людей з інвалідністю. Згідно з аналізом Європейського форуму з питань інвалідності та української правозахисної організації «Ліга Сильних», «модульні містечка», які вже будують для забезпечення тимчасовим житлом переміщених осіб в Україні, не відповідають мінімальним вимогам доступності: приміщення занадто вузькі для пересування на інвалідних візках, пандуси та поручні відсутні, зокрема, у ванних кімнатах, а також немає кольорового контрасту, який би допомагав орієнтуватися людям з порушеннями зору.²⁹⁷ Звіт висловлює занепокоєння щодо того, що потреби літніх людей та людей з інвалідністю не є пріоритетом у планах тимчасового житла та довгострокових планах реконструкції.

294 Особисті інтерв'ю, 19 та 20 червня 2022 року, Харків, Україна; особисті інтерв'ю, 3 липня 2022 року, Чернігів, Україна.

295 Особисте інтерв'ю з «Миколою», 19 червня 2022 року, Харків, Україна.

296 Особисте інтерв'ю з «Віктором», 20 червня 2022 року, Харків, Україна.

297 Звіт від EDF та Ліги Сильних (ОЧІКУЄМО ПОСИЛАННЯ)

ПРАВО НА ДОСТАТНЄ ЖИТЛО

Як зазначалося вище, Україна має зобов'язання поважати та реалізовувати права на здоров'я та на достатній життєвий рівень, що включає право на достатнє житло.²⁹⁸

Згідно КЕСКП, достатнє житло визначається як таке, що забезпечує мешканців, серед іншого, «засобами, необхідними для здоров'я, безпеки, комфорту та харчування», включаючи безпечну питну воду, електроенергію, опалення та освітлення, а також захист від холоду, вологи, спеки, дощу, вітру та інших загроз для здоров'я.²⁹⁹ Воно також має бути доступним за ціною, що означає, що «орендарі житла повинні бути захищені від необґрунтовано високого розміру орендної плати або її підвищення».³⁰⁰ У нинішніх умовах, особливо враховуючи масштаби руйнувань, значна частина яких спричинена незаконними атаками російських військ, іноземні уряди та інші донори мають допомагати Україні у реалізації права на житло, приділяючи особливу увагу людям похилого віку, з урахуванням специфічних ризиків, з якими вони стикаються.

Згідно доповіді Незалежного експерта ООН з питань захисту всіх прав людини осіб похилого віку, бідність є однією з головних перешкод на шляху до реалізації права на достатнє житло для деяких літніх людей.³⁰¹ У доповіді також зазначається, що через фінансову або фізичну неспроможність літні люди часто не здатні усунути пошкодження своїх будинків, спричинені конфліктом або іншою надзвичайною ситуацією.³⁰²

КПІ аналогічним чином гарантує право на достатнє житло для людей з інвалідністю, включно з людьми з інвалідністю похилого віку, і вимагає від держав «вживати належних заходів для забезпечення особам з інвалідністю доступу нарівні з іншими», зокрема, шляхом «виявлення та усунення перешкод і бар'єрів для доступу» у житлі та інших об'єктах.³⁰³

298 МПЕСКП, статті 11 та 12. Детальніше про право на санітарні послуги, зокрема, див. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП), Заява про право на санітарні послуги, 19 листопада 2010 року, UN Doc. E/C.12/2010/1, пункт. 7. КЕСКП зазначив, що право на санітарні послуги «нерозривно пов'язане» з правами на здоров'я, житло та воду. Див. також Генеральна Асамблея ООН, Резолюція 68/157: Право людини на безпечну питну воду та санітарні послуги, 18 грудня 2013 року, UN Doc. A/RES/68/157; та Доповідь Незалежного експерта ООН з питання про правозахисні зобов'язання, пов'язані з доступом до безпечної питної води та санітарних послуг, 1 липня 2009 року, UN Doc. A/HRC/12/24, пункти 64-66 та 70-80, https://www.ohchr.org/Documents/Press/IE_2009_report.pdf

299 Загальний коментар КЕСКП № 4, Право на достатнє житло (стаття 11), 13 грудня 1991 р., UN Doc: E/1992/23, п. 8.

300 Зауваження загального порядку № 4 КЕСКП (раніше цитоване), п. 8.

301 Незалежний експерт ООН з питань здійснення всіх прав людини літніми людьми, Доповідь: *Літні люди та право на достатнє житло*, 19 липня 2022 року, UN Doc. A/77/239, пункт. 36.

302 Незалежний експерт ООН з питань здійснення всіх прав людини літніми людьми, Звіт: *Люди похилого віку та право на достатнє житло* (раніше цитований), п. 44

303 КПІ, статті 9 та 28.

7. ЕВАКУАЦІЯ

«Я щодня бачила молодих людей, які проходили повз мій будинок з наплічниками. Лише згодом я дізналася... що вони йдуть до центру міста, звідти досі були евакуації».

61-річна Людмила Жерносек, яка живе в Чернігові зі своїм чоловіком, що має інвалідність, про непоінформованість про евакуації³⁰⁴

Метою цієї доповіді, яка переважно зосереджена на праві людей похилого віку на адекватні житлові умови під час війни, не є всебічна оцінка процедур евакуації. Український уряд вжив значні заходи, щоб попередити людей про ті небезпеки, які можуть загрожувати їм, якщо залишатися в районах активних бойових дій — наприклад, оголосивши наприкінці липня повну обов’язкову евакуацію на Донеччині, де, за попередніми оцінками, досі мешкало від 200 до 220 тисяч людей, аби захистити цивільне населення від бойових дій, а також від ризику бути відрізаними від опалення, електропостачання чи інших комунальних послуг протягом зими.³⁰⁵ Президент України Володимир Зеленський оголосив, що уряд надасть «повний супровід, повну допомогу — і логістичну, і виплати» тим, хто поїхав.³⁰⁶ У серпні урядовці сказали, що можуть розширити обов’язкову евакуацію, щоб охопити окремі громади на Харківщині, Миколаївщині та Запоріжжі.³⁰⁷

Деякі громадські та волонтерські організації надають безоплатні доступні транспортні послуги для людей із інвалідністю, зокрема й для літніх людей, щоб вони могли покинути прифронтові райони. Однак Amnesty International з’ясувала, що в окремих випадках людям похилого віку все одно було значно важче евакуюватися, ніж іншим групам. Серед причин те, що менша кількість літніх людей мали машини, а фізична інфраструктура, така як потяги й автобуси, переважно була недоступною; не завжди, коли це було необхідно, літнім людям надавали супровід під час подорожі, а також те, що безліч людей похилого віку не мали достатнього доступу до інформації, зокрема коли її поширювали онлайн, про евакуаційні маршрути. Попри правдивість інформації, що на початку

304 Інтерв’ю віч-на-віч з Людмилою Жерносеком, 5 липня 2022 року, Чернігів, Україна.

305 Радіо Свобода, «Верещук наголошує на обов’язковості евакуації з Донбасу із наближенням зими», 30 липня 2022 року, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-evakuatsiya-donbas-zyma/31966844.html>

306 Новий Час, «Зеленський закликав мешканців Донеччини виїхати з регіону», 30 липня 2022 року, <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/zelen-skiy-zaklikav-meshkanciv-donbasu-vijihati-z-regionu-novini-ukrajini-50260019.html>

307 Reuters, «Україна збирається поширити обов’язкові евакуації на прифронтові території», 26 серпня 2022 року, <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-expand-mandatory-evacuations-front-lines-2022-08-26/>

багато літніх людей обирали лишитися у своїх домівках, багато хто говорили, що вони просто дійшли рішення поїхати пізніше, ніж інші рідні чи сусід(к)и, тож часто були покинуті в небезпечних обставинах без жодних варіантів для виїзду

75-річна Маша Харченко вирішила залишитися зі своїм чоловіком у їхньому будинку в Гостомелі на Київщині, коли почалося вторгнення. Близько 40 сусідів/ок змогли виїхати на своїх машинах у перші дні війни. 11 березня на свій жах Маша дізналася, що один з кількох її сусідів з машиною, що досі лишалися, поїхав — вони гупали у двері, щоб запропонувати Маші та її чоловікові підвезти їх, проте вони на той момент ховалися в підвалі та не чули їх. Єдині, хто залишилися на їхній вулиці, окрім неї та її чоловіка, були двоє чоловіків віком 59 і 60 років, один із яких, Валерій, не міг ходити після інсульту.³⁰⁸ Родина Валерія намагалася евакуювати його машиною 24 лютого, на перший день війни, але їх обстріляли: його дружина Лілія вижила, але отримала поранення і була ушпиталена, а його онука вбили.³⁰⁹ Маша розповіла:

Ми чекали й чекали на зелений коридор [щоб його відкрили], але цього так і не сталося. 13 березня ми вирішили [спробувати евакуюватися] через Синяк, там є маленький місток через невеличку річку. Ми взяли [Валерія, нашого сусіда, який не міг ходити] на тачку. Ми перетнули міст, але замість землі там було все більше й більше калюж води... Ми потягли тачку напростець, проте Валерій намокав, і було дуже холодно. Потім, поки ми були там, почалася стрілянина. Це була автоматна черга, я побачила, як повз мене пролетіла червона куля. Ми вирішили повертатися додому якомога швидше. У мене заледве було сил повернутися додому того дня³¹⁰

Деякі літні люди розповідали, що інформація про маршрути евакуації не поширювалася такими методами, які були б доступні людям похилого віку та людям із інвалідністю: наприклад, інформацію поширювали онлайн, а багато літніх людей не мали смартфонів, і традиційні засоби передачі інформації — такі як телебачення чи радіо — не працювали через знеструмлення. У цілому, обмежена мобільність та інші інвалідності робили евакуацію значно важчою.

Наприклад, 61-річна Людмила Жерносек, що жила в Чернігові зі своїм 66-річним чоловіком, який має ампутовану ногу та користується інвалідним візком, розповіла:

Я щодня бачила молодих людей, які проходили повз мій будинок з наплічниками. Лише згодом я дізналася від інших зі сходового маршу, що вони йдуть до центру міста, звідти досі були евакуації. Але це було б 40 хвилин пішки, я не могла дістатися туди зі своїм чоловіком.

Ніхто не казав нам про евакуації, я завжди дізнавалася тільки після. Пізніше я почула по телевізору, що евакуації відбувалися весь час... Хотіла б я, щоб вони подумали про евакуації [для літніх людей] у мирні часи [до вторгнення]. Вони б мали знати, кого забирати та куди їх везти.³¹¹

308 Інтерв’ю віч-на-віч з Машею Харченко, 2 липня 2022 року, Гостомель, Україна.

309 Інтерв’ю віч-на-віч з Лілією Колесніковою та Валерієм Слободянським, 30 червня 2022 року, Київ, Україна.

310 Інтерв’ю віч-на-віч з Машею Харченко, 2 липня 2022 року, Гостомель, Україна.

311 Інтерв’ю віч-на-віч з Людмилою Жерносеком, 5 липня 2022 року, Чернігів, Україна.

↑ Евакуація літньої жінки з інвалідністю на Харківщині, Україна © Amnesty International

67-річна Олена жила в Маріуполі та до війни піклувалася про свого восьмирічного онука, поки її донька працювала за кордоном у Чехії. Вони переховувалися від бойових дій у підвалі свого дому до 11 квітня, коли донька Олена змогла приїхати в Маріуполь із машиною, щоб допомогти їм двом евакуюватися. До цього Олена не мала телефонного зв'язку та не знала, де була її донька чи як втекти з міста: «Зі мною нікого не було, я гадки не мала, куди йти. Я просто така вдячна, що вона приїхала. Не було нікого, хто міг би мені допомогти, мені ні з ким було зв'язатися»³¹²

Люди похилого віку часто мали в сім'ї більш ніж одну особу з інвалідністю, що поглиблювало виклики, із якими вони стикалися під час виїзду. Приміром, 76-річний незрячий «Леонід» розповів, що для нього було б неможливо евакуюватися з Харкова зі своєю дружиною, яка не може ходити після інсульту. Він сказав, що його досвід відрізнявся від досвіду інших незрячих людей, яких він знав:

Є гуртожиток для незрячих людей, де я раніше волонтерив [до війни]. Деякі волонтери просто допомагали посадити [незрячих мешканців і мешканок] на автобус та відвозили їх у Польщу, і тепер вони всі у Польщі чи Німеччині. Проте одне діло просто бути незрячим. Людину можна взяти за руку та відвести. А мені також треба було привести [свою дружину].

В евакуаціях тобі не надають жодного супроводу. Тож, скажімо, вони допомагають посадити нас на поїзд. Що буде, якщо мені треба буде скористатися туалетом, поки я в поїзді? Я незрячий, я не знаю як дістатися до туалету, і я не можу просто так залишити її.³¹³

Респонденти й респондентки з інвалідністю розповідали, що в районах, які потрапили під російську окупацію, російські та контрольовані Росією сили були нездатні допомогти людям із інвалідністю, включно з літніми людьми з інвалідністю. Дарія Чевичалова, яка згадувалася раніше, чия 88-річна бабуся мала обмежену мобільність через інсульт, залишалася з нею в її квартирі протягом усього часу, поки тривали найбільш напружені фази бойових дій у Маріуполі. За словами Дарії, у якийсь момент наприкінці березня військові, які представилися, що вони були з контрольованої Росією «ДНР», прийшли в будинок, аби попередити цивільних, які там лишилися, що найближчими годинами буде «операція з зачистки», і їм слід швидко евакуюватися:

У нашому будинку залишилися лише кілька людей. Вони сказали, що ми маємо евакуюватися за годину, і ми знали, що з моєю бабусяю ми не змогли б забрати її за годину, у нас не було ані транспорту, ані чогось іншого для неї. Інші люди поїхали на автобусах... Коли почалася операція з зачистки, вони почали постійно стріляти, вони влучили в наш будинок, проте, на щастя, не в нашу квартиру. У нас не було їжі, та ми не могли підмити мою бабуся, ми просто сиділи там і молилися, щоб лишитися в живих.³¹⁴

³¹² Інтерв'ю через телефонний дзвінок з Оленою, 11 квітня 2022 року.

³¹³ Інтерв'ю віч-на-віч з «Леонідом», 20 червня 2022 року, Харків, Україна.

³¹⁴ Інтерв'ю через голосовий дзвінок з Дарією Чевичаловою, 27 липня 2022 року.

Amnesty International провела інтерв'ю з кількома людьми похилого віку з інвалідністю з Маріуполя, які залишалися в зоні активних обстрілів після того, як їхні рідні втекли, через брак фізично доступних евакуаційних маршрутів, або які були змушені відправитися у надзвичайно важку дорогу й тікали пішки багато кілометрів попри інвалідність, зокрема обмежену мобільність і деменцію.³¹⁵

Організації, які захищають права осіб із інвалідністю, раз за разом наголошували на потребі розробити евакуаційні плани, які були б доступними для людей із інвалідністю. У заяві стосовно України Міжнародний альянс людей із інвалідністю та Європейський форум із проблем інвалідності сказали: «Евакуаційні плани часто розробляють недоступними. Особи з інвалідністю не можуть дістатися до станцій метро і бункерів. У багатьох випадках укриття недоступні для осіб, які користуються інвалідним візком, щоб потрапити до приміщення та пересуватися по ньому. Інформація про надзвичайні евакуації, локації укриттів та як знайти допомогу не надається в доступній формі».³¹⁶ Усі ці проблеми, швидше за все, будуть актуальним і для літніх людей, включно з літніми людьми з інвалідністю, зокрема через те, що вони з меншою ймовірністю користуватимуться смартфонами чи мобільними телефонами, що могло б сприяти доступу до інформації під час війни, коли традиційні методи комунікації менш надійні.

³¹⁵ Інтерв'ю, квітень-жовтень 2022 року.

³¹⁶ International Disability Alliance, «Що відбувається з особами з інвалідністю протягом цього конфлікту в Україні?», <https://www.internationaldisabilityalliance.org/content/through-conflict-ukraine-what-happens-persons-disabilities> (доступ 2 листопада 2022 року).

8. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну характеризується численними порушеннями міжнародного права і призвело до незліченних трагедій серед українців та українок, – тисячі загинули, мільйони були переміщені, а ще більшої кількості людей щоденно загрожують протиправні атаки та окупація, що досі тривають.

Війна в Україні відбувається на більшій частці людей похилого віку, аніж у будь-якому іншому конфлікті у світі, що триває. Навіть до війни літні люди в Україні зіштовхувалися з численними викликами, які ставили під ризик їхнє право на незалежне, гідне життя: вони мають більші шанси отримати інвалідність, більше змушені покладатися на неформальні мережі підтримки, які б забезпечували їхні базові потреби, жити у бідності, з більшою ймовірністю матимуть проблеми зі здоров'ям та стикатимуться з дискримінацією за ознакою віку на робочому місці та поза ним.

Через російське вторгнення в Україну, яке змусило багатьох літніх людей залишити свої домівки, усі ці вразливі сторони стали, здається, ще більш загрозливими для життя. Люди похилого віку часто не можуть дозволити собі платити за оренду житла після переміщення, їм складно знайти доступне житло, якщо вони мають інвалідність. Неформальні мережі знайомих, рідних і сусідів/ок, які підтримували їх до війни, у багатьох випадках були зруйновані вцент. Окрім того, через війну багато літніх людей отримали поранення та серйозні проблеми зі здоров'ям, що поставило їх перед ще більшими ризиками в переміщенні. Багато притулків не обладнані для розміщення людей з інвалідністю — або через те, що вони фізично недоступні, або ж у них недостатньо персоналу, який міг би підтримувати самотніх переміщених літніх людей з інвалідністю.

У відповідь на цю кризу переміщення український уряд спростив процедуру, за якою люди похилого віку та люди з інвалідністю можуть бути розміщені в державній установі. Поза сумнівом, така політика не приховує жодних поганих намірів, вона має на меті забезпечити літніх людей прихистком, їжею, одягом і підтримкою. Щонайменше 4000 літніх людей не мали жодного іншого вибору, окрім як поселитися в державних установах. Згідно з Комітетом CRPD, такі практики порушують права людей з інвалідністю на незалежне життя у спільноті та ізолюють їх у

надзвичайно обмежених умовах, де їх маргіналізують, ними нехтують, де вони потенційно можуть пережити насильство.

Як адвокатують українські громадські організації, що займаються правами літніх людей та осіб з інвалідністю, уряд України повинен негайно — за фінансової підтримки від міжнародних партнерів — замінити цю політику з розміщення переміщених літніх людей в установах планом із забезпечення літніх людей опціями житла поза установами. Він також має забезпечити необмежений доступ до установ для НПМ та інших моніторингових агенцій, аби захистити людей похилого віку та людей із інвалідністю від насильства та недбалого поводження там. Зрештою, Україна має забезпечити, щоб ті літні люди, які вже розміщені в установах, були пріоритетними для надання доступного житла деінде, щойно таке стане можливим.

Відповідальність за забезпечення житла для людей похилого віку не має лежати виключно на Україні, зокрема, враховуючи спустошення, принесене російським вторгненням. Міжнародні партнери Києва можуть та мають робити більше задля сприяння безпечній евакуації літніх людей, включно з тими, що мають інвалідність, у доступне житло за кордоном та задля надання їм пріоритетності в питанні будівництва житла для переміщених осіб всередині України.

Відсутність дієвих рішень щодо забезпечення повноцінного житла для літніх людей підкреслює небезпечну тенденцію: літні люди часто становлять непропорційно високий відсоток від числа цивільних, які лишаються у найбільш уражених конфліктом районах або на територіях, які потрапили під окупацію Росією чи російськими маріонетками. Інколи люди похилого віку залишалися в будинках, що не мали дахів чи вікон, аби сховатися там від холоду, або ж на територіях без доступу до електрики, води, опалення, громадського транспорту чи аптек і продуктових крамниць.

Усупереч чимраз більшій кількості доказів того, наскільки унікальними є порушення прав людини, що з ними зіштовхуються літні люди, зокрема у надзвичайних ситуаціях, та всупереч рокам активізму в усьому світі з боку людей похилого віку й організацій, що їх представляють, досі немає міжнародного договору про права людей похилого віку. Коли необхідно зробити посилання стосовно їхніх прав, вдаються до низки інших міжнародних договорів, де їх час від часу згадують. Докази, представлені в цій доповіді, чітко дають зрозуміти, що літні люди мають множинні, перехресні ідентичності, які ставлять їх перед ризиком: вони частіше мають інвалідність, вони частіше мають проблеми зі здоров'ям, а у випадку з Україною та багатьма іншими країнами, вони з більшою ймовірністю житимуть у бідності. Якщо покладатися на чинне міжнародне право задля захисту їхніх прав, це будуть неадекватні напівкроки: лише угода про права людей похилого віку може дійсно перекрити прогалини в захисті їхніх прав.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

УРЯДУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

- Припинити війну в Україні, що є актом агресії відповідно до міжнародного права;
- Припинити всі прямі атаки на цивільне населення та цивільні об'єкти, невинуваті атаки та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права;
- Піти на чіткі й публічні кроки задля пріоритизації захисту всіх цивільних, як це має бути за міжнародним правом. Враховуючи явні ризики для людей похилого віку, задокументовані в цій доповіді, та більшу ймовірність того, що вони будуть залишатися на уражених конфліктом територіях, забезпечити особливу увагу ризикам, із якими вони стикаються, та їхньому захисту;
- На територіях під контролем Росії сприяти необмеженому постачанню гуманітарної допомоги, зокрема постачанню медикаментів та інших речей для забезпечення охорони здоров'я;
- На територіях під контролем Росії, уражених бойовими діями, забезпечити цивільному населенню доступ до води, електрики та опалення. У тих районах, де важко відновити комунальні послуги, гарантувати, що літні люди будуть одними з пріоритетних груп населення для забезпечення всім необхідним для отримання води, опалення та приготування їжі;
- Забезпечити, щоб літніх людей пріоритезували при перевезенні в безпечне місце та дійсно враховували їх під час розробки евакуаційних планів, про які слід повідомляти їм доступними для них засобами;
- Гарантувати доступ людей похилого віку з інвалідністю до інфраструктури, допоміжного обладнання та особистих помічників і помічниць, якщо щось із цього необхідне їм для евакуації;
- Гарантувати, аби після евакуації літні люди могли отримати доступний доступного фінансово і фізично для них притулок, включно з тими, хто має обмежену мобільність, вади зору чи слуху та інтелектуальну чи психологічну інвалідність, таку як деменція. За жодних обставин не допускати інституалізації літніх людей із інвалідністю без їхньої згоди;
- Гарантувати, що будь-які евакуації проводять за згоди людей похилого віку, та що їм надають безпечний маршрут для виїзду на підконтрольну Україні територію, якщо це їхній вибір. Припинити примусове переміщення чи депортацію всіх цивільних, включно з літніми людьми, до окупованих Росією територій України чи до Росії. Та сприяти добровільному поверненню на підконтрольні уряду України території всіх цивільних, включно з літніми людьми, яких депортували чи примусово перемістили.

УРЯДУ УКРАЇНИ

- Забезпечити присутність і сумлінну участь делегації з України в Робочій групі відкритого складу ООН з питань старіння та виявлення підтримки у складанні чорнової версії договору про права людей похилого віку;
- Замінити постанову Кабінету Міністрів №294 від 16 березня 2022 року, яка спрощує та прискорює процедуру розміщення літніх людей чи осіб з інвалідністю в установах, політиками, які б забезпечували переміщених літніх людей і людей з інвалідністю житлом на тривалий термін поза установами;
- Для приблизно 4000 літніх людей, яких від початку російського вторгнення вже розмістили в установах, гарантувати, що умови їхнього утримання регулярно перевірятимуть, зокрема такі

- незалежні органи, як Національний превентивний механізм (НПМ), що вони мають доступ до механізмів подання скарг, та що вони є пріоритетними для отримання альтернативного доступного житла, що розташоване неподалік від них, щойно таке стане можливим;
- Піти на чіткі й публічні кроки задля пріоритезації захисту всіх цивільних, як це має бути за міжнародним правом. Враховуючи явні ризики для людей похилого віку, задокументовані в цій доповіді, та більшу ймовірність того, що вони будуть залишатися на уражених конфліктом територіях, забезпечити особливу увагу ризикам, із якими вони стикаються, та їхньому захисту;
 - Забезпечити, щоб літніх людей пріоритезували при перевезенні в безпечне місце та дійсно враховували їх під час розробки евакуаційних планів, про які слід повідомляти їм доступними і пристосованими для їхніх потреб засобами;
 - Гарантувати, що люди похилого віку з інвалідністю мають доступ до доступної інфраструктури, допоміжного обладнання та особистих помічників і помічниць, якщо щось із цього необхідне їм для евакуації;
 - Гарантувати, що після евакуації літні люди мають доступ до доступного фінансово і фізично для них притулку, включно з тими, хто має обмежену мобільність, вади зору чи слуху та інтелектуальну чи психологічну інвалідність, таку як деменція. За жодних обставин не допускати інституалізації літніх людей із інвалідністю без їхньої згоди;
 - У процесі розробки планів реконструкції на далеку перспективу, так само як і будівництва тимчасового помешкання, такого як «модульні містечка», для переміщених осіб, враховувати вимоги стосовно того, що певний відсоток від вищезазначеного житла має бути фізично доступним і першочергово наданим людям похилого віку та людям із інвалідністю;
 - Наскільки це можливо, забезпечити подальше надання послуг із підтримки літніх людей і людей із інвалідністю на уражених конфліктом територіях, зокрема, підтримуючи волонтерські організації, які надають такі послуги протягом війни;
 - Організувати програму взаємодії з переміщеними людьми похилого віку через соціальних працівниць і працівників чи волонтерські мережі спільноти. Якщо задля цього необхідно провести оцінку ситуації, безпосередньо опитати літніх людей на рівні домогосподарств, аби не втратити їх з поля зору;
 - Гарантувати, що літні люди — серед тих, хто отримуватиме будь-яку фінансову компенсацію за втрачену власність у пріоритетному порядку, та що їм доступні інструменти, через які можна подати заяву на отримання компенсації, зокрема, надаючи їм помічника чи помічницю, які б допомагали їм подати заяву через застосунок Дія чи особисто в їхньому місцевому Центрі надання адміністративних послуг;
 - Гарантувати, що літні люди — серед тих, кому в пріоритетному порядку проводитимуть ремонт їхньої власності, особливо якщо це впливає на їхню змогу укритися від холоду, дощу чи інших погодних умов;
 - Забезпечити, щоб будь-які юридичні процедури з відшкодування в міжнародних судах дійсно включали літніх людей, зокрема тих, які пережили злочини за міжнародним правом та інші серйозні порушення міжнародного права прав людини й гуманітарного права, а також їхніх старших рідних. Забезпечити, щоб будь-які внутрішні механізми компенсації були доступними для людей похилого віку;
 - Запровадити план з підвищення пенсій до справжнього прожиткового мінімуму, встановленого Міністерством соціальної політики, з чіткими часовими рамками. Забезпечити, щоб ці

- прорахунки також відображали специфічні для літніх людей потреби, як-от більші витрати на опалення, медикаменти та медичне устаткування, транспорт;
- Запровадити план з припинення чи обмеження розміщення в установах людей похилого віку та дорослих із інвалідністю, за зразком українського плану з деінституалізації дітей.

ІНОЗЕМНИМ УРЯДАМ І ДОНОРАМ

- Закликати Росію поважати міжнародне гуманітарне право та припинити всі прямі атаки на цивільне населення й цивільні об'єкти, а також невибіркові атаки;
- Збільшити тиск на Росію для отримання гуманітарного доступу до всіх територій України, що перебувають під її контролем;
- Закликати Росію та Україну з особливою обачністю враховувати літніх людей з-поміж інших груп ризику під час бойових дій — вони з більшою імовірністю можуть залишатися на окупованих чи уражених конфліктом територіях;
- Допомогти в організації добровільної евакуації, зокрема, надаючи доступну інформацію, транспорт та особистих помічників і помічниць для літніх людей, особливо літніх людей з інвалідністю, до доступного житла поза установами за кордоном;
- Збільшити гуманітарну допомогу й сприяння в розвитку Україні та вимагати, щоб люди похилого віку були в пріоритеті серед тих, кому надають фінансову підтримку, що б допомагало їм покривати витрати на оренду житла та інші базові речі в переміщенні;
- Розглянути питання підвищення обсягів фінансової підтримки для людей похилого віку, які постраждали від війни, щоб вони могли забезпечити своє право на адекватний рівень життя;
- Забезпечити, щоб під час будівництва будь-якого житла для переміщених осіб в Україні брали до уваги потреби й права людей похилого віку, зокрема в тому, що стосується фізичної доступності й наближеності до медичних та інших закладів, та щоб літні люди були одними з пріоритетних категорій населення для отримання такого житла;
- Надаючи підтримку в процесі розробки планів реконструкції на далеку перспективу, так само як і будівництва тимчасового помешкання, такого як «модульні містечка», для переміщених осіб, враховувати вимоги стосовно того, що певний відсоток від вищезазначеного житла має бути фізично доступним і першочергово наданим людям похилого віку та людям з інвалідністю.

ОРГАНАМ ООН, ЗОКРЕМА РАДІ БЕЗПЕКИ ТА РАДІ З ПРАВ ЛЮДИНИ

- Розвивати дискусії, зокрема в межах Робочої групи відкритого складу ООН з питань старіння, стосовно міжнародного договору про права людей похилого віку з урахуванням чітких часових рамок і пропозицій щодо чорнового варіанту;
- Посилити моніторинг і детальне звітування щодо ситуації з літніми людьми під час збройного конфлікту та періодично надсилати запити на доповіді стосовно ситуації з літніми людьми під час збройного конфлікту;
- Забезпечити, щоб будь-яка резолюція чи заява стосовно ситуації в Україні окремо висвітлювала ситуацію з літніми людьми;
- Надати рекомендації для держав, які проходять Універсальний періодичний огляд, щодо захисту прав людей похилого віку під час конфлікту.

МІЖНАРОДНИМ ТА РЕГІОНАЛЬНИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ, ЗОКРЕМА КОМІСІЇ ООН З РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ, МОНІТОРИНГОВІЙ МІСІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА УВКБ ООН

- Підвищити моніторинг і деталізоване звітування щодо ситуації з літніми людьми та людьми з інвалідністю під час війни в Україні, зокрема, забезпечити, щоб інформацію про смерті та травми серед цивільного населення категоризували за віком і наявністю інвалідності;
- Підвищити моніторинг і деталізоване звітування щодо ситуації з літніми людьми та людьми з інвалідністю в Україні в питанні забезпечення житлом, зокрема, відвідуючи державні та приватні установи, де живуть переміщені літні люди та люди з інвалідністю, та тимчасові притулки;
- Підвищити моніторинг і деталізоване звітування щодо ситуації з літніми людьми, яких вивезли з України до Росії та окупованих Росією територій;
- Документувати й повідомляти про випадки депортації та примусового вивезення до Росії цивільних з України, особливо фокусуючись на літніх людях і людях з інвалідністю. За доцільності допомагати цивільним з України, включно з людьми похилого віку та людьми з інвалідністю, яких примусово вивезли чи перемістили до Росії та які бажають повернутися в Україну чи переїхати до третьої країни.

РАДІ ЄВРОПИ

- Забезпечити включення закритих установ для людей похилого віку та людей із інвалідністю, як державних, так і приватних, у програму наступного періодичного візиту Комітету Ради Європи з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК) в Україну (раніше був запланований на 2022 рік);
- Надати всю необхідну допомогу та фінансову підтримку Національному превентивному механізму (НПМ) в Україні, щоб забезпечити повноцінне виконання ним свого мандату під час війни та проведення регулярних моніторингових візитів.

ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗУ ТА ЙОГО КРАЇНАМ-ЧЛЕНКИНЯМ

- Збирати систематичні й точні дані стосовно віку й статі, щоб мати чітке розуміння ситуації з літніми людьми, які перетинають кордони та зупиняються в країнах ЄС. Ці дані мають бути розбиті на різні вікові підкатегорії, щоб відображати розмаїття серед людей похилого віку;
- Забезпечити насправді інклюзивне гуманітарне, політичне й фінансове реагування, при якому літні люди залишатимуться в полі зору. Люди похилого віку мають на рівних бути враховані під час гуманітарного планування й фінансування, яке надають країни ЄС, і на рівних мають отримувати користь від заходів, спрямованих на захист населення;
- Надати відповідним стейкхолдерам, організаціям і волонтер(к)ам чіткі рекомендації на рівні ЄС стосовно того, як підтримувати літніх біженців і біженок з України. Рекомендації УВКБ ООН для літніх біженок і біженців можуть слугувати за основу;
- Залучати людей похилого віку, наскільки це можливо, до планування та реалізації ініціатив ЄС і активностей на місцях, аби забезпечити, щоб реагування на надзвичайні ситуації враховувало специфіку всіх вікових груп, наприклад, стосовно потреб літніх людей у догляді;

- Згідно з Директивою про тимчасовий захист,³¹⁷ гарантувати, що всі літні біженці й біженки працездатного віку мають рівний доступ до ринку праці, освітніх програм і професійної підготовки, як і інші біженці й біженки;
- Надати підтримку та допомогу біженцям і біженкам, які відчувають нестачу необхідних ресурсів, включно з літніми біженцями й біженками, особливо в питаннях піклування та адекватних житлових умов;
- Гарантувати літнім людям з України доступ до адекватного житла в країнах ЄС;
- Забезпечити, щоб літні люди з України мали доступ до своїх пенсій, проживаючи в країнах ЄС. Це життя необхідно не лише для того, щоб підтримувати їхню фінансову незалежність, а й щоб покривати їхні базові потреби;
- Забезпечити, щоб у всіх заявах, деклараціях і резолюціях стосовно ситуації в Україні, зокрема в Раді Безпеки ООН та Раді ООН з прав людини, порушували питання правопорушень проти груп ризику, включно з людьми похилого віку;
- Долучатися до сесії Робочої групи відкритого складу ООН з питань старіння у 2023 році та пізніше, з урахуванням підтримки роботи, спрямованої на створення конвенції ООН з прав людей похилого віку.

³¹⁷ Для більш детальної інформації див.: Рада ЄС, «Україна: Рада одноголосно приймає рішення про надання тимчасового захисту особам, які тікають від війни», 4 березня 2022 року, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/04/ukraine-council-introduces-temporary-protection-for-persons-fleeing-the-war/>; Amnesty International, «ЄС: потрібен тимчасовий захист для всіх, хто тікає з України», 3 березня 2022 року, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/03/eu-temporary-protection-is-needed-for-everyone-fleeing-ukraine/>.

**Amnesty International –
це всесвітній рух за права людини.
Коли одну людину спіткає
несправедливість, це має значення
для нас всіх.**

ЗВ'ЯЖІТЬСЯ З НАМИ

 info@amnesty.org

 +44 (0)20 7413 5500

ПРИЄДНУЙТЕСЬ ДО СПІЛКУВАННЯ

 www.facebook.com/AmnestyGlobal

 @Amnesty

«У МЕНЕ БУВ ДІМ»:

ЛЮДИ ПОХИЛОГО ВІКУ В УКРАЇНІ ТА ЇХНІЙ ДОСВІД ВІЙНИ, ПЕРЕМІЩЕННЯ І ДОСТУПУ ДО ЖИТЛА

Понад 13 тисяч цивільних в Україні було вбито чи поранено від початку повномасштабного вторгнення Росії в лютому 2022 року. Ця доповідь документує вплив російських атак на літніх людей, які складають близько однієї чверті від населення України. Часто нездатні покинути свої домівки або вимушені в них лишитися, зрештою літні люди становлять собою диспропорційно великий відсоток від вбитих чи поранених цивільних. У переміщенні їм також надзвичайно важко отримати доступ до житла на рівних умовах з іншими.

Ця доповідь заснована на інтерв'ю з 226 людьми, включно з людьми похилого віку, активістами й активістками, волонтерами й волонтерками та персоналом державних установ. Вона досліджує, як літні люди зіштовхуються з підвищеними ризиками в переміщенні: багато хто не може жити в тимчасових притулках, які не адаптовані до потреб людей з інвалідністю, вони переважно виключені з ринку оренди приватного житла через низькі пенсії. Зрештою, багато літніх людей продовжують жити в небезпечних житлових умовах — у пошкоджених будинках без електрики, опалення чи води, — або ж їх розміщують у державних установах, де їм може загрожувати недбале й жорстоке поводження.

Міжнародна спільнота має підтримати Україну в пріоритизації людей похилого віку в питанні надання житла й грошової підтримки, таким чином забезпечивши літнім людям у переміщенні життя в спільноті на рівних умовах з іншими.